

Forord

De seneste seks måneder har været fantastiske spændende og lærerige. De har givet mig en stor viden om og indsigt i de forhold der omgiver og har betydning for mennesker, der har haft en opvækst i relativ fattigdom.

Med det foreliggende speciale har jeg forsøgt at tydeliggøre, hvor stor betydning begrebet relativ fattigdom har til trods for, at det ikke får stor opmærksomhed på den socialpolitiske arena.

Specialet var ikke blevet til, hvis ikke fire voksne kvinder havde stillet op og givet mig deres livshistorier og oplevede betydninger af en opvækst i relativ fattigdom. Jeg skal derfor benytte lejligheden her til at rette en særlig tak til dem.

Jeg vil også rette en stor tak til min vejleder Mie Engen for god og konstruktiv vejledning. Jeg har sat stor pris på dit engagement og din konstruktive kritik – du har været en betydningsfuld sparringspartner gennem hele processen.

Sidst og ikke mindst vil jeg takke min mand Jacob, min familie og min veninde Gitte for stor opbakning og forståelse hele vejen igennem. Jeg ser frem til igen at kunne være fuldt nærværende – særligt overfor mine to dejlige børn Laura og Asbjørn.

God læselyst!

Annette, marts 2009

”Jeg kan huske at jeg følte mig sådan som meget lavstatus fordi, i min klasse der var der bankdirektørens søn, lægens søn og apotekerens datter – det var sådan byens spidser. Og meget tit, der var det sådan noget med: ”din far, hvad er det nu han laver” og de vidste godt hvad min far lavede, han lavede nemlig ikke noget vel. Da han mistede den der status, jamen der blev det så også brugt mod mig. (...) Det var noget, der var meget, meget vigtigt i skolen hvad ens far var. Og det lyder så matadoragtigt, men det er rigtigt, og det her var jo i 1970’erne. (Marianne 2008, Bilag 6: 48)

Indholdsfortegnelse

1. INDLEDNING	4
2. PRÆSENTATION AF PROBLEMFELT	6
2.1. FATTIGDOM SOM ET POLITISK BEGREB.....	6
2.2. FATTIGDOM SOM ET VIDENSKABELIGT PROBLEM.....	7
2.3. FATTIGDOMSDEFINITIONER.....	8
2.4. DANSKE BØRNS OPVÆKST I RELATIV FATTIGDOM.....	9
2.5. MARGINALISERING FRA ARBEJDSMARKEDET OG SOCIAL EKSKLUSION.....	13
2.6. DANMARKS NATIONALE HANDLINGSPLAN FOR SOCIAL BESKYTTELSE OG INKLUSION 2006-2008...	14
3. PROBLEMSTILLING.....	16
3.1. SPECIALETS FOKUS	16
3.2. PROBLEMFORMULERING	17
3.3. UDDYBNING AF PROBLEMFORMULERING	17
3.4. AFGRÆNSNING.....	19
3.5. SPECIALETS OPBYGNING	20
4. FATTIGDOMSDISKURSER	22
4.1. FATTIGDOMSDISKURSER I DET 18. ÅRHUNDREDE.....	22
4.2. FATTIGDOMSDISKURSER I DET 19. ÅRHUNDREDE.....	22
4.3. FATTIGDOMSDISKURSER I DET 20. ÅRHUNDREDE.....	23
4.3.1. 1960-1970'erne.....	23
4.3.2. 1980'erne.....	24
4.3.3. 1990'erne.....	24
4.4. FATTIGDOMSDISKURSER I DET 21. ÅRHUNDREDE.....	25
5. TEORETISK TILGANG.....	27
5.1. BOURDIEUS TEORI.....	27
5.2. BOURDIEUS VIDENSKABSTEORETISKE POSITION	28
5.3. BOURDIEUS ANALYTISKE BEGREBER	30
5.3.1. <i>Felt og kapital</i>	30
5.3.2. <i>Habitus</i>	33
5.3.3. <i>Doxa og symbolsk vold</i>	35
5.3.4. <i>Strategi</i>	38
5.4. KRITIK AF BOURDIEUS TEORI.....	39
5.5. CHANCEULIGHED, RISIKOFAKTORER I BARNDOMMEN OG SOCIAL ARV.....	40
6. VIDENSKABSTEORETISK TILGANG.....	43
6.1. KONSTRUKTIVISME.....	44
6.2. KONSTRUKTIVISMEN SOM UDGANGSPUNKT FOR BRUGEN AF DEN LIVSHISTORISKE METODE	45
6.3. SPECIALETS VIDENSKABSTEORETISKE POSITION	46
7. METODOLOGISKE TILGANGE.....	48
7.1. LIVSHISTORIER SOM KVALITATIV METODISK TILGANG	48
7.2. UDVÆLGELSE AF OG KONTAKT TIL INFORMANTER.....	50
7.3. PRÆSENTATION AF INTERVIEWS	52
7.4. ANVENDELSE AF LIVSHISTORISKE INTERVIEWS	52
7.5. TRANSKRIBERING AF INTERVIEWS	54
7.6. GENERALISERBARHED	55
7.7. VALIDITET	56
7.8. RELIABILITET.....	57
7.9. ETIK.....	57
7.10. FORFORSTÅELSE	58
8. ANALYSE	60
8.1. ANALYSESTRATEGI.....	60
8.2. PRÆSENTATION AF DE FIRE LIVSHISTORIER.....	61

8.3. TEMA 1: FORÆLDRENE'S TACKLING AF LIVET I RELATIV FATTIGDOM	66
8.3.1. <i>Delkonklusion tema 1</i>	75
8.4. TEMA 2: SKOLETIDEN OG BETYDNINGEN AF RELATIV FATTIGDOM I RELATION TIL SKOLETIDEN.....	76
8.4.1. <i>Delkonklusion tema 2</i>	81
8.5. TEMA 3: KAMMERATER	82
8.5.1. <i>Delkonklusion tema 3</i>	88
8.6. TEMA 4: OPVÆKSTENS BETYDNING FOR VOKSENLIVET	89
8.6.1. <i>Delkonklusion tema 4</i>	96
9. KONKLUSION.....	98
10. PERSPEKTIVERING	101
11. ABSTRACT	103
12. LITTERATURLISTE.....	105
11.1 FAGLITTERATUR.....	105
11.2 RAPPORTER	107
11.3 ARTIKLER.....	108

1. Indledning

FN's børnerettighedskomite anbefalede i 2005 Danmark aktivt at modvirke fattigdom blandt børn i Danmark. Anbefalingen var baseret på en bekymring for, at behovene hos socialt udsatte og etniske minoriteter ikke blev opfyldt, og undersøgelsen "Fordeling og levevilkår 2008" foretaget af AE-rådet¹ viser, at bekymringen var velbegrundet.

Undersøgelsen viser, at der er kommet flere fattige børn i Danmark fra 2001-2004 og ca. 50.000 børn i landet lever således i relativ fattigdom.

Samme rapport slår fast, at antallet af relativt fattige i Danmark er steget med næsten 20 pct. i perioden 2001 til 2005 samtidig med, at antallet af personer der har været relativt fattige i mindst tre år er steget med næsten 35 pct. i den samme periode (AE-Rådet 2008: 18).

I en udtalelse til dagbladet Information i januar 2008 peger Jørgen Elm Larsen på, at der er sket et historisk skift i synet på fattigdom i Danmark. Mens stadig flere op igennem det 20. århundrede blev betragtet som værende 'værdigt trængende', ser han en tilbagevenden til moraliseringen, hvor befolkningen skal straffes økonomisk, hvis ikke den kommer i arbejde. Han udtaler i artiklen: "Social politik er blevet beskæftigelsespolitik og fattigdomsgrænsen er blevet til teknikaliteter i stedet for at handle om, hvad et anstændigt liv er". Han peger på, at det er vanskeligt at gennemføre sociale indsatser mod sociale problemer i øvrigt, hvis man samtidig fjerner det økonomiske grundlag ved at nedsætte de sociale ydelser (Information 2008). Jørgen Elm Larsen fremhæver, at der bag den førte arbejdsmarkedspolitik ligger en tankegang om økonomisk incitament som en afgørende drivkraft i samfundet. Hvis ikke folk selv kommer i beskæftigelse, er det nærliggende at italesætte deres fattigdom som selvforskyldt. Afsluttende argumenterer han for, at den gruppe der rammest hårdest af fattigdom er børn, som ofte lider store afsavn i de fattige familier. (Information 2008).

Overfor bekymringerne om relativ fattigdom som et stadig stigende socialt problem i Danmark står det faktum, at den sociale ulighed er meget lille i Danmark sammenlignet

¹ AE-Rådet (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd) er en blanding af en forskningsinstitution, tænketank og analyseinstitut på det økonomiske og statistiske område. AE-rådet har til opgave at udarbejde og formidle samfundsmæssig og erhvervsøkonomisk viden. Rådet skal desuden komme med løsningsideer til gavn for lønmodtagerne og for at fremme den sociale retfærdighed.

med situationen i andre lande, hvilket Niels Ploug kalder en af den danske velfærdsstats store succeser. Forskellene på de høje og de lave indkomster er efter internationale standarder lille, og den økonomiske ulighed er som følger heraf lille. Der er også en relativt lille muligheds-ulighed i den forstand, at alle i udgangspunktet har fri og lige adgang til velfærdsstatsinstitutioner, som uddannelsessystemet og sundhedsvæsnet, som man i andre lande i større eller mindre grad skal betale for at få adgang til (Ploug 2007). Men forskellige forskere har hævdet, at det danske velfærdssystem samtidig har været med til at skabe en kulturel modvilje mod en erkendelse af, at der også er fattigdomsproblemer i Danmark. Danskerne ønsker at se samfundet som præget af høj grad af lighed borgerne imellem og har stor tillid til det sociale hjælpesystem. Denne ideologi kan tolkes som en lighedsideologi, der videre kan føre til blindhed overfor ulighed, hvor fokus rettes imod ”kulturel fattigdom”, hvor fattigdom opfattes som mangel på kultur frem for mangel på penge (Skytte 2006: 268f.). Lighedstankegangen kan endvidere være medvirkende til, at livet i fattigdom fremstår tabubelagt.

Denne modvilje mod erkendelsen af fattigdomsproblemer eksemplificeres i en større europæisk undersøgelse, som har sammenlignet værdier hos befolkningen i en række lande. Undersøgelsen har netop vist, at bekymringen for levestandarden i marginalt stillede grupper er langt mindre i Danmark end i de øvrige lande. Danmark er det land, der har den klart laveste andel af befolkningen, der finder det ”vigtigt at samfundet sørger for at udjævne store indkomstforskelle”, ligesom det også er det land, hvor færrest mener, at ”det er meget vigtigt, at samfundet sørger for, at alle får opfyldt deres basale behov”. (Huset Mandag Morgen og TrygFonden 2004: 21f.).

Undersøgelsen kan netop ses som et udtryk for, at den danske befolkning gerne vil fortsætte med at betragte Danmark som et land med stor social ulighed og ikke ønsker at vide af, at ulighed og relativ fattigdom er stadig stigende socialt problem. Den nuværende socialpolitiske diskurs om relativ fattigdom, kan også være medvirkende til at skabe denne opfattelse. Diskursen angiver, at relativ fattigdom i høj grad er en individuel, selvvalgt og selvskabt situation, der - jf. beskæftigelsespolitikken - kan afhjælpes, såfremt den enkelte har en vilje hertil.

Jeg ser resultatet af undersøgelsen som et behov for, at der bidrages til forståelsen af begrebet relativ fattigdom med forklaringer og forståelser på strukturelt niveau – hvilket netop er det, jeg ønsker at gøre med specialet her.

2. Præsentation af problemfelt

Jeg vil i det følgende problematisere fattigdom både som et politisk og et videnskabeligt begreb, og endvidere lave en gennemgang af de sidste ca. 300 års fattigdomsdiskurser, for at kontekstualisere begrebet. Herefter vil jeg præsentere forskellige fattigdomsdefinitioner herunder den, som jeg tager afsæt i i specialet. Jeg vil videre problematisere danske børns opvækst i relativ fattigdom og herunder diskutere de konsekvenser, det kan have, samt præsentere og problematisere *Danmarks Nationale Handlingsplan for Social beskyttelse og Inklusion 2006-2008*.

2.1. Fattigdom som et politisk begreb

Fattigdom har gennem tiderne været meget omdiskuteret både som et politisk begreb og et videnskabeligt begreb. Jeg vil her redegøre for betydningen af begge begreber og problematisere dem.

Som et politisk begreb er fattigdom præget af, at der ikke findes nogen entydigt eller generelt accepteret definition af fattigdom, og der er ingen kriterier i begrebet selv, som angiver, hvordan det skal måles (Larsen 2004: 31). Danmark har afgrænset sig fra at arbejde ud fra en fastsat økonomisk fattigdomsdefinition, og Jørgen Elm Larsen har argumenteret for, at det forhold, at der ikke eksisterer nogen national eller international almen accepteret definition på økonomisk fattigdom kan betyde, at det politiske fokus på at bekæmpe fattigdom svækkes, idet politikerne vil kunne henvise til, at der ikke er enighed blandt eksperter om problemets omfang og karakter (Larsen 2004: 31).

Ved at undlade brugen af en fattigdomsdefinition i Danmark sendes der et tydeligt politisk signal om, at man ikke ønsker at gå ind i en sådan debat og dermed tage stilling. Med afsæt i en neoliberalistisk diskurs konstrueres relativ fattigdom i stedet som et individuelt anliggende, der kan ses som resultatet af individuelle menneskers manglende evne til at håndtere egne livsbetingelser (Larsen og Møller 2004: 195ff.). Forklaringsmekanismer på strukturelt niveau er ebbet ud fra 1980'erne og frem, og fattigdom er i stedet blevet betragtet som de berørte individers manglende evne, vilje og motivation (Larsen og Møller 2004: 214). Konsekvenserne heraf bliver, at den sandhed, der kommer til at fremstå som gældende i det danske samfund, er, at relativ fattigdom er ikke-eksisterende som et socialt og velfærdsstatsligt problem.

Fattigdom er et stadigt stigende problem i Danmark, og problemet rammer i særlig høj grad børn hårdt (Sloth 2004). En kritik af den neo-liberalistiske forståelse af begrebet

fattigdom kan være, at den ikke tager højde for børnene, de livsvilkår som de vokser op under, og de mulighedsbetingelser de videre gives. De strategier og perceptioner, der tidligt indlejres i børnene og som danner grundlag for deres senere kategoridannelse og forståelse af verden, og som vil kunne få betydning for deres videre liv, vil være påvirket af de strukturelle forhold de vokser op under. Der kan med afsæt heri argumenteres for, at de strukturelle påvirkninger, er særligt betydningsfulde og grundlæggende i forhold til børn.

2.2. Fattigdom som et videnskabeligt problem

Fattigdomsdebatten omhandler ikke alene diskussionen om, hvad fattigdom er, og hvordan den skal måles, den er også præget af forskellige teorier om, hvad fattigdom skyldes, og hvordan det kan bekæmpes (Larsen og Møller 2004: 184). Der skelnes mellem tre forskellige typer af fattigdomsteorier: socialdarwinisme, fattigdomskultur og strukturel fattigdom.

Den socialdarwinistiske fattigdomsteori relaterer sig til Gustav Jonssons teori om social arv, hvori der ligger en forståelse af, at afvigende adfærd overføres og accelereres fra den ene generation til den næste (Socialkritik nr. 67, årgang 2000).

Der findes to typer af teorier om fattigdomskultur. Det, der adskiller dem, er, at den ene lægger den primære vægt på social-psykologiske påvirkninger, mens den anden hovedsageligt vægter påvirkninger fra ydre materielle forhold. Den førstnævnte af fattigdomskulturteoriene tager afsæt i, at fattigdommen udsætter de fattige for en række særlige levevilkår, som de fattige udvikler en særlig livsstil for at kunne håndtere. I samværet med andre fattige og i delvis isolation fra ikke-fattige, udvikles gennem den særlige livsstil fælles værdier, holdninger og adfærd og altså dermed en fattigdomskultur. Når denne kultur først er etableret, overføres den fra generation til generation, da børnene socialiseres ind i denne kultur. Det er vanskeligt for de fattige at forbedre deres situation, fordi de ikke ville kunne tilpasse deres værdier og adfærd til nye vilkår. Den anden fattigdomskulturteori er den kritisk sociologiske, som argumenterer for, at den livsstil og de værdier, som fattige har og som adskiller sig fra den øvrige befolkning er et udspring af, at de er fattige og derfor ikke har mulighed for at realisere den livsstil, som er almindelig. Forskellene ses i stedet som afspejlede de fattiges faktiske ressourcer, ligesom disse ville kunne ændres radikalt, hvis de fattige reelt opnåede bedre levekår (Larsen og Møller 2004: 192).

Den strukturelle fattigdomsteori fremhæver, at fattigdom kun kan forstås og forklares som resultatet af politiske og økonomiske kendetegn ved samfundet. På baggrund af kapitalistisk markedsøkonomi skabes der uligheder indenfor fx klasser og grupper. Et socialistisk samfund, hvor økonomien styres demokratisk efter velfærds- og integrationsmålinger frem for profithensyn, betragtes som det, der kan udrydde fattigdom og ulighed (Larsen og Møller 2004: 192f.).

Som det fremgår, er fattigdom et omdiskuteret begreb - politisk som videnskabeligt – som der er kamp om at definere. Denne kamp er en afspejling af de forskellige interesser, der er på spil i forhold til at definere fattigdom som et socialt eller et individuelt problem.

2.3. Fattigdomsdefinitioner

Begrebet fattigdom vedrører begrænsede økonomiske og materielle ressourcer og de afsavn, som affødes heraf (Larsen 2004: 17). Fattigdom kan efterfølgende defineres som henholdsvis absolut og relativ fattigdom.

Absolut fattigdom er til stede, når mennesker ikke er i stand til at indfri grundlæggende basale behov for bolig, tøj, mad mm. (Larsen og Møller 2004: 185), mens relativ fattigdom er knyttet til eksistensen i moderne rige, men ulige, vestlige velfærdssamfund. Det ligger i begrebet relativ fattigdom, at de grundlæggende behov som regel dækkes, mens det ikke er muligt at indfri de sociale forventninger og udfylde de sociale roller, som er almindelige i samfundet (Larsen og Møller 2004: 185). Relativ fattigdom kan videre defineres som henholdsvis 'relativ økonomisk fattigdom', som alene baserer sig på indkomstmål og 'relativ fattigdom', som omfatter en kombination af både indkomst og afsavn (Larsen 2004: 34).

Hovedparten af de forskellige udviklede målemetoder til måling af fattigdom er alene baseret på registrerbar pengeindkomst og benævnes overordnet som økonomiske fattigdomsmål. Den type af indkomstmålinger kan være problematiske, fordi det ikke nødvendigvis siger ret meget om, hvordan et afsavn opleves. Forskellige levestandarder og regionale forskelle kan blandt andet spille en rolle her. Et andet problem er, at fattigdom kan overvurderes blandt visse befolkningsgrupper, som eksempelvis har opsparende ressourcer i form af friværdier i ejerboliger. På samme måde kan fattigdommen undervurderes i storbyerne, hvor huslejen er relativt højere end i landområderne (Larsen og Møller 2004: 187f.). På den baggrund kan der argumenteres for, at så længe indkomstmål ikke er kombineret med afsavnsmaal, vil det kunne være mere hensigtsmæssigt at tale om uligheder i indkomstfordelingen frem for fattigdom (Larsen 2004: 34).

I praksis arbejdes der med en række forskellige relative økonomiske fattigdomsmål. EU har i årenes løb anvendt forskellige typer af opgørelse af data. Almindeligt anvendte mål har her været enten 50 pct., 60 pct. eller 70 pct. af medianindkomsten (disponibel indkomst efter skat og indkomstreguleringer). I dag er 60 pct. grænsen den foretrukne i EU-sammenhænge (Larsen 2004: 43). UNICEF derimod arbejder derimod med 50 pct. af medianindkomsten som deres fattigdomsmål. Af andre fattigdomsmål kan nævnes kontanthjælpsfattigdom, hvor kriteriet er modtagelse af kontanthjælp i mindst ét år. Et andet fattigdomsmål er 'implicit fattigdom', hvor kriteriet er, at den samlede disponible familieindkomst er mindre end en fiktiv tildelt sum af kontanthjælp og boligstøtte (Sloth 2004: 6).

Som før nævnt har man fra politisk side i Danmark undladt at anerkende tilstedeværelsen af fænomenet fattigdom ved ikke at ville tage udgangspunkt i en af ovennævnte fattigdomsmål. Rådet for Socialt Udsatte har skønnet, at 4,5 % af den voksne befolkning i 2002 lå under 50 pct. af medianindkomsten (Rådet for Socialt Udsattes fattigdomshøring 2005: 3). UNICEF har i 2005 skønnet, at omkring 40.000 børn eller 3 pct. af alle danske børn vokser op i familier, der i kortere eller længere perioder er ramt af fattigdom (Børnerådet og TrygFonden 2006: 7). Mens UNICEF arbejder ud fra denne fattigdomsgrænse, sætter EU grænsen for fattigdom ved en samlet indkomst efter skat på 60 pct. af medianindkomsten. Ved anvendelse af EU's fattigdomsgrænse levede 90.000 børn i fattigdom i Danmark i 2002 (Børnerådet og TrygFonden 2006: 7).

Ovennævnte opgørelse understreger behovet for undersøgelser, der anerkender tilstedeværelsen af relativ fattigdom som et socialt problem, og som undersøger og problematiserer betydningen af, at man netop undlader at ville se det som et sådan.

2.4. Danske børns opvækst i relativ fattigdom

Danmark har forpligtet sig til at følge FN's Børnekonvention. I artikel 27 står der om levestandard:

"Deltagerstaterne anerkender ethvert barns ret til den levestandard, der kræves for barnets fysiske, psykiske, åndelige, moralske og sociale udvikling. Forældre eller andre med ansvar for barnet har hovedansvaret for efter evne og økonomisk formåen at sikre de levevilkår, der er nødvendige for barnets udvikling. Deltagerstaterne skal i overensstemmelse med nationale forhold og indenfor deres evner og økonomiske muligheder træffe passende forholdsregler for at bistå forældre og andre med ansvar for

barnet med at gennemføre denne ret og skal i tilfælde af behov derfor yde materiel bistand og udarbejde støtteprogrammer, især med hensyn til ernæring, beklædning og bolig.” (Børnerådet og TrygFonden 2006: 4).

Børnekonventionens artikel 27 arbejder ligeledes ud fra en relativ forståelse af fattigdom. Det er vanskeligt på denne baggrund at afgøre, hvorvidt Danmark lever op til sine forpligtelser.

Tidligere undersøgelser vedr. børnefattigdom i Danmark har dog peget på, at Danmark ikke i tilstrækkeligt omfang bistår økonomisk dårligt stillede forældre med materiel- og ikke materiel støtte (Sloth 2004). Dette synes at være et paradoks i et velfærdssamfund som det danske, der gennem de seneste år generelt har oplevet en stadig stigende velstand. En velstand, der dog tilsyneladende ser ud til kun at komme de familier til gode, som i en neoliberal terminologi har gjort sig fortjent hertil. En sådan moraliserende forståelse af velstand og fattigdom rammer særligt børnene hårdt. Dette demonstrerer en række undersøgelser, som Red Barnet i samarbejde med SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd har lavet, for at sætte fokus på børn i økonomisk udsathed i Danmark. Undersøgelserne er ”Børnefattigdom i danske kommuner 1984-2001”, ”Børnefattigdom i Danmark 2002, fattigdommens dynamik”, ”Færre penge end andre børn.

Interviewundersøgelse med børn fra familier med lav indkomst” og ”Opvækst med afsavn. Interview om børns trivsel i familie, skole og fritid, når familiens økonomi er stram”.

Undersøgelserne, der er udarbejdet i perioden 2003-2006 (Red Barnet 2006: 3) peger på, at mens 15,4 pct. svarende til 178.000 børn i 1984 var udsat for mindst en af de tre former for fattigdom², så var dette antal steget til 17,3 pct. i 2001 (Hussain 2003: 51). Afhængig af hvilket fattigdomsmål, der anvendes, vil mellem 20 og 34 pct. af danske børn have i fattigdom i mindst et år af deres liv. Sandsynligheden for at have under fattigdomsgrænsen i et konkret år er tilsvarende mellem 3 og 8 pct. igen afhængig af fattigdomsmålet (Hussain 2004: 8). Risikoen for fattigdom generelt er højere jo længere uafbrudt forudgående fattigdom en familie har befundet sig i, ligesom den også er højere jo kortere den forudgående tid uden fattigdom er. Generelt er sandsynligheden for at forlade fattigdom lavere, jo længere tid den har varet (Hussain 2004: 9). Der peges på, at under ½ promille af de undersøgte børn er fattige i hele barndommen uanset hvilket fattigdomsmål, der anvendes. 1 ¼ pct. er fattige i 10-17 år af barndommen ved anvendelse af implicit og

² Kontanthjælpsfattigdom, implicite fattigdom og relativ fattigdom.

relativ 60 pct.'s fattigdom, mens ¼ pct. er fattige i 10-17 år i relativ 50 pct's fattigdom (Hussain 2004: 28).

Undersøgelserne redegør endvidere for, at fattige familier i højere grad end andre er karakteriseret ved arbejdsløshed, enlige forsørgere, etniske minoriteter og ved, at forældrene er uden en erhvervskompetencegivende uddannelse (Hussein 2004: 7).

I undersøgelsen "Færre penge end andre børn", var hensigten at give et empirisk billede af, hvordan børn oplever at leve i familier, der er ramt af relativ økonomisk fattigdom.

Rapporten sætter børnenes forhold og oplevede konsekvenser i relation til øvrige børn og børnefamilier i Danmark og beskæftiger sig med fem hovedtemaer: "fritid og venner", "materielt forbrugsmønster", "familiens levestandard", "sociale forbrugsmønstre" og "oplevelse, tackling og familiestrategi". Undersøgelsen konkluderer, at stort set alle de interviewede børn oplever, at de lever i en økonomisk vanskelig situation. Men samtidig tegnes der et billede af, at ikke alle børn oplever samme grad af konsekvenser, selvom de alle objektivt tilhører de laveste indkomstgrupper. Det bliver dermed en af undersøgelsens hovedpointer, at konsekvenserne af familiernes vanskelige økonomiske vilkår kommer til udtryk på forskellig vis hos de interviewede børn. Dette konkluderes at være en indikation på, at andre faktorer spiller ind på det enkelte barns oplevelse af situationen. En af de faktorer, der ser ud til at spille en rolle her, er familiernes forskellige måder at opfatte og håndtere situationen på, dvs. strategier og prioriteringer samt deres øvrige ressourcer og overskud eller mangel på samme. På baggrund af denne tendens peger undersøgelsen på, at det vil være væsentligt at styrke og støtte de ikke-økonomisk relaterede ressourcer, såsom kulturelle og sociale ressourcer, i de familier, der lever i økonomisk fattigdom (Sloth 2004).

"Opvækst med afsavn" er den sidste udgivne rapport af Red Barnet og Socialforskningsinstituttet i fællesskab. Undersøgelsen er baseret på kvalitative interviews med 15 børn i alderen 11-19 år og deres forældre. Formålet er at få et indblik i, hvordan familier med økonomisk knaphed³ trives, og i hvilket omfang de få økonomiske ressourcer påvirker børnenes dagligdag i forhold til deres familieliv og deres sociale liv i skolen og i fritiden (Espersen 2006: 5).

Undersøgelsens forældre føler sig alle hårdt økonomisk presset. Til trods herfor giver de fleste af børnene udtryk for, at de ikke lider store materielle afsavn og ikke ser de små penge som et stort problem i hverdagen. Disse udsagn kan både være et udtryk for, at forældrene er i stand til at skærme deres børn for knaphed ved dels at bære ansvaret for

³ Undersøgelsens eget ordvalg; er ikke nærmere defineret i

økonomien alene og dels at nedprioritere deres egne behov, sådan at børnene i det store hele får dækket deres. Det er også en mulighed, at børnenes udtalelser er et udtryk for en stærk loyalitetsfølelse overfor deres forældre, som bevirker, at de nedtoner oplevelsen af materielle afsavn. Flere børn fortæller dog, at de gerne ville prioritere flere rejser og oplevelser, hvis der var økonomisk mulighed for det (Espersen 2006: 6). Forfatterne til undersøgelsen peger på, at børnene i undersøgelsen måske i højere grad lever med en kulturel og oplevelsesbetinget fattigdom frem for en materiel fattigdom (Espersen 2006: 6).

På trods af, at mange af børnene oplever, at de i vid udstrækning har de samme materielle goder som deres kammerater, har flere af børnene en oplevelse af at være anderledes i forhold til deres klassekammerater. Mere end halvdelen af undersøgelsens børn trives ikke i skolen og til sammenligning med danske børn i almindelighed er det et højt antal (Espersen 2006: 8). Nogle har en oplevelse af ikke at falde naturligt ind i fællesskabet og fungerer godt med deres klassekammerater, mens andre fortæller, at de i hverdagen oplever fysisk og psykisk mobning og konsekvent udelukkelse af fællesskabet. For nogle af børnene er de sociale vanskeligheder kombineret med faglige vanskeligheder. Gruppen af børn, der oplever mobning, har forsøgt at få det stoppet ved blandt andet at bede lærere eller andre betroede voksne om hjælp, men ingen har oplevet, at det har gjort en forskel (Espersen 2006: 6).

Undersøgelsen konkluderer, at på trods af, at de interviewede børn giver udtryk for, at deres materielle behov dækkes i tilstrækkelig grad, så er der en klar sammenhæng mellem økonomisk knaphed og dårlig trivsel. Ikke kun de knappe økonomiske ressourcer, men også de knappe kulturelle og sociale ressourcer ser ud til at præge familierne, og det er en ressourcefattigdom, som forfatterne peger på, er vanskelig at ændre (Espersen 2006: 8). Det billede, rækken af undersøgelser her tegner, er klart. Børn, der vokser op i relativ fattigdom, oplever en lang række af forskellige konsekvenser både på det materielle niveau, men i høj grad også på det immaterielle niveau. Undersøgelserne har som den øvrige forskning på området alene medtaget de forklaringer i forståelsen af problemet, som forældrenes situation giver. Fokus holdes således alene på individniveau, og der søges ikke forklaringer på samfundsniveau.

Jeg ønsker - som nævnt - med specialet at bidrage med viden til området ved at ændre fokus og søge efter andre medvirkende forklaringer på samfundsniveau. Fokus er fortsat på børnene som gruppe, idet de som ovennævnte undersøgelser fint redegør for, betaler en særlig høj pris for et liv i relativ fattigdom. Men til forskel fra andre undersøgelser, hvor

børnene er blevet interviewet imens, de har befundet sig i relativ økonomisk fattigdom, vil jeg med min undersøgelse søge at indsamle livshistorier vedrørende opvækst i relativ fattigdom, hvor jeg i stedet taler med nu voksne børn. Jeg har en antagelse om, at livshistorierne vil få en anden og mere reflekteret karakter på baggrund af, at informanterne har haft en lang årrække til at reflektere over de forhold og oplevelser, som var forbundet med at vokse op i relativ fattigdom.

2.5. Marginalisering fra arbejdsmarkedet og social eksklusion

Jørgen Elm Larsen og Iver Hornemann Møller identificerer marginalisering fra lønarbejde, som nutidens største socialpolitiske problem. Stadigt flere har siden begyndelsen af 1950'ern varigt eller i lange perioder været forsørget af overførselsindkomster. Denne tendens fremhæves som betydningsfuld for, at der siden starten af 1990'erne er sket et socialpolitisk skifte i retningen mod en mere aktiv socialpolitik (Larsen og Møller 2004: 15).

Den socialpolitiske opfattelse har grundlæggende været den, at hvis mennesker blot opnår beskæftigelse på ordinære vilkår, så følger integrationen i det øvrige samfund stort set af sig selv. Aktivlinjen i den danske socialpolitik viser dog ikke nogen synderlig effekt i forhold til at skaffe ledige ind på det ordinære arbejdsmarked. Dette gælder i særdeleshed for langtidsledige og ikke mindst langtidsledige kontanthjælpsmodtagere, hvilket bør give anledning til at rejse tvivl ved, om en aktiv arbejdsmarkedspolitik er den rette socialpolitiske løsning overfor især langvarige kontanthjælpsmodtagere. Gruppen reagerer samtidigt ikke på rækken af økonomiske sanktioner (Larsen og Møller 2004: 30f.).

Danske forskningsresultater viser, at økonomiske problemer og usikkerhed er den værste oplevede konsekvens af at være arbejdsløs. Forskningsresultaterne peger videre på, at det ikke er deltagelse på arbejdsmarkedet men en rimelig økonomi, der medfører større samfundsmæssig deltagelse og dermed større social integration. Resultaterne peger således på, at man med fordel kunne udskifte incitamentstankegangen med et bedre og mere sikkert økonomisk grundlag for gruppen af socialt ekskluderede (Larsen og Møller 2004: 32).

2.6. Danmarks nationale handlingsplan for Social beskyttelse og Inklusion 2006-2008

På det Europæiske Råds møde i Lissabon i år 2000, tog EU's medlemsstater afsæt til bekæmpelse af fattigdom og social udstødning, som et af de centrale elementer i moderniseringen af den europæiske sociale model. Med henblik på at udvikle viden om indsatser, blev der opnået enighed om en større fælles indsats og fælles indsamling af viden om problemerne. For at bekæmpe social udstødning blev der lagt vægt på en åben koordineringsmetode, der kombinerer nationale handlingsplaner, og et kommissionsprogram til fremme af samarbejdet på området. Som opfølgning på dette, har de enkelte medlemslande udarbejdet nationale handlingsplaner (Ejrnæs m.fl. 2004: 162). Center for Alternativ Samfundsanalyse⁴ og Socialpolitisk Forening har i samarbejde med en række organisationer udarbejdet projektet "NAP Social Eksklusion 2006 – NGO-projekt"(NAP) med det formål, at skabe et bedre kendskab til og diskussion af Danmarks Nationale Handlingsplan for Social beskyttelse og Inklusion 2006-2008⁵, som er den seneste af de handlingsplaner, som Danmark forpligtigede sig til at udarbejde på det Europæiske Råds møde i Lissabon i år 2000 (Hansen og Hansen 2007: 1). Målsætningen med projektet "NAP Social Eksklusion 2006 – NGO-projekt" er at inddrage flere i dialogen om, hvordan fattigdom og social udstødelse kan bekæmpes. Overordnet peger rapporten på en række punkter i den foreliggende handlingsplan og problematiserer dem. Først og fremmest er det tydeligt, at fattigdom i Danmark er en væsentligt mindre problem end i andre EU-lande. Men samtidig viser fremlagte analyser med anvendelse af EU's fattigdomsmål, at antallet af fattige og børn, der lever i fattige familier er stigende i Danmark, og at der savnes en stillingtagen til disse analyser. Endvidere synes NAP'en grundlæggende at bære præg af en forestilling om, at fattigdom og social udstødelse er individuelle problemer og problemer, hvis årsagsforklaring skal findes på individniveau. Der efterlyses i forlængelse heraf strukturelle forklaringer på den stigende fattigdom i Danmark (Hansen og Hansen 2007: 6). Det fremføres at NAP'en mangler en bred forståelse for, hvilke mekanismer og processer, der fører til, at personer marginaliseres og udstødes. Der argumenteres endvidere for, at gruppen af socialt udstødte er meget kompleks, og at denne kompleksitet reduceres af strategier, hvor fokus er på det individuelle frem for det strukturelle (Hansen og Hansen 2007: 22). Det er netop de

⁴ Center for Alternativ Samfundsanalyse forkortes almindeligvis som CASA, hvilket også vil blive gjort efterfølgende i specialet.

⁵ Danmarks Nationale Handlingsplan for Social beskyttelse og Inklusion 2006-2008 vil efterfølgende blive forkortet som NAP.

forhold, som NAP'en her kritiseres for, som jeg med specialet ønsker at rette fokus imod og undersøge betydningen af. Ved hjælp af Bourdieus teori er det målet at nå ud over den omtalte individprægede forståelse af relativ fattigdom som et socialt problem og bidrage med en viden om den betydning, som strukturelle forhold har, således at billedet af problemet tegnes mere helt og mindre reduktionistisk.

Videre kritiseres NAP'ens ensidige fokus på beskæftigelse og det fremføres, at økonomiske incitament er ingen effekt har overfor flertallet af de, som er marginaliseret i forhold til arbejdsmarkedet. Endelig kritiseres NAP'en for hovedsageligt at omtale programmer, planer og aftaler som allerede er iværksat, mens den forholder sig meget lidt til de sociale og sundhedsmæssige problemer og udfordringer, som Danmark står overfor i fremtiden (Hansen og Hansen 2007: 6).

"NAP Social Eksklusion 2006 – NGO-projekt" peger på, at forebyggelse af sociale problemer er vigtige og fremfører en række punkter som betydningsfulde for at opnå større lighed generelt i samfundet: at mindske fattigdom blandt børnefamilier, at sikre daginstitutioner af god kvalitet for alle og at have skoler, som motiverer til uddannelse. Uddybende fremhæves det, at de økonomiske og sociale rammer for børnefamilierne er vigtige ligesom uddannelse betragtes som en af de afgørende faktorer i bestræbelserne på at bryde med den nye ulighed (Hansen og Hansen 2007: 9).

3. Problemstilling

Med udgangspunkt i gennemgangen af problemfeltet tegner der sig et billede af, at børns opvækst i relativ fattigdom ikke er et socialt problem, som politikkerne forholder sig aktivt til i Danmark. Ved ikke at have vedtaget en fattigdomsdefinition, er det muligt fra politisk side at undgå at forholde sig til de forhold, børnene vokser op under og den betydning, som det får for dem både i barndommen og i voksenlivet.

Som fremhævet flere gange i problemfeltet, bliver denne manglende stillingtagen til problemet muligt i et neoliberalistisk samfund som det danske, hvor fokus er rettet imod det enkelte individ som alene ansvarlig for den måde, dets liv udarter sig på, og dermed også for at forandre det. Samtidig ses der bort fra de strukturelle forhold og forklaringer, der kan være medvirkende årsag til skabelse og fastholdelse af social ulighed og sociale problemer, og der er risiko for, at det syn der anlægges på en given social problemstilling vil blive reduktionistisk.

Hvilken betydning kan det have for selvforståelsen hos mennesker, der er vokset op i relativ fattigdom, at fattigdom i dag i høj grad betragtes som et individuelt og selvforskyldt fænomen?

Bidrager samfundet og dets institutioner til reproduktion af social ulighed ved at anlægge og udbrede et individualistisk syn på fattigdom og hvordan udmønter det sig i så fald? Med afsæt i en bourdieusk forforståelse af, at ydre strukturer påvirker mennesker ved at blive en del af deres indre strukturer i form af mentale skemaer, der påvirker den måde, som verden opleves på, og som man ser sig selv og egne oplevelser og erfaringer på (Prieur og Sestoft 2006: 39), er det umiddelbart utænkeligt, at strukturelle påvirkninger slet ikke vil have nogen betydning. Men hvad er det så for en betydning de samfundsmæssige og institutionelle vilkår får for mennesker, der har haft en opvækst i relativ fattigdom? Og kan den ikke lige så vel være af positiv karakter som af negativ karakter? Uanset hvilken karakter de samfundsmæssige og institutionelle vilkår har, må de jf. en bourdieusk forståelsesramme dog formodes at være magtfulde og sandsynligvis i nogen grad også virke bagom den menneskelige bevidsthed.

3.1. *Specialets fokus*

Som det er fremgået af præsentationen, får den herskende neoliberalistiske politik i Danmark en lang række af konsekvenser både på samfundsniveau og på individuelt niveau for de børn, der vokser op i relativ fattigdom. Med ambitionen om at undersøge den

betydning, som de samfundsmæssige og institutionelle vilkår har haft for den enkelte, har jeg valgt at lave en kvalitativ undersøgelse med fokus rettet herimod.

Jeg har fundet det livshistoriske interview særligt anvendelig som metodisk tilgang, idet det giver mulighed for at fremanalysere de betydninger, som samfundsmæssige og institutionelle vilkår har haft for den enkelte. Det er dermed dialektikken mellem de strukturelle vilkår og det enkelte menneskes selvopfattelser, meningsdannelser, handlinger og strategier, der er i fokus. Livshistorierne giver både informanternes bevidstgjorte oplevelser og betydningsdannelser af deres opvækst i relativ fattigdom, og samtidig giver de mulighed for ved hjælp af Bourdieus teoriapparat at skabe viden om, hvilken betydning de samfundsmæssige og institutionelle vilkår har i forhold til de måske mere ubevidste dispositioner voksne børn af relativt fattige forældre træffer deres valg og handler ud fra.

Dette leder mig frem til følgende problemformulering:

3.2. Problemformulering

Hvilken livshistorisk betydning tillægger voksne børn af relativt fattige forældre deres opvækst i relativ fattigdom, og hvilke mekanismer peger livshistorierne på som centrale i forhold til skabelse og reproduktion af social ulighed?

Herunder

- Hvilken selvforståelse fremstiller informanterne og hvordan opfatter de egne handlinger og strategier i relation til deres opvækst i relativ fattigdom?
- Hvordan italesættes de samfundsmæssige og institutionelle vilkår i de livshistoriske fortællinger om opvækst i relativ fattigdom?

3.3. Uddybning af problemformulering

Da begreber ikke rummer entydige forståelser, vil jeg eksplicitere hvordan begreberne, som anvendes i ovenstående problemformulering og arbejdsspørgsmål, skal forstås i konteksten af nærværende speciale.

Med fokus på den betydning, en opvækst i relativ fattigdom får for voksne børn, retter jeg blikket mod den livshistoriske betydning, som voksne børn selv tillægger den.

Livshistorien er den fortalte fortælling om et menneskes liv, og den er samtidig en selvfremstilling, der genspejler den måde, som mennesket gerne ser sig selv og gerne vil opfattes af andre. Livshistorier forstås ikke som værende objektiv korrekte og fremadskridende fortællinger, men betragtes i stedet i specialet som en cirkulær og dynamisk proces (Gústafsson og Ramian 2003: 126f.). Det er dermed betydningen af denne cirkulære og dynamiske selvfremstilling, som er vigtig for specialet og dets analyse. Jeg definerer her *betydning* som et forhold, der ikke kun tager afsæt i den selvfremstilling, som informanterne præsenterer, men som et forhold, der skal fremanalyseres og fortolkes med afsæt i den forståelsesramme, som Bourdieus teori stiller til rådighed. *Relativ fattigdom* definerer jeg som kombinationen af økonomisk fattigdom, hvor mindst én forældrene har været på social overførselsindkomst i mindst én sammenhængende 3-årig periode, og oplevelsen af afsavn forstået sådan, at informanterne selv skal have en erkendelse og oplevelse af, at familien har været ramt af økonomisk knaphed i perioden. Tilstedeværelsen af begge forhold hos informanterne er en betingelse for, at jeg vil kan blive i stand til ved hjælp af Bourdieus teori at indfange betydningsdannelser heraf og besvare problemformuleringen.

På grundlag af livshistoriske fortællinger ønsker jeg at undersøge, hvordan informanterne opfatter egne identiteter, handlinger og strategier i relation til deres opvækst i relativ fattigdom for hermed netop at skabe viden om, hvordan stat og institutioner som magtudøvere er medvirkende til skabelse og reproduktion af relativ fattigdom. *Identiteter* anskues i specialet som betinget af de sociale, samfundsmæssige og institutionelle betingelser, som en person indgår i. Således betragtes mentale strukturer som en afspejling af sociale strukturer, og der knyttes dermed an til Bourdieus habitus-begreb⁶. Et menneskes habitus med dertil hørende dispositioner muliggør et bestemt register af *strategier*, som altid i relation til de aktuelle omstændigheder i feltet giver personen et bestemt spillerum eller en betinget frihed. *Handlinger* bliver i forlængelse heraf, det konkrete udtryk for menneskets strategier (Roepstorff 2003: 110). Dette leder frem til det første arbejdsspørgsmål:

Hvilken selvforståelse fremstiller informanterne og hvordan opfatter de egne handlinger og strategier i relation til deres opvækst i relativ fattigdom?

⁶ Bourdies analytiske begreber vil blive defineret i teoriafsnittet.

Jeg ønsker videre at undersøge, hvordan vokse børn italesætter de samfundsmæssige og institutionelle vilkår, som de er opvokset under, samt hvilken betydning disse vilkår tillægges. Jeg tager her afsæt i en bourdieusk forforståelse af, at ydre strukturer påvirker mennesker ved at blive en del af deres indre strukturer i form af mentale skemaer, der påvirker den måde, som verden opleves på, og som man ser sig selv og egne oplevelser og erfaringer på (Prieur og Sestoft 2006: 39). Dette leder frem til det andet arbejdsspørgsmål:

Hvordan italesættes de samfundsmæssige og institutionelle vilkår i de livshistoriske fortællinger om opvækst i relativ fattigdom?

Betegnelsen *institution* henviser i specialet her til konkrete velfærdsorganisationer såsom folkeskoler, daginstitutioner og andre uddannelsesinstitutioner samt socialforvaltninger o.lign. Det er ikke alene de konkrete institutioner, men også de praksisformer og forståelsesmodeller som bliver herskende og får betydning på et institutionelt niveau samt deres eventuelle påvirkninger af informanternes identiteter, handlinger og strategier, som ønskes fremanalyseret. De *samfundsmæssige vilkår* er de mere overordnede mulighedsbetingelser og dem, som de institutionelle vilkår kan kontekstualiseres til. Konkret kan den manglende socialpolitiske stillingtagen til ét fattigdomsmål i Danmark nævnes som et samfundsmæssigt vilkår for relativt fattige børn, som kan antages også at have betydning på institutionelt niveau.

3.4. Afgrænsning

Jeg afgrænser mig som tidligere nævnt fra at udvælge ét af de eksisterende mulige økonomiske fattigdomsmål som gennemgående i specialet. Hovedårsagen hertil er, at det er en længere årrække siden, at de informanter jeg skal tale med, levede i relativ fattigdom. Jeg vurderer, at det ville blive meget vanskeligt at skaffe informationer om daværende indkomst, ligesom det også ville blive meget svært at omregne indkomsten og sætte den i forhold til de forskellige fattigdomsmål. Med inspiration fra kontanthjælpsfattigdom som fattigdomsmål, har jeg som nævnt opstillet det kriterium, at informanterne har haft mindst én forælder på social overførselsindkomst og samtidig skal informanterne selv have en erkendelse og oplevelse af, at familien har været ramt af økonomisk knaphed i mindst én sammenhængende 3-årig periode.

Endvidere afgrænser jeg mig fra at tale både med de voksne børns forældre og med mulige relevante professionelle udøvere af socialt arbejde såsom lærer, pædagoger og socialrådgivere. En undersøgelse med afsæt i forældrenes eller professionelles fortællinger ville have bidraget med en anden vinkel og et andet perspektiv på problemstillingen. Disse er dog fravalgt som værende i fokus i nærværende speciale.

3.5. Specialets opbygning

Kapitel 1: Indledning

- Læseren præsenteres for en aktuell beskrivelse af opfattelsen og udbredelsen af relativ fattigdom i Danmark.

Kapitel 2: Præsentation af problemfelt

- Der redegøres for fattigdom som et politisk og et videnskabeligt problem.
- Der præsenteres forskellige fattigdomsdefinitioner.
- Der gøres rede for danske børns opvækst i relativ fattigdom.
- Danmarks Nationale Handlingsplan for Sociale Beskyttelse og Inklusion 2006-2008 præsenteres.

Kapitel 3: Problemstilling

- Problemformuleringen præsenteres samt uddybes. Specialet afgrænses.

Kapitel 4: Fattigdomsdiskurser

- Der laves en præsentation af de herskende fattigdomsdiskurser i perioden fra det 18. til det 21. århundred.

Kapitel 5: Teoretisk tilgang

- Bourdies videnskabsteoretiske position samt hans teori og analytiske begreber præsenteres.
- De teoretiske begreber *chanceulighed*, *risikofaktorer i barndommen* og *sociale arv* samt deres relevans for specialet præsenteres.

Kapitel 6: Videnskabsteoretisk tilgang

- Der gøres rede for specialets videnskabsteoretiske position og for betydningen heraf.

Kapitel 7: Metodologiske tilgange

- Specialets metodologiske overvejelser præsenteres og der redegøres for Livshistorier som kvalitativ metodisk tilgang.

Kapitel 8: Analyse

- Med afsæt i specialets analysestrategi laves der en komparativ empirisk analyse, med afsæt i fire induktive skabte temaer. Analysen veksler imellem at operer på informanternes selvforståelsesniveau og på et teoretisk niveau, der tager afsæt i Bourdieus teoriapparat.

- Ved at sammenholde informanternes forskellige udsagn indenfor samme tema, vil mønstre og tendenser komme til udtryk på samme måde som afvigelse og differentieringer også ville kunne identificeres. Målet hermed er at udvikle hypoteser om faktorer og processer, der har afgørende betydning for voksne, der har haft en opvækst i relativ fattigdom. Hensigten er på den baggrund at blive i stand til at pege på, hvilke mekanismer der fremstår som centrale i forhold til skabelse og reproduktion af social ulighed.

Kapitel 9: Konklusion

- På baggrund af analysen konkluderes der på, hvilken betydning en opvækst i relativ fattigdom kan have. I forlængelse heraf konkluderes der videre på, hvilke mekanismer analysen peger på som centrale i forhold til skabelse og reproduktion af social ulighed.

Kapitel 10: Perspektivering

- I perspektiveringen er fokus rettet imod, hvordan specialets resultater kan sættes i spil og bidrage til nuancering af den allerede eksisterende viden på området.

4. Fattigdomsdiskurser

Med henvisning til den tidligere nævnte bourdieuske forforståelse af, at ydre strukturer påvirker mennesker ved at blive en del af deres mentale perceptioner og indre skemaer, finder jeg det relevant at redegøre for de fattigdomsdiskurser, der har gjort sig gældende op gennem historien. På baggrund af mit teorivalg, har jeg en antagelse om, at mit empiriske materiale vil komme til at afspejle gældende og tidligere gældende diskursers betydninger for den måde, informanterne har oplevet opvæksten i relativ fattigdom. Jeg har endvidere en antagelse om, at nugældende diskurser vil have betydning for informanternes selvforståelse i livsfortællingerne.

Ridset begrænser sig til de diskurser, der har gjort sig gældende gennem de seneste ca. 300 år og vil tydeliggøre, hvordan historiske elementer gennem tiden er blevet reaktiveret og har fået nye strategiske funktioner. Det vil blive tydeligt, at nutidens sociale arbejde, kan ses som et produkt af kontinuære og diskontinuære processer, hvor det, der fremstår som naturlige enheder, er sammensat af forskellige historiske elementer.

4.1. Fattigdomsdiskurser i det 18. århundrede

Den fattigdomspolitik, som førtes i 1700-tallet, havde ikke som sit formål at sikre individuel velfærd. Fattige betragtedes som en negativ faktor i forhold til national stolthed og styrke, og fattigdomspolitikken var udelukkende optaget af den fattiges handlinger såsom reproduktion og arbejdsevne. Baggrunden for den fattiges handlinger var der ikke interesse for, ligesom fattigpolitikken ikke beskæftigede sig med de fattiges velfærd, bekæmpelse af deres lidelser eller udjævning af uligheden mellem rig og fattig (Villadsen 2004: 25f.).

4.2. Fattigdomsdiskurser i det 19. århundrede

Ved indgangen til 1800-tallet ændredes fattigdomsdiskursen, og den tidligere patriarkalske styring af de fattige afløstes af en liberal, hvor man begyndte at interessere sig for fattigdommens særlige karakteristika. Ønsket var at styre den enkelte fattige ved at granske hans indre og skabe sig en viden om hans individualitet. Styringsstrategien var den, som fortsat gør sig gældende i dag, og som har til formål at frisætte den fattige/den sociale klient fra de påvirkninger, som forhindrer realisering af menneskets iboende potentialer

(Villadsen 2004: 23f.). Den fattiges ansvar for eget liv skulle optimeres, og det statslige engagement minimeres (Villadsen 2004: 43f.). De fattige blev opfattet som uarbejdsomme og som mennesker, der manglede ambitioner om at forbedre deres vilkår. Samtidig så man dem som havende et iboende kim til indre moralsk fordærvelse, og samfundsmæssige betingelser blev ikke italesat som styringsobjekter.

I løbet af den første halvdel af 1800-tallet ændres fattigpolitikken således, at der sammen med tildelingen af almisser skulle gennemføres tilbagevendende hjemmebesøg med moralsk dannelse som formål. Hjemmebesøgene skulle samtidig dokumentere, hvad almisen blev brugt til (Villadsen 2004: 62). Arbejdet blev udført af filantropiske kræfter, og der blev hermed grundlagt en hjælpergerningsrolle, hvor opgaven var at fremstille den fattiges grundlæggende menneskelighed overfor resten af samfundet.

I midten af 1800-tallet opstod der en ny fattigdomsdiskurs præget af bekymring for fattiges tab af selvstændighed. Den tvang, der hidtil havde været gennemgående i behandlingen af de fattige, blev nu anklaget for at skabe risiko for at nedbryde den oprindelige virkelyst og selvstændighed i mennesket. Det drejede sig om at yde en hjælp til de fattige, der afhjalp den absolutte trang uden at svække selvopretholdelsesdriften, hvilket betød øget kategorisering af de fattige og større specialisering af de offentlige institutioner (Villadsen 2004: 96f.).

4.3. Fattigdomsdiskurser i det 20. århundrede

Ved overgangen til 1900-tallet begyndte staten at overtage de metoder, som filantropien havde udviklet (Villadsen 2004: 142ff.).

I tiden efter 2. Verdenskrig skete der et skift i synet på sociale ydelsers virkninger. Der blev nu peget på, at sociale ydelser under visse betingelser kunne virke fremmende på modtagerens arbejdsvilje og arbejdssevne (Villadsen 2004: 149).

4.3.1. 1960-1970'erne

I perioden omkring 1960-1970 udbyggedes velfærdsstaten voldsomt, og alle velfærdsopgaver var nu stort set overtaget fra filantropien. I årene 1966-68 gennemfører Socialforskningsinstituttet en række socialreformundersøgelser. I denne periode blev samfundsmæssige strukturer og betingelser anvendt som forklaringer på individuelle fiaskoer og problemer, og løsningerne herpå blev søgt via kollektive foranstaltninger. Ønsket var et økonomisk minimumsniveau blandt befolkningen, for dermed at forhindre

den i at udvikle sociale problemer, som så igen kunne forringe deres produktivitet og hæmme den økonomiske vækst. Politikens sammenhængskraft skulle sikres gennem en socialpolitisk strategi, hvor de afvigelser, der hindrede menneskers fulde deltagelse i statsfællesskabet, måtte korrigeres. Denne socialpolitik stod i skarp kontrast til 1800-tallets liberale fattigpolitik.

Parallelt med en socialpolitisk planlægningsdiskurs blev perioden fra slutningen af 1960'erne også præget af diskursen om "det syge samfund". Denne samfundskritiske tilgang formuleres især af socialrådgivere og venstreorienterede og pegede på den økonomiske-teknologiske samfundsudvikling som problemskabende og henviste til, at indsatsen skulle rettes mod de problemskabende strukturer. Socialarbejderne skulle arbejde for politisk bevidstgørelse af klienterne og det øvrige samfund, men det lykkedes dog aldrig diskursen at sætte sig rigtig igennem (Villadsen 2004: 179).

4.3.2. 1980'erne

1980'erne var præget af to diskurser – diskursen om at give ansvaret tilbage til klienterne og øge brugen af økonomiske incitamenter, og diskursen om at individets deltagelse i lokale fællesskaber er en nødvendig betingelse for det sociale arbejde og de politiske programmer. De tidligere årtiers tiltro til de statslige institutioner og det socialfaglige personale blev nu afløst af en gennemgribende kritik af det sociale arbejdes passiviserende og afhængighedsskabende virkninger. Fokus blev rettet imod ikke-statslige aktører som problemløsere i socialpolitikken, og både klienten selv, hans nærmeste og lokale ildsjæle blev udpeget som løsningerne både i forhold til sociale problemer og i forhold til at aktivere urealiserede selvhjælpspotentialer, som alle antages at have (Villadsen 2004: 180ff.). Udførelsen af det sociale arbejde ud fra en antagelse om, at frivillige organisationer kan udføre socialt arbejde på en grundlæggende anderledes måde end det offentlige, er meget parallel med 1800-tallets diskurs om filantropiens overlegenhed (Villadsen 2004: 200).

4.3.3. 1990'erne

I 1990'erne fortsatte kritikken af de offentlige sociale institutioner til fordel for det frivillige arbejde. Diskursen var dog også præget af nye bevægelser, hvor selvforholdet hos klienten blev sat i centrum for indsatsen og blev opfattet som grundlæggende ressourcefyldt og positivt, og opgaven var, at bringe den enkelte i kontakt hermed. Videre

bliver dilemmaet om autonomi kontra styring et gennemgående tema i det sociale arbejde. Graden af tvangsanvendelse afstemmes efter klienternes evne til at udøve sin egen vilje, og fokus rettes nu i stigende grad på individet i sig selv frem for strukturelle betingelser (Villadsen 2004: 202f.).

Den socialpolitiske diskurs er kendetegnet ved, at den passive socialpolitik forlades til fordel for en aktiv. I den passive socialpolitik er klienten blevet gjort magtesløs, afhængig og fastlåst, mens han i den aktive socialpolitik vil blive aktiv, uafhængig og få selvtilid og selvværd. Graden af tvangsanvendelse i det sociale arbejde tilpasses ud fra en vurdering af klienternes evne og vilje til at indtræde i rollen som ansvarlige og autonome (Villadsen 2004: 210ff.). Det ønskes, at klienten bliver et rationelt og kalkulerende menneske, der søger mod et liv som selvforsørgende på arbejdsmarkedet. Det sociale arbejde skal således frisætte klienten, men den form for frihed han skal praktisere, er helt veldefineret. På baggrund heraf kan den socialpolitiske diskurs i høj grad siges at udspille sig på individniveau i 1990'erne. (Villadsen 2004: 225ff.)

4.4. Fattigdomsdiskurser i det 21. århundred

Den diskurs der har præget det sociale arbejde i det seneste årti, har fortsat haft fokus på den individuelle klient og dennes evne til selvrefleksion over eget liv. Begreber som årsag, determinans og struktur afløses af begreber om relativisme, frie valg og empowerment. Dermed ses der et brud med antagelsen om en dybereliggende form for orden, der virker styrende for individuel adfærd og sociale processer. Denne diskurs gør op med objektiv behovsbestemmelse og universelle velfærdsbegreber (Villadsen 2004: 238ff.)

Forskningstraditionen har i denne periode været kendetegnet ved en magtudredning, hvor det sociale felts usynlige magt søges ekspliciteret. Både socialarbejdere og klienter antages at være underlagt bestemte men socialt konstruerede sandheder, som har opnået status af selvfølgeligheder og objektiv viden. Målet er at påvise, hvordan sandhederne i socialt arbejde både er et produkt af og samtidig vedligeholder bestemte magtrelationer, så der opnås bevidsthed herom, og man bliver i stand til at forholde sig til den. Denne diskurs synes at være forbundet med en liberal version om at sikre borgerne mod systemets magtovergreb (Villadsen 2004: 245ff.).

Ændringer i lovgivningen har siden 2002 bevirket, at forsørgerydelserne til en række befolkningsgrupper er blevet forringet. Dette har også påvirket diskursen om fattigdom, der er præget af to tendenser: En ensidig fokusering på beskæftigelse og en ignorering af

den relative fattigdoms eksistens samt en kulturalisering af fattigdom, hvor fattigdom fremstilles som et spørgsmål om mangel på kultur og ikke mangel op penge (Larsen m.fl. 2008: 29). Disse to diskurser har været medvirkende til, at socialpolitikken gradvist er blevet erstattet af beskæftigelsespolitikken og dennes rationale (Andersen m.fl. 2008: 29ff.).

5. Teoretisk tilgang

5.1. Bourdieus teori

For at besvare specialets problemformulering på en fyldestgørende måde, finder jeg Pierre Bourdieus sociologiske teorier anvendelige, idet de særligt er velegnede til analyser af statens rolle som magtudøver og som medvirkende til reproduktion af social ulighed. Der ligger heri også en implicit interesse for den form for magt, der gør sig gældende i forhold til reproduktion. Bourdieus habitusbegreb er netop velegnet til at indfange sammenhænge mellem strukturelle forhold og det enkelte menneskes selvforståelse, identitet og strategier. Det har særligt været uddannelsessystemet, som har haft Bourdieus interesse, idet alt tyder på, at jo mere uddannelsesmæssig kapital aktørerne udstyres med, des mere magt vil han eller hun få i forskellige sammenhænge (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 68f.).

Bourdieu argumenterer videre for, at uddannelsesinstitutionerne ikke skal ses i en isoleret kontekst men i stedet sættes ind i en større kontekst og således også ses som værende en del af den statslige styring af magt. Med Bourdieus egne ord er skolen ”statens skole”, hvilket skal forstås sådan, at han anser staten som indgribende for agenternes perception. Han ser i forlængelse heraf staten som et magtcentrum i kraft af dens tvangsmonopol. Bourdieu hævder uddybende, at staten i moderne samfund er i stand til:

”Universelt at gennemsnitte og indprente nogle kognitive strukturer og vurderingsstrukturer der er identiske eller ligner hinanden (...) Staten udgør grundlaget for (...) en stiltiende, før-refleksiv, umiddelbar enighed om betydningen af den sociale verden.” (Bourdieu 1997: 123 f.)

Det er Bourdieus antagelse, at alle samfundsborgere er præget heraf på utallige minutiøse og usynlige måder, som aktiveres hver gang agenterne opfatter og konstruerer den sociale verden ud fra de kategorier, som er indlejret i dem i kraft af uddannelsessystemet.

Bourdieu anvender begrebet symbolsk vold om den kontrol af mentale opfattelser, som staten via uddannelsessystemet understøtter, hvorved den reproducerer den sociale orden i sit billede. Disse processer bliver dermed ubevidste og ureflekterede. Han siger herom:

”Vi fødes ind i en social verden, og det forhold gør i sig selv, at vi tager en række postulater og aksiomer for givne: De kræver ingen officiel begrundelse eller indlæring.”
(Bourdieu & Wacquant 1996: 152)

Der er tendens til, at der finder en overensstemmelse sted mellem aktørernes mentale strukturer og et givet samfunds objektive strukturer. Bourdieu ser i forlængelse heraf staten som havende dobbelt virkemåde, nemlig objektivt i form af specifikke strukturer og subjektivt i form af mentale strukturer. På den måde bliver den regulerende for, hvordan mennesker opfatter og forstår verden (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 72).

Den socialisering, der sker i uddannelsesinstitutionerne, resulterer sammen med agenternes øvrige socialisering, herunder socialiseringen i netværket, i en bestemt habitus, som både er individuel og kollektiv. Det individuelle består i, at der er tale om en kropslig internalisering af en række strukturelle forhold, der får aktørerne til at anskue verden på en bestemt måde. Alle mennesker har hver deres specifikke erfaringshistorie, som blander sig med de strukturelle vilkår, og som skaber de synspunkter, som mennesker har. Det kollektive består i, at mennesket som social aktør socialiseres kollektivt eksempelvis i daginstitutioner og i skoler (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 72).

5.2. Bourdieus videnskabsteoretiske position

Bourdieu betegner sin egen videnskabelige tilgang for en reflektiv sociologi, hvilket henviser til, at sociologien skal historisere både situationens og de agerendes forudsætninger. Ifølge Bourdieu skal sociologisk refleksivitet synliggøre, hvordan specifikke historiske forudsætninger og materielle og sociale omstændigheder muliggør og begrænser diskurser og de handlende menneskers forskellige praksisformer i den aktuelle situation (Mathisen og Højbjerg 2004: 236).

Bourdieu's reflektive sociologi står i modsætning til nyliberalismens fokus på refleksiv individualisering, og opfatter i stedet den sociale verden som socialt og historisk konstrueret. Det betyder, at den sociale verdens objektive strukturer er et resultat af ubevidste historiske og sociale kampe mellem mennesker. Bourdieu hævder, at det samme gør sig gældende for de mentale strukturer, da disse er produkter af de sociale strukturer (Priour & Sestoft 2006:216). Som følge heraf er Bourdieus ontologi om den sociale virkelighed derfor virkelighedens historicitet (Mathisen og Højbjerg 2004: 234).

På et overordnet videnskabsteoretisk niveau kan Bourdieus position betegnes som metodologisk relationisme. Bourdieu betragter felter som sociale strukturer, der på én og samme tid har en objektiv eksistens og er socialt konstruerede. Det er denne dobbelthed, der er grundlaget for Bourdieus karakteristik af sin egen position som strukturalistisk konstruktivist (Rasborg 2004: 370ff.). Han siger herom:

”Med strukturalisme eller strukturalist mener jeg, at der i selv den sociale verden, og ikke kun i de symbolske systemer, såsom sprog, myter osv., eksisterer objektive strukturer, som er uafhængige af agenternes bevidsthed og ønsker, og er i stand til at lede eller tvinge deres praktikker eller deres præsentationer. Med konstruktivisme mener jeg, at der finder en social genese sted: På den ene side af de opfattelses-, tanke-, og handlemønstre, der konstituerer det jeg kalder habitus, og på den anden side af de sociale strukturer, og i særdeleshed af det, jeg kalder felter og grupper, og som almindeligvis kaldes sociale klasser.” (Bourdieu 1990: 52)

Bourdieu fokuserer ikke alene på enten objektivitet eller subjektivitet, han ser dem ikke som modsætningsfyldte med i stedet som komplementære (Bourdieu & Wacquant 1996: 27). Bourdieu trækker på realismen i sin ontologi, da han ser den som fyldt op af en konkret historisk praksis. Bourdieus epistemologi derimod trækker på socialkonstruktivismen, idet han mener, at man også skal fokusere på, hvordan individer konstruerer og forstår verden (Jespersen 2004: 145f).

Den sociologiske refleksivitet repræsenterer en prakseologisk videnskabsteori, hvormed Bourdieu henviser til, at hans sociologi tager udgangspunkt i social praksis og ikke kun i den dominerende diskurs. I den sociale virkelighed indgår selvfølgelig også mentale strukturer, som kan komme til udtryk i forskellige diskurser og teorier. De mentale strukturer betragter Bourdieu dog som et produkt af historisk konkrete menneskers sociale praksis i bestemte historiske samfund, og han ser dem som formet af de sociale strukturer, som er et resultat af generationers historiske virke (Mathisen og Højbjerg 2004: 245).

Udgangspunktet for den prakseologiske videnskabsteori er ifølge Bourdieu ikke, at sociologien enten skal anskue noget ud fra objektive fysiske lovmæssigheder eller ud fra en ren fænomenologisk konstruktion. Han mener derimod, at man skal have en indgangsvinkel, der omfatter dem begge. Han peger på, at de objektive strukturer er til stede i to former. Den første form, som han kalder *objektivitet af første grad*, dækker over en række objektive strukturer forstået som fordelingen af materielle ressourcer og

midler/evner til at tilvejebringe de sociale goder og værdier (forskellige former for kapital). Den anden form - *objektivitet af anden grad* dækker over kropslige og mentale klassifikationssystemer, som fungerer som ramme for den enkeltes handlinger, adfærd, tanker, følelser og vurderinger. Sociale fænomener bliver således genstande, der kan erkendes, da individet tolker og prøver at få mening med den verden, der skaber dem (Bourdieu & Wacquant 1996: 19ff).

Bourdieu kombinerer således den strukturalistiske og den konstruktivistiske tilgang til virkeligheden. Selvom disse to vinkler er komplementære i Bourdieus analytiske arbejde, så går den objektive forud for den subjektive eller indlevede forståelse. Ifølge Bourdieu er årsagen hertil, at individers vurderinger og forestillinger varierer alt efter deres objektive placering i den sociale struktur (Jespersen 2004: 23f).

5.3. Bourdieus analytiske begreber

Jeg vil her redegøre for relevante bourdieuske teoretiske begreber. Konkret har jeg udvalgt begreberne felt, kapital, habitus, doxa, symbolsk vold og strategi som anvendelige for specialets teksteksterne analysedel.

5.3.1. Felt og kapital

Bourdieu trækker begrebet felter frem, som det primære i sociologisk forskning, og teorien herom er central hos ham. Et felt kan defineres således:

”et netværk eller en konfiguration af objektive relationer mellem forskellige positioner. Positionerne er objektiv defineret i kraft af deres eksistens og de bindinger, de påtvinger de aktører og institutioner, der udfylder positionerne, i kraft af deres øjeblikkelige og potentielle placering i relation til fordelingen af forskellige former for magt (eller kapitaler), som giver adgang til specifikke fordele og goder, der står på spil i det enkelte felt, og dermed samtidig i kraft af deres objektive relationer til andre positioner”
(Bourdieu & Wacquant 1996: 84f).

Et eksempel på et felt er det politiske felt. Under hvert enkelt overordnet felt hører forskellige underfelter som eksempelvis det sociale arbejdes felt og det uddannelsesmæssige felt. Felterne er relativt autonome og kendetegnet ved, at de fungerer efter:

”Specifikke logikker og krav, der hverken konkret eller abstrakt er sammenlignelige med de forhold og regelsæt, der styrer andre felter.” (Bourdieu & Wacquant 1996: 85)

Et felt rummer altid flere positioner og er defineret af en eller flere typer af konflikter, konkurrencer eller kampe om typen af og meningen med feltets specifikke praksis, hvilket gør feltet dynamisk (Prieur og Sestoft 2006: 165). Kampene i feltet gør sig ikke kun gældende i forhold til de attraktive positioner i feltet, den gør sig også gældende i forhold til spørgsmålet om, hvilke kapitalformer, der skal betragtes som legitime (Järvinen 2007: 360).

De modstridende positioner, der er konstitueret i felterne, repræsenterer forskellige former for ressourcer og forudsætninger for at påvirke aktiviteterne i forskellige felter. Bourdieu peger på, at disse kapitalforskelle er det objektive grundlag for styrkeforholdet mellem et felts modstridende positioner.

For at få adgang til et bestemt felt, skal aktørerne være udstyret med bestemte kvalifikationer. En af den sociologiske forsknings opgaver er netop at afdække, hvilke træk og egenskaber, der giver adgang og har gennemslagskraft dvs. hvilke specifikke kapitalformer der har gyldighed på hvilke områder - og i arbejdet med at konstruere systemet af kapitalformer, må man kende feltets særlige logik. Der er her tale om en lang og besværlig proces, hvor man kontinuerligt bevæger sig imellem de to poler (Bourdieu & Wacquant 1996: 94). Det er vigtigt, at man hele tiden tvinges til en kritisk konstruktion af virkeligheden ved at rejse spørgsmålstejn ved, hvor grænserne for undersøgelsesområdet går, og hvordan det forholder sig til andre området etc. (Bourdieu & Wacquant 1996: 96).

Til belysning af, hvordan felterne fungerer, er det relevant at redegøre for Bourdieu's teori om forskellige kapitalformer. Kapitalbegrebet er udviklet til at indfange de værdier og ressourcer som aktørerne med afsæt i deres habitus og det felt, de interagerer i, har adgang til. Et felt er netop karakteriseret ved sine specifikke kapitalformer (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 75). Agenterne må besidde bestemte former for kapital for at gøre deres indflydelse gældende på et bestemt felt:

”Indehaveren kan i kraft af sin kapital udøve en vis magt og indflydelse og derved eksistere i feltet i stedet for at blive betragtet som rent fyld” (Bourdieu & Wacquant 1996: 86).

Bourdieu peger på, at der eksisterer tre former for kapital, nemlig økonomisk, kulturel og social kapital. Økonomisk kapital udgøres af penge og økonomiske ressourcer, mens kulturel kapital refererer til bl.a. uddannelse og ens finkulturelle færdigheder. Besiddelsen af kulturel kapital indebærer endvidere, at agenterne har tillært tilstrækkelig viden om historie, sprog og politik mv., samt at de har adgang til kulturel kapital i form af bøger, teorier og teknikker. Med social kapital referer Bourdieu til de ressourcer, agenterne har i kraft af deres medlemskab af en specifik gruppe, der kan tilbyde dem et stort netværk af forbindelser. En fjerde type af kapital, som Bourdieu anvender, er *symbolsk kapital*. Symbolsk kapital er en slags overordnet kapital, som de tre andre kapitaler transformeres til, når de opfattes som legitime på en specifik arena. En bestemt færdighed eller egenskab kan således blive til symbolsk kapital på én bestemt arena, men ikke nødvendigvis på en anden. Symbolsk kapital er et andet ord for distinktion, dvs. ressourcer, som kan anvendes af en gruppe til at skaffe sig forspring i relation til en anden gruppe (Järvinen 2007: 352). Bourdieu taler videre om, at de tre kapitalformer fungerer som symbolsk kapital i forskellige grader, det vil sige, at de kan have forskellig gyldighed indenfor forskellige felter (Järvinen 2007: 352f.).

Symbolsk kapital kræver kollektiv anerkendelse og er dermed nært forbundet med de opfattelseskategorier, som er dominerende i samfundet og som ikke kan betragtes løsrevet fra staten. Sammenfattende kan man heraf udlede, at staten fungerer aktivt i påvirkningen af, hvad der inden for de enkelte felter og underfelter opnår anerkendelse. Bourdieu påpeger her, at statens formål er at give en given kulturel frembragt orden status af gyldighed.

Om statens formål siger Bourdieu:

”For at nå til en egentlig forståelse af staten må man bestræbe sig på at sætte spørgsmålstegn ved alle de underliggende forudsætninger og alle de prækonstruktioner, som er skrevet ind i den virkelighed, der skal analyseres” (Bourdieu 1997: 98).

5.3.2. Habitus

I en undersøgelse, hvor man ønsker at skabe forståelse for aktørernes handlinger, må man ifølge Bourdieu analysere, hvordan de samfundsgivne objektive strukturer internaliseres kropsligt i aktørerne. Til brug for en sådan analyse om social handlen, anvender Bourdieu habitus-begrebet, som netop betegner det forhold, at objektive strukturer internaliseres kropsligt i aktørerne og former deres muligheder for handling, uden at der er tale om en mekanisk proces (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 76).

Bourdieu siger herom:

” Habitus er internaliseringen af det sociale set fra en bestemt synsvinkel i et bestemt felt. Det siger sig selv, at genesen er det enkelte, socialiserede biologiske individ, det vil sige spørgsmålet om de konkrete sociale omstændigheder, under hvilke den enkelte tilegner sig de generative perceptionsstrukturer, der udgør habitus – er et utrolig komplekst fænomen.”(Bourdieu & Wacquant 1996: 112).

Når Bourdieu anvender begrebet dispositioner, er det fordi, at han forstår det som noget, der kan benyttes, men som ikke nødvendigvis bliver det. Der er på den måde tale om handlemåder, der kan aktiveres og sættes i spil på sin egen individuelle måde i en ny situation. Man kan sige, at mange af de handlemåder mennesker har, foregår gennem umiddelbare, ureflekterede kropslige handlinger (Bourdieu & Wacquant 1996: 39). Habitusbegrebets funktion er at søge at forklare relationen mellem træge, objektive strukturer og aktørernes aktive handlinger, og det forbinder dermed struktur og aktør (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 77).

Habitus afspejler et sæt af erhvervede handlingsskemaer, præferencer og principper til brug i anskuelsen af verden. På den måde vil forskellige opvækstvilkår blandt børn skabe forskellige vilkår for internalisering af de objektive strukturer, hvorved aktørerne bliver i besiddelse af forskellige kapitalforskelle, som videre skaber forskellige vilkår for adgang til og deltagelse i forskellige felter (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 76). Aktørerne erfarer altid verden ud fra den position i det sociale rum, som er tilgængelig for lige præcis dem. Der er her en sammenhæng mellem på den ene side aktørernes position i et felt på den anden side dets dispositioner og livsstil. De præferencer aktørerne har, vil være tilpasset den enkeltes kapitalmæssige forudsætninger (Prieur og Sestoft 2006: 40).

Bourdieu fremhæver, at habitus skal betragtes som en ”legemliggørelse af historien” dvs. visse erfaringer, som er blevet internaliseret, men som man i samme proces har glemte netop er historiske forhold (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 76f.).

” De sociale aktører er et produkt af historien, af hele det sociale felts historie og de erfaringer, de har akkumuleret i en bestemt livsbane i et givet socialt underfelt.” (Bourdieu & Wacquant 1996: 120).

De dispositioner, som ligger til grund for habitus, er overvejende ubevidste netop fordi de er blevet indgroede og kropslige (Prieur og Sestoft 2006: 39).

Habitus som begreb er kendetegnet ved, at der ikke er tale om en passiv reproduktion, men i stedet om et generativt princip for handlen, der gør, at man tendentielt vil være disponeret for at handle på en bestemt måde. Men habitus skal ikke kun forstås som noget, der er præget af sine omgivelser, habitus fungerer også som konstituerende for disse (Prieur og Sestoft 2006: 40). Bourdieu siger herom:

”Habitus er på ingen måde den uafvendelige skæbne, som nogle udlægger begrebet som. Det er et historisk fænomen og som sådant et åbent system af holdninger, der hele tiden udsættes for nye erfaringer, som enten forstærker eller modificerer det. Habitus består af dybdegående og varige strukturer, men de er ikke uforanderlige.” (Bourdieu & Wacquant 1996: 118)

Bourdieu anfører videre i sin forklaring:

” Når det er sagt, må jeg skynde mig at tilføje, at langt de fleste mennesker statistisk set kommer til at leve et liv, hvor de objektive strukturer stemmer overens med de strukturer, der formede deres habitus i første instans, og derfor igen og igen vil komme ud for erfaringer, der bekræfter og cementerer deres holdninger.” (Bourdieu og Wacquant 1996: 118)

Habitus udvikler sig gennem livet og i forbindelse med, at livsbetingelserne ændrer sig, og henviser til det træge, men ikke uforanderlige, hos aktørerne. I udviklingen af habitus mødes det nye kontinuerligt med det eksisterende udgangspunkt. Habitus forandres således

aldrig radikalt, idet nye indtryk og oplevelser vil blive forstået ud fra de perceptionsskemaer, der er til stede i forvejen. På den måde vil den habitus, som er tillært i barndomshjemmet, udgøre grundlaget for, hvordan man oplever skolen og især for, hvorledes den kundskab som skolen formidler, erfares (Prieur og Sestoft 2006: 42).

Der vil ikke altid være harmoni imellem individets habitus og dets sociale position. Under et forløb med social opstigning, vil man som aktør både bære præg af sin fortidige position og den position, som den aspirerer med at træde ind i. Social mobilitet og forandring af livsbetingelser betyder, at der aldrig vil være et fuldstændig sammenfald mellem sociale positioner og dispositioner eller habitusformer (Prieur og Sestoft 2006: 43).

De analytiske begreber felt og habitus fungerer i relation til hinanden, hvilket Bourdieu beskriver således:

”Relationen mellem habitus og felt fungerer på to måder. Der er for det første tale om en tilpasningsproces. Feltet strukturerer habitus som et internaliseret produkt af feltets immanente nødvendigheder (eller delvis overlappende felter, hvor spændingen mellem dem kan udmønte sig som en brudt eller fragmenteret habitus). Der er for det andet tale om en vidensrelation, en kognitiv konstruktionsproces. Habitus bidrager til at konstituere feltet som en verden, der giver mening, med værdier, det kan betale sig at efterstræbe”
(Bourdieu og Wacquant 1996: 112).

Relationen mellem felt og habitus kan ses som udtryk for en kontinuerlig og gensidig påvirkningsproces. Det er vigtigt at have for øje, at habitus vil udfolde sig forskelligt alt efter, hvilket felt den optræder i.

5.3.3. Doxa og symbolsk vold

Hvert felt har sin egen specifikke doxa, som er et udtryk for en mængde af viden med karakter af selvfølgeligheder, som aktørerne ubevidst og ureflekteret handler ud fra og ikke stiller spørgsmålstegn ved. Der er tale om en række common sense-forestillinger om ret og uret, normalt og unormalt, kvalificering og diskvalificering. Bourdieu siger, at doxa er det som:

"goes without saying because it comes without saying" (Bourdieu 1977: 167).

Billedligt kan man illustrere det sådan, at doxa angiver de spilleregler, trumfkort og forbud, som gør sig gældende i feltet. Doxa fastholdes i feltet af blandt andet feltets rekrutteringsprocedurer (Järvinen 2007: 359).

Denne for feltet særegne, men selvfølgelig logik, kommer ifølge Bourdieu til udtryk som 'den fælles overbevisning' eller 'den sunde fornuft' (Järvinen 2007: 359). Doxa er den tavse viden, som kommer til at danne udgangspunkt for kategoriseringsprocesser, som aktørerne kontinuerligt reproducerer gennem livet indenfor forskellige felter. Doxa producerer mentale strukturer og udgør dermed de dominerendes synspunkt (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 77).

Det er agenternes habitus, der er afgørende for, hvorvidt mennesker evner at indgå i et specifikt felts doxa. Denne pointe har Bourdieu i særlig grad udviklet i sin uddannelsessociologi, hvor studerende med den rette habitus, dvs. studerende med den rette mængde kulturel kapital, uden problemer glider ind i universitetsverdenens doxa, mens uddannelsesverdenen for studerende med en habitus med for lav grad af kulturel kapital, fremstår som utilgængelig.

Inden for alle felter finder der en kamp sted om feltets doxa. Denne kamp handler om, hvilke kapitalformer der skal betragtes som legitime. Et fællestræk ved alle felter er kampen om feltets doxa. Ifølge Bourdieu bestemmes et felts historie primært af disse kampe, og omvendt er feltets kampe altid historisk bestemt. Kampen om forskellige forestillinger handler ofte om, hvem der står for den mest naturlige form for viden. De, der allerede er etablerede på feltet med en vis mængde af anerkendt kapital, vil forsøge at fastfryse tiden, standse udviklingen, så deres specielle opstilling af kapital bliver evigtgyldigt (Järvinen 2007: 359f.).

Tit og ofte fremstår feltets sandheder så naturlige, at aktørerne frivilligt underkaster sig dem, hvorved de udsætter sig selv for symbolsk vold. Idet de universelle synspunkter er indlejret i og udspringer af statens institutioner såsom skoler, vil aktørerne lade sig regulere og underkaste sig. Dette vil ikke opleves som tvang, men som naturligt, fordi de har internaliseret statens opfattelseskategorier i sig. Konsekvensen heraf bliver, at de domineredes handlinger kommer til at understøtte og bidrage til deres egen undertrykkelse.

På den måde er symbolsk vold en ikke-tydelig form for tvang, som heller ikke genkendes som tvang (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 78).

Bourdieu ser symbolsk vold som den mest betydningsfulde samfundsmæssige magtudøvelse. Kernen i social dominans omhandler herredømmet over perceptionskategorierne og vurderingskriterierne over, hvordan man opfatter, inddeler og vurderer verden. Det medfører, at de dominerende har tendens til at nedvurdere det, som de står for, hvilket netop skaber mulighedsbetingelser for symbolsk vold. Muligheden for at udføre symbolsk vold har agenterne i kraft af symbolsk kapital, mens mulighederne for at blive udsat for symbolsk vold er givet gennem de inkorporerede perceptionskategorier. Symbolsk vold er virkningsfuldt, fordi visse af agenternes reaktioner udløses automatisk, uden at man tænker over det. Samtidig viser man med disse reaktioner, at man genkender og anerkender den magt, som man står overfor (Prieur og Sestoft 2006: 51).

Bourdieu siger, at virkningen af den symbolske dominans:

" udøves ikke i de vidende bevidstheders rene logik, men i habitus' dispositioners dunkle verden, hvor vi finder indskrevet de skemaer for opfattelse, vurderinger og handlen, som uden at nå frem til bevidsthedens afgørelser og viljens kontrol danner grundlag for et forhold af praktisk viden og anerkendelse – et forhold, som er grundlæggende skjult for sig selv" (Bourdieu 1999: 177).

Bourdieu fremhæver, at symbolsk vold skal forstås som en form for vold, der udfolder sig på baggrund af et samspil og en indforståethed hos det individ eller hos den gruppe, der bliver udsat for den, og dette fører til det Bourdieu karakteriserer som miskendelse:

"...man anerkender og accepterer en vold, der udøves mod en, præcis fordi man ikke opfatter den som vold". (Bourdieu & Wacquant 1996: 152)

Denne miskendelse af den symbolske volds "natur" beror på, at dominerende principper for anskuelse og opdeling af verden opfattes som naturlige og selvfølgelige. Netop fordi disse principper og ansuelser er indlejrede i agenten og er en del af agentens doxa, bliver de miskendt som udtryk for symbolsk vold.

Sociologiens projekt er ifølge Bourdieu via dekonstruktion af magtforholdene i de enkelte felter, at give agenterne en bevidsthed om, hvordan den sociale verdens dybereliggende strukturer styrer dem og præger deres liv (Prieur og Sestoft 2006: 53).

Bourdieu peger dog på, at en bevidstgørelse, det vil sige en forandring af mentale strukturer, ikke vil være tilstrækkelig. En sådan vil skulle følges op af en forandring af de objektive strukturer, der har frembragt og understøttet den (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 55).

Begrebet symbolsk vold er interessant i forhold til mit speciale idet, det kan bruges til at analysere min antagelse om, at der finder en institutionel sortering sted, som er med til at opretholde konsensus om den sociale verdens mening.

5.3.4. Strategi

Bourdieu angiver at strategi er spontane tilpasninger, der udspringer af en habitus, som er tilpasset den omgivende virkelighed. Kun undtagelsesvist ligger der en strategisk intention til grund for den menneskelige handling (Prieur og Sestoft 2006: 47). Habitus er altså et nødvendigt begreb, hvis man vil forklare, hvorfor mennesker handler fornuftigt uden at de samtidig hele tiden bevidst tilrettelægger deres adfærd (Bourdieu & Wauquant 1996: 115). Bourdieu siger herom:

” De strategier der er indskrevet i habitus er ikke rettet mod et eller andet bevidst og bestemt projekt, men undertrykker en generel forståelse af det spil, der foregår i feltet ”
(Bourdieu & Wauquant 1996: 114)

Idet mennesket handler, forholder det sig kun undtagelsesvist til et mål på en bevidst og strategisk måde. Alligevel handler det som om, det havde stillet sig et mål, og i et tilbageblik kan det se ud som om, det hele var strategisk planlagt.

Bourdieu hævder i sin teori, at det, der sker, er, at mennesket inkorporerer nogle praktiske skemaer for opfattelse og værdisættelse af verden, som gør, at visse valg falder helt naturligt. Han eksemplificerer det med uddannelsesområdet, hvor han argumenterer for, at når det falder børn fra intellektuelle hjem naturligt at interessere sig for det, der sker i skolen, er det fordi, de har en habitus med tilhørende mentale strukturer, der svarer til skolens strukturer. Det gør, at interessen for det, der sker i skolen og skolestrukturens

betydning, fremstår naturlig og samtidig i høj grad er ureflekteret. Frem for at være styret af bevidste strategier mener Bourdieu, at agenterne oftere er besat af de kampe, de indgår i og besat af at opnå de gevinster, det specifikke felt angiver (Prieur og Sestoft 2006: 47f.).

Han siger herom:

”Hvis den måde ens tankegang er struktureret på stemmer overens med strukturerne i den verden man spiller med i, vil alt forekomme indlysende, og selve spørgsmålet om hvorvidt det er værd at spille spillet, vil overhovedet ikke dukke op.” (Bourdieu 1997).

5.4. Kritik af Bourdieus teori

Hovedkritikken af Bourdieus teoriapparat fokuserer på, hvorvidt det er lykkedes for ham at frigøre sig fra den strenge strukturalisme, hvor der ikke gives plads til, at mennesker er handlende og vælgende individer. De strukturalistiske elementer i Bourdieus teori synes at være langt mere veludviklede og fylder mere end de konstruktivistiske. Fokus på Bourdieus analyser er på reproduktion af samfundets magtstrukturer og ikke på selve produktionen af disse strukturer og det symbolske system. Man kritiserer Bourdieu for ikke til fulde, som ønsket med hans strukturalistiske konstruktivisme, at komme ud over de teoretiske yderligheder med objektivismen på den ene side og subjektivismen på den anden (Järvinen 2001: 80f.).

Argumenterne i Bourdieus analyse ser meget ofte ud til at være havnet i et komplekst net af dominans- og underordningsprincipper, hvor oprud og forandring ikke er muligt. Det er også uklart i hans teori, hvordan de ”objektive” sociale strukturer, der former mennesker som individuelle individer, bliver produceret, og hvordan de skal kunne forandres, hvis de eksisterer udenfor den menneskelige bevidsthed og vilje (Järvinen 2007: 363). Dermed bliver kritikken, at Bourdieus teori bliver deterministisk, når det gælder individers muligheder for at påvirke strukturerne og dermed skabe forandring og nye handlingsmuligheder.

Bourdieu lægger meget stor vægt på habitusbegrebet, og begrebet bliver det altafgørende bindeled imellem individernes objektive positioner i samfundets og deres positioneringer. Habitus skal forbinde struktur og aktør og krop og subjekt, men den strukturalistiske konstruktivisme trækker habitusbegrebet i retning af det strukturalistiske, hvorved aktør/subjekt-aspektet i en vis grad bliver hængende i et teoretisk tomrum. I Bourdieus egne analyser synes strukturerne udelukkende at påvirke agenterne, mens påvirkninger aldrig synes at bevæge sig den modsatte vej. (Järvinen 2007: 363f.).

Bourdieu's begreber fokuserer skarpt på magt og reproduktion og mindre skarpt på modmagt og forandring, hvilket betyder, at han kan kritiseres for at være en slags "struktur-chauvinist", hvor man trækker det makrosociale rum nedover hovedet på de individer, der undersøges (Järvinen 2007: 364).

5.5. Chanceulighed, risikofaktorer i barndommen og social arv

Siden 1960'erne er stadigt flere blevet optaget på de højere uddannelser i Danmark og i resten af den vestlige verden. Håbet og forventningen om, at en sådan udvikling ville øge den sociale mobilitet og på sigt bidrage til at udjævne klasseforskelle i samfundet og afværge sociale problemer, har imidlertid vist sig ikke at blive opfyldt. Mange flere end før får en uddannelse, men undersøgelser peger på, at uligheden blot har forskudt sig opad (Bourdieu & Passeron 2006). Dette giver anledning til at kigge på betydningen af det, der så populært omtales social arv. Samtidig er begrebet også relevant, fordi netop relativ fattigdom overvejende er til stede i sociale klasser, som er kendetegnet ved ingen eller lav uddannelsesmæssig kapital, og som følge deraf er præget af lav mulighed for opnåelse af materielle og kulturelle privilegier.

Morten Ejrnæs har argumenteret for, at social arv som begreb ofte i mange sammenhænge anvendes både meget bredt og upræcist på flere måder. Først og fremmest er det uklart i forhold til, om det refererer til samfundsstrukturelle forhold eller psykologiske mekanismer. Endvidere lever det ikke op til de normale videnskabelige krav om at være entydig, udtømmende og ikke-værdiladet (Ejrnæs m.fl. 2005: 64f.).

Social arv anvendes indenfor uddannelses- og mobilitetsforskning om ulige chancer for at få en uddannelse og et godt job. Det er her tale om en ulighed i livschancer – chanceulighed, som henter sin forklaringskraft i samfundsstrukturelle forhold. Social arv som begreb tages også i anvendelse i forskning indenfor børns opvækstforhold, hvor det bruges om påvirkninger fra risikofaktorer i barndommen, som kan skyldes en lang række faktorer på familie, lokalsamfunds- eller samfundsniveau (Ejrnæs m.fl. 2005: 47f.).

Begreberne 'chanceulighed' og 'risikofaktorer i barndommen' kan begge defineres forholdsvist præcist og har begge indenfor hver deres forskningsfelt stor berettigelse. Ejrnæs argumenterer imidlertid for, at det er misvisende at inkludere dem under betegnelsen social arv, idet betegnelsen overvejende opfattes som 'overførsel af sociale problemer fra forældre til børn'. Denne forståelse anvendes i forskningen af sociale problemer og forstås her i den betydning, som Gustav Jonsson lancerede i 1967, og denne betydning er den mest udbredte (Ejrnæs m.fl. 2005: 51f.).

Social arv fremstilles i denne forståelse som en faktor, en mekanisme eller en proces, som skaber overførsel af egenskaber, relationsmønstre og sociale problemer fra forældre til børn. Overførslen sker nærmest automatisk og bliver i høj grad determinerende for menneskers livsforløb (Ejrnæs m.fl. 2005: 157). Der er dog ingen undersøgelser, der empirisk understøtter ovennævnte antagelser, hvilket er medvirkende til den kritik, som Ejrnæs har ført af begrebet. Der er empirisk belæg for at tale om en oversandsynlighed i forhold til videreførelse af visse sociale problemer, men langt de fleste børn med en opvækst under selv ret vanskelige forhold udvikler et almindeligt voksenliv, hvor de er i stand til både at drage omsorg for og opdrage deres egne børn. Ligeledes er langt de fleste af de børn, der er registreret for alvorlige problemer, vokset op med forældre uden registrerede problemer (Ejrnæs m.fl. 2005: 33ff.). Denne mangel på konsistens i anvendelsen af begrebet fremhæver Ejrnæs som et problem, der har forplantet sig til både socialpolitikken og det sociale arbejde, hvilket indebærer en risiko for udpegning af risikogrupper på et løst grundlag med efterfølgende unødvendig stigmatisering som en mulig følge (Ejrnæs m.fl. 2005: 139).

Ud over at begrebet social arv, som her vist, anvendes om mange forskellige forhold, er der også variation og bredde i opfattelsen af, hvad der arves, fra hvem der arves og hvordan der arves. På den baggrund konkluderer Ejrnæs, at forskningen i social arv hverken har blotlagt en speciel årsagsfaktor, en sociologisk mekanisme eller en fælles sociologisk referenceramme som grundlag for at kunne forklare sociale problemer eller ulighed (Ejrnæs m.fl. 2005: 48f.).

Begrebet chanceulighed vurderes derimod at have relevans. Erik Jørgen Hansen har i en række undersøgelser afdækket ulighederne i uddannelsesniveaet i den danske befolkning og påvist, at chancerne for at opnå materielle og kulturelle privilegier i menneskers livsforløb er ulige fordelt. Chanceulighed er dermed dækkende for det forhold, at de chancer, man får i forhold til uddannelsesmæssig og socioøkonomisk positioner i samfundet, er afhængige af ens forældres uddannelses- eller klassesituationer. Det, at begrebet kan defineres meget præcist, gør det særligt anvendeligt for forskning i ulighed og mobilitet og dermed forskning i strukturelt betingede uligheder i det danske samfund (Ejrnæs m.fl. 2005: 56).

Netop Bourdieu har beskæftiget sig indgående med uddannelsessystemet og foretaget analyser af det franske uddannelsessystem. Han leverer med sit teoriapparat en række begreber til at analysere og forstå hvordan og hvorfor uddannelsessystemet, i stedet for at

mindske uligheden i samfundet medvirker til at reproducere den og dermed vedligeholde begrebet chanceulighed.

Han beskriver uddannelse som en institution, der reproducerer de givne klasserelationer, idet den leverer en retfærdiggørende ideologi, der tillader de privilegerede klasser at se deres succes som udtryk for naturlige, personlige anlæg.

Opretholdelsen af uligheder på uddannelsesområdet sker bl.a. ved, at ulighederne omsættes til psykiske strukturer, som manifesterer sig som personlige og individuelle kvaliteter. Hvis mennesket skal flytte sig socialt kræver det, at det indtager andre positioneringer og eksempelvis begynder at tale på en bestemt måde. Det kan dog være vanskeligt, fordi de eksisterende positioneringer udgør en del af menneskets habitus og dermed er afgørende for mentale dispositioner. Der er altid en mulighed for social mobilitet, men at tilkæmpe sig en bedre social position eksempelvis i form af uddannelse, er sværere end det umiddelbart kan se ud til, netop fordi der i habitus er indlejret forskellige dispositioner, som er afgørende for de valg agenterne tager. Det er ifølge Bourdieu forklaringen på, at man eksempelvis ikke skaber lige muligheder for at alle kan få en længerevarende uddannelse ved at sikre SU til alle.

6. Videnskabsteoretisk tilgang

Specialets videnskabsteoretiske position har stor betydning for, hvordan den sociale virkelighed erkendes, og hvordan den undersøges og analyseres.

Metodisk har jeg valgt at anlægge en fænomenologisk tilgang i dataindsamlingen, dels fordi denne tilgang vurderes at være den bedst egnede i tilvirkning af empiri til bevarelse af problemformuleringen, og dels for at komme ud over det problem, der ligger i, at en bestemt forforståelse til feltet kan virke hæmmende i forhold til at generere ny viden. Konkret gør man sig som forsker mere modtagelig overfor de informationer som informanterne giver ved at "sætte parentes" om egne forforståelser og lade informanterne tale mest muligt, for at subjektiviteten kan trænge frem (Antoft og Thomsen 2002: 157f.). Det er nødvendigt at lytte til informanternes selvforståelse, men med afsæt i min øvrige videnskabsteoretiske forforståelse, vil det ikke være tilstrækkeligt at stoppe her, jeg vil i stedet lave en teoretisk fortolkning for at opnå en dybere indsigt og forståelse af mit empiriske materiale. Det udgangspunkt, jeg i forlængelse heraf har valgt som grundlæggende i specialet, er en konstruktivistisk tilgang. Jeg forstår i lyset af den tilgang livshistorierne som en social konstruktion, der i høj grad er et produkt af bestemte strukturelle og kulturelle repræsentationer og anvender Bourdieus teoriapparat som teoretisk fortolkningsramme.

Den valgte positionering ligger i forlængelse af Bourdieus, idet han ikke mener, at det er muligt at få indsigt i betydningsfulde samfundsforhold, hvis udgangspunktet alene tages i den fænomenologiske tilgang, idet der her opbygges forklaringer på baggrund af aktørernes egne fortolkninger (Olesen 2000: 158). Pointen er dermed, at man ikke kan opnå forståelse ved kun at spørge informanten selv – man må i stedet søge at forklare relationen mellem subjektets oplevelse og den sociale virkelighed (Olesen 2000: 157). Bourdieu adskiller sig fra den fænomenologiske tilgang ved ikke kun at have fokus på individernes egne oplevelser. Han ser i stedet oplevelser som en afspejling en objektiv virkelighed, idet oplevelsen er afhængig af menneskets position i feltet. Strukturere præger de positioneringsstrategier, der er mulige, og selv om det enkelte menneske oplever, at det er frit og autonomt, vil strukturere fortsat afgrænse de ydre rammer for, hvilke muligheder der er til rådighed (Fuglsang & Olsen 2004: 117).

Jeg vil i de kommende underafsnit uddybe konstruktivismen og redegøre for den form konstruktivismen har i specialet.

6.1. Konstruktivisme

Socialkonstruktivismens genealogi rækker langt tilbage og allerede omkring 400 år f. Kr. hævdede Platon, at ideernes verden er den virkelige verden. Han ønskede hermed at påpege, at begreberne og sproget er forudsætningen for, at man kan identificere givne genstande i den empiriske verden. Grunddrammen for al konstruktivisme findes i midlertidig hos Immanuel Kant, der levede i det 18. århundrede, og som i sit erkendelsesteoretiske hovedværk *Kritik af den Rene Fornuft*, gjorde oprør mod den radikale empirisme og forestillingen om, at virkeligheden går forud for den erkendende bevidsthed og dermed også sproget. En endnu mere radikal erkendelseskritik møder man hos Friedrich Nietzsche, der med sin perspektivistiske erkendelseslære gør helt op med ideen om, at erkendelsen kan kritisere sit eget grundlag. Han hævdede videre, at der ikke eksisterer nogen objektiv og endegyldig sandhed, og al kortlægning af virkeligheden er samtidig en fortolkning. At erkende virkeligheden er at tilskrive den mening, mente Nietzsche. I nyere tid har særligt franske poststrukturalister herunder Bourdieu ladet sig inspirere af konstruktivismen og dens dekonstruktion af sandhedsbegrebet (Rasborg 2004: 355ff.).

Socialkonstruktivismen kan på videnskabsteoretisk niveau modstilles realismen, der hævder, at virkeligheden udgør en objektiv realitet som optræder uafhængigt af menneskets erkendelse heraf. Socialkonstruktivismen derimod peger på, at virkeligheden i afgørende grad formes af den erkendelse, man har af den. Samfundsmæssige fænomener betragtes ikke som bestandige og uforanderlige, men ses i stedet som skabte via historiske og sociale processer (Rasborg 2004: 349).

Det mest centrale spørgsmål indenfor socialkonstruktivismen og i brugen af den som videnskabsteoretisk position, er spørgsmålet om, hvordan forholdet mellem subjekt og objekt skal forstås – forholdet mellem tænkningen og virkeligheden. Afledt af netop dette spørgsmål, findes socialkonstruktivismen i mange grader eller former. Collin har søgt at skelne mellem forskellige typer af konstruktivisme og argumenterer for nødvendigheden af, at man indledningsvis må skelne mellem henholdsvis en erkendelsesteoretisk og en ontologisk variant af begrebet. Den erkendelsesteoretiske konstruktivisme tager i forholdet til den fysiske virkelighed udgangspunkt i, at videnskabelig viden om den fysiske verden er en konstruktion, mens den i forhold til samfundsmæssig og menneskelig virkelighed

betragter videnskabelige og dagligdags viden om den samfundsmæssige og menneskelige virkelighed som en konstruktion. Erkendelsen af virkeligheden er således altid præget af de sociale omstændigheder, hvorunder den foregår. Den ontologiske konstruktivisme forstår den fysiske virkelighed som en konstruktion af forskerens videnskabelige viden om den, og betragter den samfundsmæssige og menneskelige virkelighed som en konstruktion af både videnskabelig- og dagligdags viden (Collin 2003: 24). Denne radikale form for konstruktivisme hviler således på en opfattelse af, at selve virkeligheden bestemmes af erkendelsen, og ikke eksisterer i sig selv men kun for mennesket og kun i kraft af, at man erkender den (Rasborg 2004: 353).

Forskellen på de to tilgange er, at mens den erkendelsesteoretiske variant kun hævder at *erkendelsen* bestemmes af den sociale kontekst, så er den ontologiske variant langt mere radikal idet den hævder, at også erkendelsens *genstand* er socialt bestemt (Rasborg 2004: 353). Den konstruktivistiske tilgang, jeg i specialet bekender mig til og arbejder med afsæt i, er den erkendelsesteoretiske variant af begrebet. Det er ligeledes også den tilgang der er bedst forenelig med Bourdieus strukturalistiske-konstruktivistiske position jf. afsnittet om Bourdieus videnskabsteoretiske position.

Konstruktivismen kan kritiseres for helt at have forladt ideen om, at det er muligt at sige noget objektivt om noget som helst. Som følge heraf, bliver alle konstruktivistiske analyser reduceret til kulturelle repræsentationer. Selve målet med konstruktivisme kan blive dekonstruktion, hvor konkrete forslag til udvikling og forbedring af sociale- og samfundsmæssige forhold udelades. Konstruktivismen kan dermed kritiseres for at svække mulighederne for at bidrage til positive forandringer i samfundet Som modsvar på denne kritik kan det dog hævdes, at konstruktivistiske undersøgelser af sociale problemer også kan fungere emanciperende og altså åbne nye handlingsveje, ved at medvirke til en generel problematisering af vedtagne samfundsmæssige "sandheder" og skepsis mod magthaveres forklaringer og problemdefinitioner (Meeuwisse og Swärd 2004: 122).

6.2. Konstruktivismen som udgangspunkt for brugen af den livshistoriske metode

Den konstruktivistiske tilgang er en del af en historiefokuserende tilgang, der argumenterer for, at det er livshistorien, der definerer og faktisk konstruerer livet og selvet. Den historiefokuserende tradition opdeler sig i henholdsvis en fænomenologisk, en hermeneutisk og en konstruktivistisk videnskabsteoretisk tilgang, og fælles for dem er en

interesse for, hvordan mennesket skaber identitet gennem livshistorier. Den fænomenologiske tilgang ser livshistorien som fortællerens egen biografiske rekonstruktion og beskæftiger sig med fortællersandhed frem for, hvorvidt de fortalte forhold har en høj faktisk sandhedsværdi. Hvor man som fænomenolog sætter sig selv som interviewer i parentes og har fokus rettet imod, på hvilken måde det giver mening for den enkelte selv at fortælle sin livshistorie, så betragtes livshistorien med en hermeneutisk tilgang som et produkt af relationen imellem fortæller og lytter. Med udgangspunkt i en konstruktivistisk tilgang betragtes livshistorien som et produkt af normalbiografien i fortællerens kontekst. Den måde, mennesker fortæller om deres liv, ses som påvirket af det samfund, de lever i. Gennem livshistorier vil man få viden om det samfund og det miljø, fortælleren lever i (Skytte 2008: 249ff.). Det er denne konstruktivistiske tilgang til brugen af livshistorier, som jeg ligger til grund i specialet, og som jeg finder mest velegnet i arbejdet med besvarelsen af problemformuleringen.

Som modpol til den historiefokuserende tilgang er den livsfokuserende tradition, hvor man er optaget af, at betragte livshistorier som spor af en virkelighed, der er eksternt i forhold til fortællingen, og hvor fokus er på denne eksterne realitet snarere end på livshistorien selv. Livshistorierne ses i denne tradition som én af flere veje til at skaffe viden om denne eksterne realitet, og dermed anvendes livshistorierne kun som midler til at opdage og præsentere facts. Ved brugen af den livsfokuserende livshistorietradition vil spørgsmålet om, hvorvidt mennesker altid fortæller den faktuelle sandhed rejse sig som et forskningsproblem (Skytte 2008: 247f.).

I den konstruktivistiske tilgang til livshistorier er udgangspunktet, at mennesker konstruerer deres livshistorier i forhold til mere eller mindre fastlagte mønstre, den standard-livsbeskrivelse eller normalbiografi, der er for livshistorier i den sociale kontekst, som mennesket indgår i eller fortæller sin livshistorie ind i. Normalbiografi skal i denne sammenhæng forstås som en kognitiv og tolkningsmæssig ressource, der styrer, hvordan mennesket organiserer dets erfaringer, giver dem indhold og dermed også styrer, hvordan man fortæller om dem i et livshistorisk interview (Skytte 2008: 252).

6.3. Specialets videnskabsteoretiske position

Jeg har som det fremgår valgt at ligge to forskellige videnskabsteoretiske positioner til grund i specialet – konstruktivismen og fænomenologi. Det er konstruktivismen, der fylder og er mest betydningsfuld som tilgang i specialet. Det er den tilgang, der ligger til grund for forståelsen af og problematiseringen af begrebet relativ fattigdom. Betydningen af

fattigdom vil i en konstruktivistisk kontekst ikke være en uafhængig størrelse, men derimod et relationelt fænomen, som kun kan bestemmes situationelt med inddragelse af konteksten. Betydningen af et begreb som fattigdom antages at blive produceret gennem konkret social interaktion. Afvigelse betragtes dermed som et relativt fænomen, der først bliver skabt i definitionsprocesser (Järvinen og Mik-Meyer 2003: 13).

Jeg har valgt at tage afsæt i en erkendelsesteoretisk konstruktivisme, hvor viden om samfundet ikke opfattes som objektiv og endegyldig, men i stedet ses som et forhold, der forandrer sig parallelt med at samfundet forandrer sig, og fravælger dermed at arbejde med afsæt i en ontologisk og radikal form af konstruktivisme. Såfremt jeg valgte den meget radikale form for konstruktivisme i specialet, ville det få den betydning i forhold til brugen af livshistorier, at der var skepsis og modstand mod at udlede noget overhovedet om sammenhænge mellem livshistorier og virkelighed. Denne form for konstruktivisme ville også afvise, at aktører har noget sammenhængende synspunkt eller nogen etableret identitet, der kommer til udtryk i, hvad de siger eller gør (Skytte 2008).

Som beskrevet i indledningen til dette afsnit, har jeg i genereringen af livshistorier valgt at gå fænomenologisk til værks. Baggrunden for valget af den fænomenologiske metode har været, at fænomenologien som metode er særlig anvendelig til indsamling af livshistorier i en form, hvor ønsket er, at jeg i mindst mulig grad med min forforståelse ville komme til at præge udfaldet af livshistorierne. I specialet i øvrigt gør jeg brug af den konstruktivistiske tilgang, og det er således den tilgang der bliver gennemgående – også i brugen af Bourdieus teori. Den måde hvorpå jeg i specialet nærmer mig den strukturalistiske del af Bourdieus teori er i stedet gennem analysedelen, hvor jeg vil søge at fremanalysere betydningen af strukturelle forhold. Bourdieus habitus-begreb er anvendeligt i en sådan analyse, idet habitus betegner et sæt erhvervede tillærte dispositioner, hvor de ydre strukturer er blevet til indre strukturer i form af mentale skemaer for opfattelse og inddeling af verden samt for perception og klassifikation (Prieur og Sestoft 2006: 39).

7. Metodologiske tilgange

Jeg vil i de efterfølgende afsnit redegøre for valget af kvalitativ metode, herunder valget af livshistoriske fortællinger samt redegøre for udvælgelsen af informanter. Endvidere vil jeg fremlægge den valgte analysestrategi, diskutere speciallets generaliserbarhed, validitet og reliabilitet samt kort redegøre for etiske overvejelser.

7.1. Livshistorier som kvalitativ metodisk tilgang

Den valgte overordnede metodiske tilgang er kvalitativ metode, mens livshistorieinterviewet er valgt som den konkrete metode. Formålet med det kvalitative forskningsinterview er at forstå temaer i den daglige livsverden ud fra informanternes eget perspektiv. (Kvale 2003: 42). Det kvalitative forskningsinterview har sin styrke i, at det kan give grundlag for forståelse af sociale fænomener på baggrund af fyldestgørende data. Samtalen anvendes som udgangspunkt for at opnå en viden om, hvordan enkeltpersoner oplever og reflekterer over deres egen situation. Kvalitative metoder er på det grundlag anvendelige til at give indsigt i og forståelse af menneskers liv (Thagaard 2004: 13).

Et interview der omhandler et menneskes livshistorie benævnes som et narrativt livshistorisk interview. De regler, der gør sig gældende for det kvalitative forskningsinterview, gør sig på mange måder også gældende for et livshistoriske interview. Der, hvor det livshistoriske interview adskiller sig, er i det forhold, at det er langt mindre styrende end det kvalitative interview.

Livshistorierne vil blive betragtet som udtryk for fortællerens rekonstruktion af sin livshistorie, således at der skabes grundlag for at forstå fortællerens aktuelle situation. Livshistorier ses således som et produkt af den institutionelle kontekst, de fortælles fra (Møller og Skytte 2004: 25).

Chamberlaine, Bornat & Wengraf påpeger i det følgende citat, hvorfor det er et øget behov for at fortælle livshistorier:

"To understand oneself and others, we need to understand our histories and how we have come to need to understand these conditions of action more if our future making of our own history is to produce outcomes closer to our intentions and projects."(Chamberlaine, Bornat & Wengraf 2000: 7)

Jeg har blandt de mange mulige kvalitative tilgange har valgt livshistoriske fortællinger som metodisk tilgang med afsæt i en antagelse om, at denne metode er særlig velegnet i undersøgelser, hvor der analytisk sigtes imod at tydeliggøre betydninger af strukturer og sociale dynamikker i samfundet. Livshistorier tegner et billede af, hvordan den enkelte forstår både sig selv og sin relation til andre samt samfundet og sin egen plads heri (Faber 2008: 69f.).

Livshistorier skal i forlængelse heraf ikke kun ses som refleksioner over individuelle erfaringer, men også ses som et udtryk for allerede eksisterende kulturelle diskurser. Jf. C. Wright Mills belyser interviewudsagn en sammenhæng af biografi, historie og samfund. Livshistorier er således ikke så personlige som de umiddelbart kan fremstå som – de reflekterer altid interviewpersonens positionering i en social kontekst og en specifik tid (Järvinen og Mik-Meyer 2005: 37).

Livshistorier med fokus på fortælleren som et socialt og kontekstspecifikt menneske kan være en konstruktiv metode i studiet af omgivers og institutioners indflydelse på et individs selvforståelse og indplacering af sig selv i en bredere social kontekst. Livshistorier kan således være med til at skabe indsigt i den dynamiske proces mellem f.eks.

uddannelsesinstitutioner og sociale institutioners formidling af magtens hævdvundne værdier, og den enkeltes bestræbelser på at skabe mening i sit eget liv (Skytte 2008: 263)

Livshistorierne skal ikke alene forstås som formede af det levede liv og sociale og kulturelle faktorer, som har præget det. Fortællinger er også formet og præget af dybtliggende normative forestillinger og forventninger om den gode barndom, den gode familie etc. (Møller og Skytte 2004: 26). Også Gullestad påpeger at livshistorierne er interessante, fordi de er i stand til at afspejle selvforståelser og identitetskonstruktioner. Selvforståelser og identitetskonstruktioner er en del de komplekse og hierarkiske strukturer, som indebærer kulturelle forskelle og magtforskelle (Gullestad 1996).

De interview, jeg har foretaget, er baseret på nutidens genfremkaldte erindringer som fortidens erfaringer kan udledes af. Udgangspunktet for at analysere livshistorierne vil være det, at de i høj grad er baseret på en institutionel tilgang, der tager afsæt i at institutioner præger individet og at denne prægning kan identificeres i den enkeltes livshistorie (Møller og Skytte 2004: 26) Antoft og Thomsen anfører at tilgangen er *”særlig anvendelig i forbindelse med analyser af institutioner og af omgivelsernes og institutionernes indflydelse på individets selvforståelse”* (Antoft og Thomsen 2002: 163). I denne tilgang repræsenterer den biografiske bevidsthed ikke alene menneskers følelsesmæssige erfaringer af det levede liv, den repræsenterer også et socialt forhold og er

dermed velegnet til at udforske forholdet mellem livsverdener og velfærdssystemer (Antoft og Thomsen 2002: 163).

Livshistoriske fortællinger vil være påvirket af den måde, interviewet er forberedt på, af rammerne for interviewet og af det kulturelle rum, der opstår mellem fortælleren og tilhøreren (Horsdal 2004: 20). Livshistorier fortælles altid ud fra den position, som fortælleren befinder sig i på fortælle tidspunktet. Fortællingerne indeholder den reproduktion af forløbet, der på fortælle tidspunktet og i fortælle konteksten giver mening for fortælleren. Fremstillinger af fortiden vil således være underlagt lige så grundige revisioner som forestillinger om fremtiden er det. Hver enkel livshistorie er et udtryk for den fortælling om livet, som giver pågældende en mening, som han/hun kan leve med. Fortællingerne skaber mening ved at knytte tidsmæssigt adskilte forløb sammen, og rækkefølgen af begivenhederne er derfor afgørende, for fortællerens tolkning af dem. En fortælling vil altid have sin begyndelse og slutning og kan opfattes som en helhed med en rød tråd, der forbinder alle de løse ender i et plot. Målet med den røde tråd – plottet – er at skabe en helhed, hvor de enkelte begivenheder ændres fra kun at være elementer i livshistorierne til at få betydning for deres udvikling og slutresultat. En livshistorie fortæller, hvad der er sket i det enkelte menneskes liv, men den siger i endnu højere grad noget om, hvordan fortælleren ønsker at fremstå (Skytte 2008: 257f.).

Med afsæt i min konstruktivistiske tilgang til livshistorierne, forstår jeg livshistorierne som grundlæggende valide. En livshistorie er en personlig tolkning af hændelser og samtidig det enkelte menneskes egen forståelse af sit levede liv. Fortællingen vil derfor altid fremstå valid og altså gyldig i forhold til personens egen selvforståelse (Skytte 2008: 258).

7.2. Udvalgelse af og kontakt til informanter

Sigtet med specialet er ikke at generalisere fra et udvalg af enheder til en population. Specialet er, som kvalitative interviews ofte er, baseret på strategisk udvælgelse, hvilket indebærer, at der udvælges informanter med strategiske egenskaber eller kvalifikationer i forhold til problemstillingen (Thagaard 2004: 55). De strategiske kriterier jeg har opstillet, er, som nævnt i begrebsafklaringen i de indledende afsnit, at informanterne har haft mindst én forælder på social overførselsindkomst, og samtidig skal informanterne selv have en erkendelse og oplevelse af, at familien har været ramt af økonomisk knaphed i mindst én sammenhængende 3-årig periode. Endvidere har jeg opstillet et alderskriterium i den forstand, at informanterne skal være minimum 35 år gamle. Formålet hermed er at rekvirere informanter, som i kraft af deres alder har en mulighed for at have distanceret sig

fra og reflekteret over den periode i deres livshistoriske fortælling, som jeg retter fokus imod. Jeg har en antagelse om, at livshistorierne vil få en anden og mere reflekteret karakter på baggrund af, at informanterne har haft en lang årrække til at reflektere over de forhold og oplevelser, som jeg vil vægtlægge i livshistorierne.

Den udvalgte undersøgelsesgruppe er umiddelbart ikke lettilgængelig, idet der er tale om en gruppe, som ikke er organiseret i frivillige foreninger, og som kan befinde sig i alle samfundslag. Der er med andre ord ingen fællestræk ved undersøgelsesgruppen, som gør, at jeg på enkelt vis vil kunne identificere dem. Efter gennem en periode at have overvejet mulighederne for at få optaget en artikel i den lokale avis med præsentation af emnet og en opfordring til deltagelse i interview, lykkedes det mig at rekvirere fire informanter gennem privat netværk. Der er således tale om et tilgængelighedsudvalg (Thagaard 2004: 56). Tre af informanterne kan karakteriseres som bekendte, mens jeg ikke kender den fjerde informant. Det er gennemgående for alle tre bekendte informanter, at jeg alene har haft et bekendtskab med dem i en periode af deres voksenliv og ikke på noget tidspunkt tidligere har fået fortalt livshistorien om deres barndom. Alle informanterne er kvinder i alderen 35-52 år. Én af kvinderne har en kort videregående uddannelse, to har en mellemlang videregående uddannelse og én har aldrig haft kontinuerlig kontakt til arbejdsmarkedet og har gennem de sidste ti år modtaget førtidspension. Udvalget kan ikke karakteriseres som repræsentativt, og det vil derfor være relevant at diskutere udvalgets sammensætning i forhold til de konklusioner, som undersøgelsen når frem til (Thagaard 2004: 57).

Antallet af informanter er fastsat på baggrund af det forhold, at antallet af informanter i kvalitative undersøgelser ikke må være større, end at det er muligt at gennemføre dybdeborende analyser (Thagaard 2004: 59).

Neergaard fremhæver, at det afgørende for en udvælgelse af informanter ikke er repræsentativitet men derimod, at den er drevet af konceptuelle overvejelser. Hun skriver:

”Repræsentativitet er under ingen omstændigheder et validitetskriterium, der hører hjemme i den kvalitative forskningstradition.”

Jeg har ved hjælp af forskellige strategiske kriterier søgt at konceptualisere overvejelserne vedr. udvælgelse af informanterne.

Jeg er opmærksom på, at der kan optræde særlige bias i forbindelse med, at jeg har et forudgående kendskab til nogle af informanterne. Der vil være en risiko for, at de gennem livshistorierne søger at fremstille sig selv på en anden måde og vægtlægge andre forhold,

end de ville have gjort ved en ukendt interviewer, for dermed at lade mig tilbage med et så positivt billede af dem som muligt. Det er dog også en mulighed, at jeg få et dybere lag af livshistorierne præsenteret af informanterne, fordi de har et forudgående kendskab til mig. En anden mulig bias er, at jeg vil analysere livshistorien ind i en forudindtaget opfattelse af informanterne, og derved overse eller betone andre aspekter af livshistorierne end informanterne selv ville have gjort. Jeg vil søge at arbejde med dette bias ved at have bevidsthed om det og ved at transskribere interviewene i deres fulde længde, således informanterne kommer så meget til orde som muligt. Men både transskriptionerne og analysen vil være et udtryk for min analyse og fortolkning, så der er ikke mulighed for at fjerne denne bias.

7.3. Præsentation af interviews

Den indramning som interviewene optræder i, omhandler både den mentale ramme om interviewet samt de fysiske omgivelser (Olsen 2002: 87). Alle fire interview er efter informanternes egne ønsker, foregået i deres egne hjem, hvilket jeg har betragtet som et udtryk for, at det er her, de på forhånd har haft en antagelse om at ville føle sig mest trygge og tilpasse i interviewsituationen. Ved fortælling af livshistorier er det særlig betydningsfuldt, idet man som modtager her bliver delagtiggjort i noget, som for de fleste både er væsentligt og sårbart. Via en forudgående briefing (Kvale, 2003: 132) i form af et informationsbrev, er undersøgelsens og interviewets formål blevet præsenteret, ligesom de mere praktiske rammer omkring interviewene er blevet gjort klar. Informanterne blev ligeledes i informeret om, at de ville optræde anonymt i specialet, idet selve deres profil ville blive anonymiseret, så meget det er muligt. Konkret er biografiske og geografiske oplysninger blevet anonymiseret ligesom eventuelle hyppigt anvendte talemåder, der er uden betydning for interviewene i øvrigt, men som er karakteristisk for personens måde at tale på, er blevet udeladt. Det kan dog fortsat ikke udelukkes, at informanterne vil kunne genkendes af personer, der kender dem godt. Samtidig har jeg ved interviewenes start sørget for igen at oplyse informanterne om, hvordan det empiriske materiale vil blive brugt (Gustafsson og Remein 2003: 161).

7.4. Anvendelse af livshistoriske interviews

Litteraturen på området anfører, at livshistoriske interviews adskiller sig fra kvalitative undersøgelser i den forstand, at informanten ikke skal besvare spørgsmål men i stedet

komme med en ”fri” fortælling. Som interviewer har man en tilbageholdende rolle, der giver indtrykket af respekt for, at fortælleren er ekspert i sit eget liv, samtidig med, at man spejler fortælleren som interesseret lytter, der gengiver fortællernes ret til at være som hun er. Det vil være op til informanterne at udvælge de hændelser i livsforløbet, der skal fortælles og fremhæves, og hvilke der nedtones eller undlades. Det bliver dermed informanterne selv, der kæder de enkelte begivenheder sammen, således de danner en fortælling. Det er centralt, at det er informanterne selv der skaber plottet i fortællingerne (Gustafsson og Remein 2003: 161).

Det livshistoriske interview har tre faser i form af en indledningsfase, en hoveddel og en spørgefase. I den indledende fase foregår der en orientering og afklaring af praktiske forhold, hvor informanten og intervieweren får mulighed for at tale sig ind på hinanden. I den indledende fase vil informanterne ligeledes kort få præsenteret de rammer, som specialet arbejder indenfor. De er således på forhånd informeret om, at begreberne barndom og relativ fattigdom ønskes vægtlagt i fortællingerne. Anden fase er hoveddelen og der, hvor selve livshistorien fortælles. Den sidste fase er spørgefasen, hvor intervieweren får mulighed for at spørge ind til eventuelle uklarheder i livshistorien eller forhold, der er interessante for temaet. Litteraturen angiver, at såfremt der er særlige temaer, som livshistorierne skal belyse, er det i denne fase, at der er mulighed for at spørge mere konkret ind hertil. Det blev under alle fire interviews aktuelt at tage denne tredje fase i anvendelse for at få afklaret forskellige relevante spørgsmål, som jeg havde et ønske om, at informanterne skulle forholde sig til/udddybe. Jeg har på forhånd klarlagt en række temaer, som jeg har et ønske om, at informanterne skal komme omkring i fortællingerne. Jeg udarbejdede forud for interviewene en guide med forslag til konkrete spørgsmål, som jeg støttede mig op af i interviewenes tredje fase. Under nogle af interviewene blev den også taget i anvendelse, hvis informanterne havde brug for hjælpende spørgsmål for at fortsætte og fastholde deres fortællinger.

Jeg præsenterede disse i den indledende fase og i den afsluttende fase havde jeg så mulighed for at spørge mere konkret ind hertil, i de tilfælde jeg ikke syntes, at de ikke selv var kommet tilstrækkeligt omkring det i fortællingerne. Jeg søgte hele tiden at have øje for, at spørgefasen foregik med respekt for fortællingerne, således jeg ikke risikerede, at informanterne blot kom til at fortælle det, som jeg gerne vil høre (Gustafsson og Remein 2003: 162).

7.5. Transskribering af interviews

Jeg har valgt at transskribere alle fire interviews for dermed at strukturere dem i en form, som gør dem tilgængelige for nærmere analyse. Jeg har vurderet - i tråd med min fænomenologiske tilgang i datagenereringen - at ville udskrive alle interviewene i deres fulde længde for at sikre, at jeg får det hele af livshistorierne med i den form, som informanterne selv forstår dem. Jeg har således været mest mulig tro mod interviewene og transskribere ordret inklusiv hyppige gentagelser o.l., og har ikke foretaget nogen form for kondensering eller meningssammenfatning i transskriptionen. Jeg har medtaget betoning og følelsesudtryk men dog undladt at medtage pauser, med mindre de har meningsbetydning (Kvale 2003: 170f.). Jeg har dog på loyal vis ændret de citater, der kommer til at indgå i specialets analyse til korrekt skriftlig form, da jeg synes det vil virke respektløst at oversætte direkte fra tale til skriftsprog, da der i det danske sprog kan være langt imellem de to former. Målet er, at citaterne skal give mening på skrift men samtidig afvige mindst muligt fra det talte sprog og dermed det, informanterne helt nøjagtigt har sagt.

Idet der kan være forskellige metodiske og teoretiske problemer forbundet med transskriptioner, vil jeg her kort redegøre for mulige reliabilitets- og validitetsproblemer. Den måde jeg transskriberer interviewene på indebærer en række vurderinger og beslutninger, som bevidst eller ubevidst fra min side kan præges af dels min uddannelsesmæssige og dels min teoretiske forforståelse. Overlod jeg arbejdet til en anden, ville nuancerne muligvis blive anderledes. Jeg forsøger at imødekomme dette reliabilitetsproblem ved at redegøre for min forforståelse i specialet og ved at have klare transskriptionsprocedurer. Dette eliminerer dog ikke fuldstændig det forhold, at transskriptioner er en fortolkningsproces. Da jeg skriver og transskriberer alene, har jeg ikke mulighed for at lave en transskriptionskontrol (Kvale 2003: 165).

Kvale hævder, at det er mere kompliceret at fastslå interviewtransskriptioners validitet og altså dermed spørgsmålet om deres gyldighed. I en transskription foregår der en oversættelse fra et talesprog med ét regelsæt til et skriftsprog med et andet regelsæt. Transskriptioner må derfor betragtes som fortolkningsmæssige konstruktioner, der virker som nyttige redskaber til formålet. Jeg har udvalgt den overfor nævnte transskriptionsform ud fra en vurdering af, at den er mest anvendelig til mine undersøgelser (Kvale 2003: 166).

7.6. Generaliserbarhed

Jeg vil i afsnittene generaliserbarhed, reliabilitet og validitet tage afsæt i en postmodernistisk forståelsesramme frem for en positivistisk erkendelsesteori og en korrespondensteori om sandhed, som tidligere har gjort sig gældende inden for særligt naturvidenskaben (Kvale 2003: 233). Den moderate postmodernisme afviser, at der eksisterer en objektiv universel sandhed og accepterer i stedet tilstedeværelsen af specifikke, personlige og sociale former for sandhed med fokus på dagliglivet og den lokale fortælling. I denne form rekonceptualiseres reliabilitet, validitet og generaliserbarhed i former, der er relevante for interviewforskning (Kvale 2003: 225). På baggrund af, at kvalitative studier som oftest baserer sig på dybdegående studier af enkeltstående cases, er den traditionelt blevet betragtet som ude af stand til at producere generaliserbare resultater og i stedet bedst egnet til at generere hypoteser om sammenhænge, som så efterfølgende ville kunne testes ved hjælp af kvantitative studier. En sådan generalisering, hvor resultater fra en stikprøve kan generaliseres til en hel population (survey) benævnes statistisk generalisering. Der kan argumenteres for, at der ikke nødvendigvis eksisterer et modsætningsforhold imellem kvalitativ sociologi på den ene side og teoretisk viden om historisk bestemte makrosammenhænge på den anden (Kristiansen 2002: 315). Den form for generalisering, der er meningsfuld at tale om i forbindelse med kvalitative casestudier, er analytisk generalisering. Analytiske generaliseringer sker gennem en proces, hvor der dannes

”...slutninger ved at sammenkæde enkelte tilfælde med teoretiske forestillinger” (Maaløe 1999: 292)

Analytiske generaliseringer kræver indlevelse i det empiriske felt samt sensitivitet overfor data. Ved analytisk generalisering bliver data fra casen sammenholdt med teoretiske forudsigelser fra flere konkurrerende eller blot én enkelt teori. På den måde er det muligt at uddrage generelle træk ved casen (Yin 1989). Generaliseringer sker dermed i et samspil mellem induktion og deduktion og altså i en tæt kobling mellem empiri og teori. Generaliserbarheden er i specialet her knyttet til intentionen om analytisk generaliserbarhed på baggrund af de slutninger, som kan drages fra det empiriske materiale. Anvendelse af en teoretisk forforståelse i form af Bourdieus teoriapparat er med til at øge generaliserbarheden, idet den er en vigtig katalysator for nye ideer i forhold til forståelsen af den i specialet rejste problemstilling (Nielsen 2007: 174).

7.7. Validitet

Der er i metodelitteraturen ikke enighed om, hvordan validitet og reliabilitet skal defineres. Jeg vil i de nedenstående afsnit redegøre for, hvordan jeg forstår dem og tager dem i anvendelse i specialet.

Kvale påpeger, at validering bør foregå i alle syv stadier af en undersøgelse, det vil sige i: tematisering, design, interview, transskribering, analyse, validering og rapportering (Kvale 2003: 231f.). Jeg vil søge at efterleve dette men dog stadig opridsende kendetegnene for validitet i brugen af kvalitative undersøgelser her. Validitet refererer til gyldighed af forskningsundersøgelser forstået sådan, at validitetsproblemet rejser spørgsmålet om sandhed. Det handler således om, hvorvidt en given måling er en gyldig indikator på det sociale fænomen, der ønskes belyst. En valid undersøgelse må ikke være behæftet med ”systematiske fejl”. Den er videre optaget af spørgsmålet om, hvorvidt man som forsker undersøger det, man tror, man gør. Dermed er fokus rettet imod hvorvidt en metode undersøger det den har til formål at undersøge og dermed:

”... i hvilket omfang vore observationer faktisk afspejler de fænomener eller variable, vi interesserer os for”(Kvale 2003: 233)

I forbindelse med opgivelse af en virkelighedsopfattelse kendetegnet ved objektive sandheder, bliver forskerens håndværksmæssige kunnen og troværdighed væsentlig. Mere konkret drejer dette sig om de tre aspekter at kontrollere, at stille spørgsmål til og at teoretisere den producerede viden. Kort fortalt må forskeren anlægge et kritisk syn på sin analyse og formulere et klart perspektiv på undersøgelsesemnet. Videre må man påtage sig rollen som ’djævlens advokat’ i forhold til sine analyseresultater, og herunder må man forholde sig kritisk til, hvilke spørgsmål, det man finder frem til, kan være et svar på. Jeg vil søge at efterleve dette både i analysens konklusion og i specialets perspektivering. Kvale fremhæver videre, at validering er at teoretisere og dermed ikke alene et spørgsmål om metode. Afgørelsen af, om en metode undersøger det, der er dens formål, indebærer en teoretisk opfattelse af det, der undersøges (Kvale 2003: 236ff.). Jeg søger at sikre validiteten på dette punkt ved at gøre brug af Bourdieus teoriapparat i en tekstekstern analysedel.

7.8. Reliabilitet

Reliabilitet refererer til pålidelighed, omhandler forskningsresultaternes konsistens og beskæftiger sig altså med forhold, der uforvarende kan påvirke undersøgelsens resultater. Til opnåelse af reliabilitet har det afgørende betydning, at målingerne ikke er behæftede med ”tilfældige småfejl”. Konkret refererer undersøgelsens reliabilitet til spørgsmålet om, i hvilken udstrækning undersøgelseskonteksten har indflydelse på forskningsprocessen og dermed resultatet.

De fire interviews er alle foregået i informanternes egne hjem, og undersøgelseskonteksten er i den forstand forskellig, hvilket kan have en betydning for udfaldet af interviewene.

Dog kan det hævdes, at informanterne alle får parallelle interviewsituationer, hvorfor dette reliabilitetsproblem ikke vurderes at være af væsentlig betydning.

Samtidig er reliabilitet også et spørgsmål om projektets intersubjektivitet i forhold til, hvorvidt en anden forsker ville kunne gentage undersøgelsen med samme resultat (Olsen 2003: 66). I forlængelse heraf har jeg søgt reliabilitet ved at beskrive og derved synliggøre min metodiske arbejdsproces, samt gjort de empiriske data og det teoretiske perspektiv eksplicit. Herved bliver det muligt for andre forskere mentalt at tilnærme sig en ”gentagelse” af undersøgelsen. Således har jeg løbende forsøgt at skabe en gennemsigtbarhed, der gør, at læseren har mulighed for at se, hvad jeg har set og erfaret i undersøgelsen. Dette giver mulighed for, at læseren kan kontrollere om han/hun er enig i den analyse og fortolkning, som jeg er kommet frem til og desuden tage stilling til om han/hun deler den opnåede erkendelse. Kontrolmuligheden gælder især mht. direkte gengivelse af det sagte via citater og i forhold til den måde, som jeg har foretaget meningskondensering og videre analyse og fortolkning på.

Med en metodologisk gennemsigtbarhed i undersøgelsen har formålet været at bidrage til, at resultaterne formidles på en måde, så jeg underbygger resultaternes kvalitet, validitet og/eller reliabilitet, idet det giver andre mulighed for at kontrollere min undersøgelse (Olsen 2003: 67).

7.9. Etik

Hensynet til analyseresultaterne på den ene side og informanterne på den anden side vil kunne indebære et dilemma for mig. En undersøgelse som min går tæt på følelsesmæssige oplevelser hos informanten og der er en risiko for, at informanterne vil kunne komme til at opleve fremlæggningen af datamaterialet som et brud på den tillid, som de har udvist under

interviewene. Det vil derfor blive en udfordring at få fremstillet resultaterne sådan, at det både er acceptabelt for informanterne og for mit fagligt anlagte perspektiv i specialet (Thagaard 2004: 206). Jeg har søgt at imødekomme dette dilemma ved at oplyse informanterne om, at jeg på baggrund af interviewene både laver en tekstintern og en tekstekstern analyse. Jeg har samtidig redegjort for, hvad det konkret betyder og herunder også forklaret, at jeg muligvis vil analysere mig frem til nogle andre sammenhænge end dem, de umiddelbart selv ser.

Konkret har ingen af informanterne ønsket at godkende transskriptionerne af interviewene, og kun én af informanterne har udtrykt ønske om, at hun ønsker at se det færdige speciale.

7.10. Forforståelse

Bourdieu peger på vigtigheden af, at man som forsker gør sig bevidst om, hvilken position man selv indtager i sin undersøgelse, og hvilken betydning det har for fremstillingen af det, man undersøger og analyserer. Idet man som forsker selv deltager i de verserende symbolske magtkampe og måske hertil også udforsker sit eget felt, kræver Bourdieu, at forskeren skal objektivere objektiveringen og analysere sin egen forforståelse. Dette kalder Bourdieu *epistemisk refleksivitet* (Järviénen 2001: 82).

Jeg vil i forlængelse heraf i det følgende reflektere over min position som forsker.

Jeg er uddannet socialrådgiver og har efterfølgende arbejdet i den offentlige forvaltning i henholdsvis en familieafdeling og en arbejdsmarkedsafdeling. Gennem de sidste år har jeg været studerende på Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde. Jeg er siden opstarten på socialrådgiveruddannelse i 2000 og i årene frem til nu blevet præget af og socialiseret ind i de herskende diskurser og indlejret i deres fremlæggelser af, hvad godt socialt arbejde er. Mit speciale kan ses som en direkte udledning af det fokus, som har præget den forskningsmæssige diskurs i nyere tid, hvor det sociale felts usynlige magt søges ekspliciteret, og hvor både socialarbejdere og klienter antages at være underlagt bestemte, men socialt konstruerede sandheder, som har opnået status af selvfølgeligheder og objektiv viden.

Min praksiserfaring fra feltet har givet anledning til, at jeg er blevet kritisk overfor den herskende diskurs, hvor årsagsforklaringer søges alene på individniveau. Dette har præget min tilgang til emnet og vil videre også præge den vinkel, jeg anlægger i min analyse. Den konkrete praksiserfaring har dermed givet anledning til, at jeg søger at trække betydningen af strukturelle betingelser frem for at synliggøre, at årsagsforklaringer på individniveau ikke bør stå alene i forståelsen af og arbejdet med udsatte mennesker. I den periode, hvor

jeg selv har arbejdet som udfører af det sociale arbejde, har samfundsmæssige strukturer og betingelser været anvendt som forklaringer på individuelle fiaskoer og problemer, og løsningerne herpå søges via kollektive foranstaltninger.

Bevidstgørelsen omkring min egen forforståelse og refleksioner herover betyder, at jeg i min undersøgelse skal være opmærksom på ikke alene at have øje for de resultater, som jeg har en forventning om at finde. Konkret vil jeg forsøge at lade både forklaringer på strukturelt niveau og individniveau komme til orde, således min undersøgelse ikke bliver reduktionistisk på baggrund af den forforståelse, jeg har til emnet.

8. Analyse

8.1. Analysestrategi

Kvale fremhæver, at det ikke er muligt at udpege nogen hovedveje til interviewenes betydninger (Kvale 2003: 186). Den analysestrategi jeg har valgt, er en traditionel komparativ analyse, der både arbejder på informanternes selvforståelsesniveau og på et teoretisk niveau, hvor jeg laver en fortolkning af informanternes udsagn på baggrund af min teoretiske forforståelse. Sådan vil den empiriske viden blive sat ind i en større teoretisk sammenhæng og dermed forhåbentlig blive i stand til at give en mere overordnet og systematisk forståelse af den betydning, som voksne børn af relativt fattige forældre tillægger deres opvækst i relativ fattigdom (Antoft og Thomsen 2002: 164).

Efter at have transskriberet alle fire interviews, har jeg lavet en fænomenologisk meningskondensering af de fire livshistorier, hvor de lange udskrifter fra interviewene komprimeres til 2-3 siders livshistorie. Lange udsagn sammenfattes i kortere meningsudsagn i en form, der er loyal overfor interviewpersonernes selvfremsættelse og selvforståelse. Kondenseringerne må dog stadigvæk på grund af min redigering ses som en analyse og ikke som en objektiv gengivelse. Selve meningskondenseringen foregår sådan, at et helt interview læses igennem, så der opnås en fornemmelse af helheden. Herefter identificeres det tema, der dominerer en naturlig betydningsenhed, hvorpå der stilles spørgsmål til disse ud fra undersøgelsens specifikke spørgsmål. Afsluttende bliver de væsentligste temaer i interviewet som helhed knyttet sammen i deskriptive udsagn (Kvale 2003: 192). Meningskondenseringerne er henlagt til specialets bilag, og fungerer som en lidt grundigere præsentation af specialets fire informanter, såfremt læseren ønsker en sådan.

I arbejdet med meningskondenseringen blev det tydeligt, at alle informanterne i deres livshistoriske fortællinger italesætter fire gennemgående temaer, som alle har relevans for specialets undersøgelsesfokus. Temaerne er: 1) *Forældrenes tackling af relativ fattigdom*, 2) *Skoletiden og betydning af relativ fattigdom i relation til skoletiden*, 3) *Kammerater*, 4) *Opvækstens betydning for voksenlivet og livet i dag*. Jeg har ladet disse fire induktive skabte temaer danne grundlag for selve analysearbejdet, hvor de konkret fungerer som strukturerende for den komparative analyse. Ved at sammenholde informanternes forskellige udsagn indenfor samme tema, vil mønstre og tendenser komme til udtryk på samme måde som afvigelser og differentieringer også ville kunne identificeres (Antoft og

Thomsen 2002: 164). Målet er på denne baggrund at udvikle hypoteser om faktorer og processer, der har afgørende betydning for voksne, der har haft en opvækst i relativ fattigdom. Jeg arbejder under hvert tema på både informanternes selvforståelses niveau og på teoretisk niveau og har søgt at gøre det klart for læseren, hvornår jeg befinder mig på hvilket niveau.

Jeg vil i analysearbejdet endvidere søge at fremanalysere livshistoriernes 'plots', for konkret at tage dem i anvendelse i min teoretiske analyse. Plots kan defineres som fortællerens egen 'grundidé om, hvordan tingene hænger sammen', og er et udtryk for de mønstre eller den underliggende logik i fortællingerne, som giver mening til de begivenheder, der beskrives. Narrativer bliver netop skabt ved, at mennesker bliver opmærksomme på, at noget er en del af en helhed, og at noget forårsager andet. Når mennesker forsøger at forstå, hvad der er sket, og hvad årsagen hertil er, er rækkefølgen afgørende for fortællerens egen forståelse og efterfølgende fortolkning af det, der er sket. Forløbet må med sin begyndelse og slutning kunne opfattes som en helhed med en rød tråd, som forbinder alle løse ender i et samlet plot (Horsdal 2002: 33). Det narrative plot er det, der forener alle elementer i fortællingen til en helhed og samtidig skaber den forklaringsværdi, som fortællingerne har. Det skal her nævnes, at enkelte elementer får deres betydning i en kontekstuel sammenhæng. Indsigten i selve plottet vil være afgørende for analysen, da den vil afbillede den kultur, som fortælleren er en del af (Thagaard 2004: 123).

Min analytiske tilgang kan samlet betegnes som abduktiv, hvilket indebærer, at der tages afsæt i det empiriske materiale, hvorefter der gøres et forsøg på at identificere det, der ligger bag det observerede, gennem forforståelse og eksisterende teori. Abduktion positionerer sig på den måde imellem induktion og deduktion og fremhæver det dialektiske forhold mellem empiri og teori. I den induktive tilgang tages der udgangspunkt i empirien, hvorfra man forsøger at generere lovmæssigheder/teori herudfra, mens man i den deduktive tilgang tager udgangspunkt i teoretiske hypoteser, som testes gennem empirien. Den abduktive tilgang er altså anvendelig i en proces, hvor man bevæger sig fra almindelige menneskers beskrivelse af det sociale liv til teoretisk beskrivelse af det sociale liv (Thagaard 2004: 181).

8.2. Præsentation af de fire livshistorier

Hanne Mettes livshistorie

Hanne Mette er 45 år. Hun har tre voksne børn og er gift med en nu psykisk syg mand – begge er førtidspensionister. Hanne Mette bor på en landejendom.

Hanne Mette er født i 1963 og voksede op i Københavnsområdet. Da hun var 4-5 år, fik hendes far et hjertetilfælde og blev førtidspensionist. Moderen, der havde været hjemmegående, forsøgte at tage arbejde, men kunne ikke klare det, og måtte ligeledes førtidspensioneres.

Hanne Mette havde det svært i skolen. Hun var overvægtig og ordblind og havde en oplevelse af, at hun blev behandlet specielt, fordi hendes forældre ikke havde et arbejde. Hun gik i en særlig OBS-gruppe i årene til og med 6. klasse, og oplevede dette som traumatiserende samtidig med, at hun følte sig uden for fællesskabet i klassen.

Det var vigtigt for Hanne Mettes far altid at følge med i den nyeste teknologiske udvikling, og familien havde derfor både fjernsyn og alle de andre nye ting, der kom frem, såsom eksempelvis kassetteafspiller. Til gengæld var der mange andre ting, som der ikke var råd til, familien kom aldrig på lange sommerferier, og der var ikke mange penge til tøj. Hanne Mette oplevede, at det var lettere for hende at være en del af fællesskabet i skolen, når hun kunne snakke med om fjernsyn osv.

Da Hanne Mette skulle starte i 7. klasse, flyttede familien til en lille landsby i Jylland, hvor forældrene havde købt et gammelt hus. Der var ingen OBS-grupper i den nye skole, og Hanne Mette oplevede skolemæssigt at være meget mere på niveau med sine nye klassekammerater. Samtidig viste hun meget mere om musik og elektronik, hvilket klassekammeraterne var meget fascinerede af.

Hanne Mette fik sit første barn som 20 årig, og har efterfølgende fået yderligere to børn. Hun var som ung aktiveret i forskellige kommunale projekter, men har aldrig opnået en stabil tilknytning til arbejdsmarkedet. Hun er i dag førtidspensionist.

Susannes livshistorie

Susanne er 51 år. Hun er gift og har tre voksne børn.. Hun arbejder som kontorassistent og bor i en mindre by.

Susanne er født i 1957 på en lille landejendom i et mindre lokalsamfund. Hun har fem søskende og er født som nummer 5 i rækken. Susannes far var arbejdsmand men blev slidt op, så efter mange års kamp fik han en førtidspension. Moderen var hjemmegående.

Familien var fattig og boede i et lille hus på 70 kvm. Der var ikke penge til at have bil, og børnene havde heller ikke en cykel hver, i stedet skiftes de til at cykle, når de skulle noget. Der var ikke mange penge til tøj, så Susanne arvede hovedsageligt fra andre.

Susanne er vokset op i en tæt familie med meget kærlighed, og hvor det har været tydeligt, at det bedste man havde, var hinanden. Susannes hjem var et politisk hjem, hvor faren var socialdemokrat og fagforeningsmand. Han var en meget aktiv fagforeningsmand, og der kom altid mange mennesker i hjemmet, som faren rådgav og hjalp.

Susanne startede i skolen som 7 årig. Hun har altid været glad for at gå i skole, været glad for at lære og haft nemt ved at lære. Også socialt trivedes Susanne godt i skolen og er fortsat veninde med fire af pigerne fra skoletiden.

Efter 10. klasse arbejdede Susanne på fabrik i et år og startede herefter på HF. Uplanlagt blev hun gravid med sit første barn og flyttede sammen med sin mand tilbage til hjemegnen, mens sønnen var lille. Hun genoptog sit tidligere arbejde på en fabrik og fortsatte med dette helt frem til 1997 og fik i den periode yderligere to børn. I 1997 startede hun så i skole igen og læste et år på handelsskolen, hvorefter hun kom i lære på et kontor. Hun har siden arbejdet som kontorassistent.

Rikkes livshistorie

Rikke er 34 år. Hun bor i lille landsby, er gift og har tre mindre børn. Hun er uddannet pædagog og arbejder som børnehaveklasselærer på en friskole.

Rikke er født i 1974 og er opvokset i en forstadskommune til København. Rikkes mor var maniodepressiv, og mormoren spillede derfor en væsentlig rolle i Rikkes liv de første år, hvor hun blandt andet boede hos familien. Rikke har aldrig kendt sin morfar, og mormoren døde, mens hun gik i børnehave. Moren fik bistandshjælp og blev førtidspensionist, da Rikke var omkring 10 år. Faren var professionel tyv og sad ofte i fængsel.

Efter kommunens ønske kom Rikke i vuggestue og sidenhen i børnehave. I skolen havde Rikke nogle gode lærere, og havde især et fællesskab med sin matematiklærer. Hun var god til matematik, men havde svært ved dansk og særligt engelsk, fordi hun er ordblind. Rikke var ikke rigtig en del af fællesskabet i klassen men fik lov at passe sig selv og blev ikke drillet.

Rikke var tæt knyttet til kommunen, hvor alle kendte hendes historie og altid modtog hende positivt og nærværende. Rikke mener ikke, at hun ville have været, hvor hun er i dag, hvis ikke det havde været for kommunens indsats dengang.

Som 10 årig kom Rikkes far igen i fængsel, og en hashmisbrugende stedfar flyttede ind. Når Rikkes mor periodevis var syg og blev indlagt, kom Rikke i plejefamilie. Gennem årene var hun anbragt i 9 forskellige plejefamilier 11 gange. Som 14 årig flyttede hun til Jylland, hvor hun boede hos sin faster og hendes familie. Da Rikke blev 16 år flyttede hun

for sig selv i en ungdomsbolig og fik tildelt en tidligere matematiklærer som værge. Hun gjorde folkeskolen færdig og tog en HF. Hun arbejdede derefter dels som ung pige i huset og dels som lærermedhjælper. Senere startede hun på lærerseminariet men skiftede efter et år over til pædagogseminariet. I studietiden fik hun sine to første børn med et par års mellemrum. Året efter hun er blevet færdiguddannet, får hun sit 3. barn. Rikkens mand er for år tilbage blevet psykisk syg og er i dag førtidspensionist.

Man har i Rikkens familie været meget bevidst om historiefortællingen af de gode historier fra deres liv – morfaren har været med til at lave bibliotekslovgivning, mormoren har hjulpet jøder over til Sverige. Rikke er meget stolt af dette og ligger vægt på også at give fortællingen herom videre til sine egne børn.

Mariannes livshistorie

Marianne er 45 år og bor i udkanten af en provinsby. Hun er fraskilt og mor til to voksne børn. Hun er uddannet pædagog og arbejder indenfor specialområdet.

Marianne er født i 1963, er enebarn og er opvokset i en mindre provinsby. Faderen var overportør og ansat ved Statsbanerne, og moderen var hjemmegående.

Da Marianne var 5-6 år gammel fik hendes far dårlige nyre. Han var indlagt i flere måneder, da sygehuset ved fejl fjernede den raske nyre, faren havde, og lod den syge blive siddende. Efter en periode vente han tilbage til sit arbejde men blev efter ca. 2 år ramt af en arbejdsulykke. Efter en sygeperiode hjemme startede han igen på arbejde men blev efter meget kort tid ramt af gentagne hjerteanfald, og han blev herefter førtidspensioneret.

Marianne kan huske, at der var meget, meget stor krise i familien, fordi moren var bekymret for familiens økonomi. Moren græd meget i den periode, og faren var bare generelt ikke ret tilfreds med sit liv.

Marianne var 8 år før hun startede i skole, da moren ville være sikker på, at hun var moden nok. Marianne var både meget ældre end sine klassekammerater og også meget dygtig fagligt, idet hun blandt andet havde kunnet læse, siden hun var 4 år gammel. Hun følte, at hun havde en lav status i sin klasse og følte sig udenfor fællesskabet.

Efter 9. klasse gik Marianne videre i gymnasiet. Hun tabte sig en del kilo, fik noget mere selvtillid og begyndte at rende med drenge i stedet for at gå til timer. Hun fik en dårlig studentereksamen, men dette var et prioriteringsspørgsmål, og noget hun valgte, fordi hun nu pludselig oplevede, at hun fungerede socialt og blev en del af fællesskabet.

Efter at være sprunget fra læreruddannelsen fik Marianne sit første barn og tog herefter en pædagoguddannelse. Herefter fik hun endnu et barn og har i årene siden arbejdet indenfor

forskellige områder af sit fag samt taget en efteruddannelse. Hun har været alenemor i mange år.

8.3. Tema 1: Forældrenes tackling af livet i relativ fattigdom

Jeg har gennem alle fire interviews fornemmet, at informanterne har haft et behov for at overbevise mig om, at de trods deres forældres manglende økonomiske kapital har haft en god barndom og ikke manglet noget. Da jeg ikke på nogen måde har udtrykt en forforståelse herom overfor informanterne, men tvært imod på forhånd havde søgt at gøre dem klart, at jeg ikke ledte efter ”bestemte” udtalelser eller resultater, men alene var interesseret i deres oplevelser og forståelser, fortolker jeg behovet for at understrege den gode barndom som en måde at positionere sig op imod de antagelser, som informanterne må have oplevet som gængse og legitime i samfundet. Informanternes har alle i deres fortællinger fortalt om forældrenes tackling af livet i relativ fattigdom, hvilket har dannet grundlag for det første af analysens temaer.

Hanne Mette, Susanne og Rikke fremstiller deres forældre meget loyalt og beskriver dem som kærlige forældre, der gjorde deres bedste i den givne situation. Hanne Mette fortæller herom:

De har været nogle stabile og gode forældre, selv om de har været syge har de altid været der, jeg har aldrig følt at mine forældre har svigtet mig på nogen måder (Bilag 3: 16).

Susanne italesætter det samme i sin livshistoriske fortælling:

Det har også en stor betydning for mit voksenliv, at jeg er vokset op i en stor flok og en tæt familie med meget kærlighed i, det er der da ingen tvivl om, at det er nogle værdier, som jeg gerne vil give videre til mine børn – at det bedste man har, det er jo hinanden (Bilag 4: 29).

Rikkens fremhæver i sin fortælling ligeledes den kærlighed hun fik fra sin mor som karakteristisk for erindringerne om barndommen. På barselsgangen overhørte Rikkens mor nogle sygeplejersker, der snakkede sammen og sagde: ”Ja nu er endnu en social taber født”. Rikkens opvækst var præget af morens ønske om, at det ikke skulle gå Rikke som sygeplejerskerne havde sagt, og hun fik samtidig masser af kærlighed, af både sin mor og sin mormor. Hun fortæller:

Men det er også fordi, at mit hjem har været så fuld af kærlighed og omsorg, når jeg har været hjemme, at det har været en mangelvare, når jeg er kommet ud (Bilag 5: 33).

Marianne fremstiller derimod som den eneste sine forældre i et mere negativt lys, idet hun fortæller, at forældrene reagerede med sorg og depression i forbindelse med, at faren ikke kunne arbejde mere og måtte førtidspensioneres. Hjemmet var præget af skænderier forældrene imellem, hvilket var hårdt for Marianne at være i:

Jeg kan huske at hun [moren] græd meget over det og min far han var bare i det hele taget ikke ret tilfreds med sit liv, han var meget utilfreds med, at han ikke kunne arbejde. (...) Vi kunne helt sikkert mærke det økonomisk, men jeg synes, at den måde vi kunne mærke det mest på det var, at mine forældre skændtes meget. Min far var, tror jeg, meget deprimeret. (...) Mine forældre har aldrig læst psykologi, og de viste ikke, hvad det gjorde ved et barn at leve i den der ufred (Bilag 6: 46).

Ud over at være kærlige forældre, tegner livshistorierne et billede af de forskellige strategier, som forældrene tog i brug, for at tackle livet i relativ fattigdom. Der tegner sig i den forbindelse et billede af den kamp om symbolsk kapital og i forlængelse heraf placering i anerkendelseshierarkiet, som forældrene har taget del i, og som informanterne både som børn og nu voksne identificerer sig med. Ifølge Bourdieu består et felt af forskellige positioner og er defineret af kampe om typen af og meningen med feltets specifikke praksis. Kampene gør sig både gældende i forhold til attraktive positioner i samfundet og i spørgsmålet om hvilke kapitalformer, der skal betragtes som legitime (Järvinen 2007: 360). Som nævnt i teoriafsnittet eksisterer der tre former for kapital: økonomisk, kulturel og social kapital, mens en fjerde kapitalform – den symbolske kapital – er overordnet de øvrige kapitalformer (Järvinen 2007: 352). Bourdieu finder, at kulturel kapital er en eksklusiv ressource eller kapacitet, som er med til at definere forskelle og afstande i det sociale hierarki (Prieur og Sestoft 2006: 87).

Kapitalbegrebet har særligt sin berettigelse i en analytisk sammenhæng, idet det er forbundet med anerkendte og dominerende opfattelseskategorier i samfundet og samtidig afspejler statens påvirkning af de enkelte felter. Kampen om symbolsk kapital er relevant for forståelsen af den måde, som informanterne fortæller, at deres forældre har tacklet livet i relativ fattigdom, idet den tydeliggør, hvordan forældrene har opfattet anerkendte og dominerende opfattelseskategorier i samfundet og prøver at leve op til dem.

Hanne Mette italesætter i sin livshistorie også forældrenes tackling af familiens situation positivt. Hun rejser ikke tvivl ved sine forældres valg og prioriteringer og har selv i sit voksenliv, hvor hendes økonomiske situation har været parallel med forældrenes,

videreført de samme prioriteringer som sine forældre. Det var vigtigt for faren, at familien fulgte med i den teknologiske udvikling:

Vi var så også en af de familier som havde bil, for det var en prioriteringssag for min far, han havde jo altid kørt maskiner og sådan nogle ting, så selv om vi ikke havde så mange penge, så havde vi altid bil og vi havde også fjernsyn og vi havde alle de der ting der kom frem – ikke det dyreste af det dyreste men han sørgede altid for at vi havde tingene. Det var ham meget magtpålgende at vi fik det her farvefjernsyn da det kom frem og vi fik jo også lov til at få en båndoptager da det kom frem og sådan nogle ting, selv om det har været svært at skrabe pengene sammen til det, så har vi altid fået det, man skulle følge med. Vi havde også telefon og sådan nogle ting. Men der var så mange andre ting, som vi ikke havde, vi kom aldrig på lange sommerferier og tøj og sådan nogle ting, det var sku lidt mere... det skulle holde lidt længere og syes lidt mere. Så det var en prioritering fra mine forældre, at det var sådan det var (bilag 3: 9).

Set i en bourdieusk optik, har Hanne Mettes familie altså haft en forståelse af, at materielle anskaffelser skaffede dem anerkendelse og dermed en mere betydningsfuld placering i det sociale rum end den, de ellers var givet som førtidspensionister. Målet hermed kan være, at sikre sig adgang til et eller flere felter, som de ellers ikke havde tilstrækkelig symbolsk kapital til at få adgang til. Familien søger med erhvervelsen af teknologisk udstyr at demonstrere besiddelsen af økonomisk kapital, mens stræben efter kulturel kapital nedprioriteres. Prioriteringen demonstrerer, hvilken symbolsk kapital der har været efterstræbelsesværdig blandt de mere underbemidlede klasser i samfundet, ligesom den også kan ses som et udtryk for, at Hanne Mettes familie ikke umiddelbart har haft adgang til felter, hvor kulturel kapital har status og anerkendelse.

Modsat Hanne Mette, som er meget direkte i sin fortælling af, hvordan forældrene har tacklet livet i relativ fattigdom, omtaler Susanne den kun indirekte i sin fortælling. Det hun i stedet hele fortællingen igennem italesætter som betydningsfuldt og afgørende for den måde, hun oplevede sin barndom på, er hendes fars anerkendte position i lokalsamfundet:

Altså, jeg er vokset op, selv om vi var fattige og var der mange der var, så var det alligevel et meget specielt hjem jeg havde, fordi min far han var fagforeningsformand, altså han havde altid været meget politisk aktiv (...). Og jeg tror faktisk at... altså min far var meget afholdt og meget brugt, altså der kom simpelthen så mange mennesker i vores hjem, der var altid mennesker. (...) Og min far han var nærmest sådan en institution, altså til at hvis der var nogen overhovedet i omkredsen som havde nogle problemer og sådan noget – altså han var nærmest socialkontor, fordi så kom de hjem til os og så tog han så kontakt til myndighederne,

altså af alle de der små mennesker, som ikke selv havde mod til og vidste hvordan de skulle vende og dreje det, sådan noget har min far aldrig skyet (Bilag 4: 20).

Det er her tydeligt, at farens rolle i lokalsamfundet har været afgørende for, hvordan familien har følt sig set på af andre, og dermed har den også fået betydning for måden familien har tacklet livet i relativ fattigdom. Susanne mener faktisk, at farens politiske arbejde har så stor betydning, at det kan betragtes som årsagen til, at familien har haft et fantastisk rigt liv:

Så det er vi vokset op med [farens engagement i fagpolitisk arbejde], at sådan var det. Jeg tror egentlig også, at det er derfor, at jeg kan sige, at selv om vi var fattige og sådan noget, så har vi jo haft et fantastisk rigt liv (Bilag 4: 20).

Det er da også helt tydeligt, at betydningen af farens fagpolitiske arbejde er det, som udgør plottet i Susannes livshistorie, idet betydningen af den livsindstilling og mentalitet farens virke har givet familien, netop er det, Susanne har bygget sin livshistorie op omkring. Susannes fortælling tegner et billede af en familie, det synes at have opnået social anseelse i et bestemt udsnit af lokalsamfundet i kraft af farens fagpolitiske arbejde. Der tegnes i en bourdieusk optik et billede af, at den sociale kapital, som familien får adgang til i kraft af farens arbejde har kunnet konverteres til symbolsk kapital og dermed en placering i anerkendelseshierarkiet, som har kunnet kompensere for den manglende økonomiske kapital.

Susanne fremhæver farens position som havende afgørende betydning for den måde, familien tacklede deres situation på:

Altså min far var meget afholdt og meget brugt, altså der kom simpelthen så mange mennesker i vores hjem, der var altid mennesker. Og selv om man ingen penge havde, så hvis de var der når man skulle spise, så fik de da også mad, for de havde det sikkert værre end os, sådan har min fars holdning altid været til at, det er nok ikke os der har det værst vel (Bilag 4: 20).

Indsigten i andres skæbne – det at nogen havde det værre end dem – fremstilles som en strategi, som Susannes forældre anvendte til en form for legitimering af den situation, som familien selv stod i for dermed bedre at kunne udholde livet i relativ fattigdom.

Rikkens fortælling adskiller sig fra Hanne Mettes og Susannes i kraft af, at hun ud over at have haft en opvækst i relativ fattigdom også har haft en barndom, der har været præget af andre sociale problemer i form af morens psykiske sygdom og farens kriminelle løbebane.

Socialforvaltningen har som følger heraf i udstrakt grad været involveret i familien og dens økonomiske situation, og de mange anbringelser fra Rikke var ca. 9 år og fremefter har også betydet, at hun ikke som de øvrige informanter levet den sidste halvdel af sin barndom i relativ fattigdom.

Rikkens livshistorie tegner et billede af et barn, der tidligt i barndommen i vidt omfang har taget ansvar for sig selv, ligesom hun også i høj grad har været involveret i familiens økonomiske situation:

Jamen jeg kan huske, jeg har gået i 2. klasse, der var jeg faktisk også med nede i banken, fordi hun [moren] skulle have et banklån, og der havde jeg sådan en broche på med tro, håb og kærlighed, fordi den skulle så bringe held (Bilag 5: 32).

Allerede meget tidligt var Rikke tæt knyttet til kommunen og var altid med, når hendes mor skulle derop. Hun fortæller, at hun fik systemet ind med modermælken og hun altid blev modtaget positivt og nærværende, når hun var med på kommunen. På baggrund af morens helbredsmæssige situation, varetog Rikke i en tidlig alder dele af husholdningen, og i forbindelse hermed, fik Rikke allerede som 10-årig en fuldmagt til at hæve af sin mors bistandshjælp. Sådan hun kunne handle ind.

For at sikre familiens økonomiske situation, varetog Rikke i en periode sin stedfars videreslag af hash, sådan moren ikke skulle bruge sine penge på at finansiere stedfarens hashmisbrug:

Han hang ud i Føtex nede ved kanalen og røg hash og han begyndte at sælge hash og sådan noget, og jeg kunne se, at det begyndte at... min mor skulle til at give ham 50 kr. hvor dag, selvom han havde købt ind af hash og det så egentligt skulle være hans forretning, for at holde hans forbrug hjemme. Så jeg overtog hashesalget, så det var mig der stod for det, fordi så passede det med, at så kunne han få de der 50 kr. hver dag af den kasse der stod, fordi så købte han så selv hash inde fra Staden, og så stod jeg så for salg (Bilag 5: 33).

Der er sådan flere citater i livshistorien, der peger på, at forældrene i stort omfang inddrog Rikke i den måde, de tacklede livet - herunder også livet i relativ fattigdom - på. Rikkens fortælling peger videre på, at de opgaver Rikke blev involveret i og påtog sig, er opgaver der almindeligvis udelukkende vedrører forældreskab og voksenliv.

Men der var også tidspunkter i Rikkens barndom, hvor Rikke beskriver, at moren havde det godt og havde overskud til at tage forældrerollen på sig:

Det gør mig glad, at min mor har et overskud, når hun kom hjem og var hjemme, hun havde et overskud til at når der kom børn fra min klasse - de kom ikke for at besøge mig, de kom for at besøge min mor – at hun så havde overskud til at stille maling frem, det var god maling og dyre pensler vi fik stillet til rådighed og havde respekt om det, og stillede det frem, det syntes jeg da var enormt fedt (Bilag 5: 40).

I en bourdieusk analyse peger citatet på, at det for Rikke har været betydningsfuldt, hvordan hendes familie fremstod i klassekammeraternes øjne. Ved at fremhæve betydningen af 'god maling og dyre pensler' søger Rikke at signalere, at hendes familie havde en vis kulturel kapital til trods for, at moren var psykisk syg, og familien ikke var i besiddelse af økonomisk kapital. Denne signalværdi har tilsyneladende haft stor betydning for Rikkes selvforståelse. Eksemplet er samtidig også det eneste i hele fortællingen på, at Rikkes mor går ind i kampen om symbolsk kapital, – dette har givet vis gjort stort indtryk på Rikke. Fremhævelsen af 'god maling og dyre pensler' i livsfortællingen tegner også et billede af Rikkes forsøg på at opnå en plads i anerkendelseshierarkiet. Hun forstår netop morens valg af gode materialer som en egenskab, der er legitimeret og anerkendt i samfundet – derfor bliver den betydningsfuld i hendes fortælling.

På trods af, at Rikke, som citaterne demonstrerer, i høj grad i sin barndom har måttet overtage mange af sin mors forældrefunktioner, er historiefortællingen om familien og kærligheden i hjemmet hos moren meget central og det, der udgør livshistorien plot. Grundidéen i Rikkes fortælling er, at hun fra fødslen har været en særlig og unik person, der er født til at skulle gøre en forskel:

Men det første møde som egentlig har præget mig altid, det er lige da jeg er blevet født. Det var den snak, som der var over min mors barselsseng, og det var sygeplejerske eller sygehjælpere som så siger, at de tror at min mor hun blunder eller sover: ”ja nu er der endnu en social taber, der er født”. Og det har min mor hørt, og det er jeg vokset op med, at min mor – sådan her skal det ikke være - og hun har givet mig en masse kærlighed: ”du er Guds gave til mig og du kan noget og du skal noget”. Og det har jeg sådan altid haft, og det er ikke fordi at hun har sagt det, det var sådan den stemning der altid har været: ”du har så mange gode egenskaber og du er sådan et fantastisk menneske, så du skal gøre en forskel”. Hun har aldrig sådan rigtig sagt det med ord, men det har sådan været (Bilag 5: 31).

Det er episoden fra barselsgangen og familiens historiefortælling der danner grundlag for Rikkes selvidentitet, og som hun forklarer sine forskellige handlinger livet igennem med.

Rikke italesætter dog også socialforvaltningen og de enkelte socialarbejdere som medvirkende til, at hun er nået dertil, hvor hun er i dag.

Med afsæt i en teoretisk forforståelse kan citatet ses som et udtryk for, hvor afgørende andres kategorisering af familien har været, idet hele plottet i fortællingen er defineret op imod det, at være 'en social taber'. Med sin fortælling ønsker Rikke netop at synliggøre, at det ikke er gået hende, som sygeplejerskerne forudså, og hun kæmper meget bevidst imod de dominerendes antagelser. Livshistorien tegner et billede af, at forudsigelserne har udgjort en enorm produktiv kraft i Rikkens liv og fortsat gør det, og dermed tydeliggøres netop betydningen af den kategorisering, der er til stede i samfundet.

Begrundelsen for, at Rikke er en sådan særlig person hentes fra fortællingen om hendes morforældre, som også fremstår som særlige og betydningsfulde personer, ikke bare for den nære familie, men også i en større sammenhæng. Morforældrene har dels været med til at rede jøder over til Sverige under 2. verdenskrig og har dels været med til at lave den første bibliotekslovgivning i Danmark. Det Rikkens mor har gjort ved at fremhæve Rikke og familiens historie som noget ganske særligt, har været med til at skubbe Rikke forrest i familiens kamp om symbolsk kapital og anerkendelse.

Med baggrund i en bourdieusk forforståelse, bliver det således den symbolske kapitalværdi af myten om familien og dens betydning, som Rikke tager i anvendelse i kampen om en placering i anerkendelseshierarkiet. Morens sociale situation umuliggør, at Rikke kan trække på en symbolsk kapital i relation til hende, og hun må i stedet derfor længere tilbage i generationerne – til de afdøde morforældre – for at finde en vis mængde anerkendt kapital, som kan legitimeres og anvendes som symbolsk kapital:

Og min historie, altså før min mor - altså min mormor og morfar har også gjort en forskel i livet og for andre mennesker. De var med i 2. verdenskrig, hvor de har hjulpet jøder over til Sverige. Min mormor gjorde rent på Christiansborg og min morfar var med til at lave lovgivning og sådan noget, han var med i administrationen indenfor lovgivning og kendte Stauning. Og de blev så kærester, min mormor ville ikke giftes, fordi hun ville ikke op på Strandvejen og bo, hun ville stadig bo på Vesterbro og være en del af det. Så de fik et uægtebarn og havde noget sammen, og den ånd og den kultur og den viljestyrke og den der med, at man er skabt på jorden for at gøre en forskel, den har jeg haft med selv om det har været et hårdt liv. Så den ånd har været helt fra modermælken af (Bilag 5: 31).

De dominerende opfattelseskategorier i samfundet tydeliggøres her i Rikkens fortælling, idet det er morfarens arbejde på Christiansborg og mormorens virke i modstandsbevægelsen under 2. Verdenskrig, som fremhæves i myten om familien, og som Rikke er stolt af, mens morens status som psykisk syg og på overførselsindkomst ikke

indgår som en del af myten. Denne vægtlægning afspejler den magt, der ligger i de dominerende opfattelser af, hvilke kapitalformer man skal være i besiddelse af, for at opnå anerkendelse i et givent felt. Samtidig demonstreres også, hvor stor betydning besiddelsen af symbolsk kapital overordnet får, for hele Rikkens måde at opfatte sig selv på.

Hvor Rikkens mor i høj grad har inddraget Rikke i tacklingen af livet i relativ fattigdom, forsøgte Mariannes forældre derimod at skærme hende mest muligt mod de praktiske konsekvenser af livet i relativ fattigdom:

Og jeg kan huske, at mine forældre i flere år ikke fik nyt tøj. Jeg fik nyt tøj, og jeg fik legetøj, de prioriterede helt klart at det var mig der skulle have julegaverne, fordi de fik ingen vel. De prøvede meget på at skærme mig i forhold til at jeg skulle ikke mærke at de var blevet fattigere. Men jeg har jo også hørt dem diskutere, hvordan de skulle få penge til den næste termin og har været med banken, når de skrev under på et nyt lån og så videre (Bilag 6: 47).

Man fornemmer ikke i Mariannes livshistorie, at hun eller forældrene i barndommen gik ind i kampen om symbolsk kapital. Fortællingen om barndomsårene er i stedet præget af miskendelse, der betyder manglende indsigt, og er Bourdieus betegnelse for det forhold, at de dominerede ser på sig selv med de dominerendes blikke, hvorved de undertrykte ikke ser det, der sker, som undertrykkelse, men i stedet ser deres roller som naturlige, hvorfor de ikke kan bryde ud af dem (Priour og Sestoft 2006: 53). Marianne eksemplificerer, hvor svært det var at kæmpe imod de dominerendes antagelser:

Det har det i forhold til, at Solsted var så lille en by at det var kendt, at min far nu gik hjemme og fædre dengang skulle ikke gå hjemme. De skulle ud og bestille noget, og hvis ikke de gjorde det, så mistede man status. Det var ikke så meget det økonomiske i det, fordi der tror jeg mine forældre beskyttede mig rigtig, rigtig meget. Det var det der med, at så kunne man blive set ned på af den grund (Bilag 6: 50).

Citatet demonstrer samtidig, at det i højere grad er den manglende symbolske kapital i form af omgivelsernes anerkendelse, end det er manglende økonomisk kapital, som familien oplever som afgørende. Hun beskriver også, hvordan hun husker, at forældrene blev meget hjælpeløse i situationen:

Og det var jo noget, vi ingen indflydelse havde på, vi blev alle sammen meget hjælpeløse, synes jeg (Bilag 6: 46).

Citatet viser, hvordan Mariannes forældre – i lighed med Rikkens mor, men modsat Hanne Mettes og Susannes forældre – ikke selv gik direkte ind i kampen om symbolsk kapital. I stedet kan man hævde, at både Rikkens mor og Mariannes forældre har ført en mere stille kamp om symbolsk kapital og ankerkendelse gennem deres børn, ved at søge at stille dem bedst muligt i forhold til skolegang og uddannelse, og samtidig lade dem forstå, at der var visse forventninger til, hvordan de skulle klare sig i voksenlivet. Mariannes forældre prioriterede, at hun kunne fortsætte med at få nyt tøj og se ordentlig ud, ligesom hun gennem hele barndommen gik til dans på en danseskole:

Jeg har gået til dans, det var ligesom der min socialisering den foregik (griner), fordi det skulle der nemlig være råd til (Bilag 6: 47).

Det bliver tydeligt i citatet, at Marianne er familiens stolthed, som de ønsker at give en vis kulturel kapital. Det var også meget for forældrene, at Marianne udnyttede sine boglige evner og tog en videregående uddannelse:

Og det var mine forældre meget skuffede over [at Marianne stoppede på lærerseminariet og fandt et job i stedet], det var meget vigtigt for dem, at jeg fik en uddannelse, fordi ingen af dem har en uddannelse (Bilag 6: 51).

I den periode hvor Marianne arbejder, finder hun en kæreste og bliver hurtig gravid, med parrets første barn. Måden Mariannes mor reagerede på, demonstrerer, hvordan hun opfattede det liv, som hun og hendes mand selv havde levet uden uddannelser og mulighed for sociale anseelse:

Og så kan jeg huske, at min mor sagde til mig, at fordi jeg havde valgt at få det barn, så kunne det godt være, at jeg så havde valgt min fremtid fra. Og der tænkte jeg bare, nej – det bliver ikke sådan (Bilag 6: 51).

Efter endt barselsorlov tog Marianne pædagoguddannelsen og sikrede dermed familien den symbolske kapital, som de ikke havde haft, siden faren havde mistet sit arbejde i Mariannes tidlige barndom. Marianne beskriver videre forældrenes forventningspres som betydningsfuldt i forhold til, at hun tager en uddannelse:

Men det har vigtigt for mig det der med, jeg vil godt have at mine forældre skal være stolte af mig, det vil jeg rigtig gerne, det betyder noget for mig (Bilag 6: 51).

Det er således et gennemgående træk i alle fire livshistorier, at anerkendte og dominerende opfattelseskategorier i samfundet er afgørende for måden, som informanterne fremstiller deres familier og familiernes tackling af livet i relativ fattigdom på - herunder den måde, som familien har deltaget i kampen om symbolsk kapital.

8.3.1. Delkonklusion tema 1

Analysen af tema 1 illustrerer, hvordan tre af de fire informanter – Hanne Mette, Susanne og Rikke - på hver deres måde i barndommen har kæmpet for symbolsk kapital og for en placering i anerkendelseshierarkiet.

I Hanne Mettes familie har besiddelse af teknologisk udstyr og viden herom, symboliseret den strategi, som familien har anvendt for at opnå deltagelse i kampen om symbolsk kapital med det mål for øje, at opnå en placering i anerkendelseshierarkiet. I Susannes fortælling er betydningen af farens sociale anseelse i visse dele af lokalsamfundet det, som familien trækker på i tacklingen af egne problemer i relation til livet i relativ fattigdom. Måden Rikkens mor tackler sin situation på, er ved at fremhæve Rikke som en ganske særlig og unik person, der skal gøre en forskel for andre mennesker. Den strategi moren har fået Rikke til at anvende, er en kamp imod de dominerendes antagelserne om, at hun skulle blive en 'social taber'. Konkret bliver det dermed Rikke, der på vegne af familien kommer til at kæmpe den konkrete kamp for symbolske kapital og anerkendelse. Marianne har som Rikke været den, der konkret skulle udkæmpe kampen om symbolsk kapital på familiens vegne. Forældrene har søgt, at give Marianne de bedst mulige vilkår i håbet om, at hun en dag kunne sikre sig selv den symbolsk kapital, som forældrene ikke selv havde. Det kan konkluderes, at analysen tegner et billede af, hvordan alle informanterne og deres forældre, på meget forskellig vis, har søgt at kompensere for den manglende økonomiske kapital ved på anden vis at tilegne sig mest mulig symbolsk kapital og dermed sikre sig en bedre placering i anerkendelseshierarkiet.

Analysen af tema 1 peger på endnu et forhold – nemlig betydningen af samfundsgivne objektive strukturer, der bliver tydelige i den måde, de fire informanter fremstiller deres opvækst i relativ fattigdom. De taler alle fire op imod en antagelse om, at børn af relativt fattige forældre ikke som udgangspunkt har haft det godt i deres barndom. Jf. Bourdieus teori kan dette fortolkes som et udtryk for, at der hersker en dominerende opfattelse i samfundet herom, som livet igennem er blevet indlejret i informanternes mentale strukturer.

8.4. Tema 2: Skoletiden og betydningen af relativ fattigdom i relation til skoletiden

I alle fire livshistorier temasættes skoletiden. Der fremstår en sammenhæng mellem forældrenes besiddelse af forskellige kapitalformer og placering i anerkendelseshierarkiet, og så oplevelsen af skoletiden, som informanterne fremlægger i deres livshistorier.

Hanne Mette er den af informanterne, der italesætter skoletiden og betydningen af relativ fattigdom i relation til skoletiden på den mest direkte måde. Hun var overvægtig og ordblind og havde en oplevelse af, at hun blev behandlet specielt, fordi hendes forældre ikke havde et arbejde. Hun blev henvist til en OBS-gruppe, men dette gav hende en oplevelse af, at hun blev mere udstillet end hjulpet. Hun oplevede særligt, at det var skolen, dervar årsag til, at hun blev udstødt. Hun fortæller blandt andet:

Men jeg syntes også at det var svært [at gå i skole], også fordi at jeg har altid været overvægtig, og det gik de også op i dengang og meget skyldte de skylden på at det var fordi ens forældre ligesom ikke havde noget arbejde og sådan nogle ting, og så skulle man sådan ligesom behandles specielt. Og jeg har så samtidig med det også været ordblind, så jeg skulle også have sådan noget ordblindetræning, men meget var med skylden i, at man havde de der pensionerede forældre og som var meget ældre end en selv. Så meget blev sådan lige som lagt over på, at så skulle skolen gøre noget. De gjorde nu ikke så meget, som jeg syntes var godt, man blev mere udstillet, end man blev hjulpet, synes jeg. Man blev meget taget fra nogle timer hvor de andre havde noget fælles. (...) Så skulle jeg så op i sådan et specielt lokale som de kalde OBS. (...) Og der skulle vi lære at lave mad og sådan nogle ting men det var jo kun os udstødte børn kan man sige (Bilag 3: 8).

Hanne Mette er ikke i tvivl om, at hun kom i OBS-gruppe, fordi hendes forældre var førtidspensionister og hjemmegående, idet andre børn med lignende vanskeligheder (overvægt, ordblindhed etc.) men hvis forældre begge arbejdede, ikke kom i OBS-gruppe:

Og det var meget os som havde forældre, der hverken havde råd til det ene eller det andet og som ikke selv havde muligheden for at give den her ekstra hjælp, det var os der blev taget ud (Bilag 3: 14).

I citaterne her beskriver Hanne Mette, hvordan hun har oplevet sine forældres manglende symbolske kapital og lave placering i anerkendelseshierarkiet som afgørende for den måde, som hun selv blev vurderet på i skolen og for hendes egne muligheder for opnåelse af

anerkendelse. Hun bruger i det første citat begrebet '*os udstødte børn*' og forholder sig her implicit til de dominerende antagelser om, hvornår en familie er i besiddelse af en anerkendt position i samfundet. Bourdieu peger på, at de strategier, der er indskrevet i habitus, er et udtryk for agenternes generelle forståelse af det spil, der foregår i feltet. På den måde vil den habitus, som er tillært i barndomshjemmet, udgøre grundlaget for, hvordan man oplever skolen og især for, hvorledes den kundskab, som skolen formidler, erfares (Prieur og Sestoft 2006: 42) Prieur og Sestoft 2006: 47). De oplevelser, Hanne Mette beskriver fra sin skoletid, kan ses som et udtryk for, at hun ikke har den fornødne forståelse af det spil, der er foregået i det uddannelsesmæssige felt, hvilket har bevirket, at det ikke var muligt for hende at gøre sig gældende i kampen om symbolsk kapital. Oplevelsen af ringeagtelse fra skolens side får også senere i livet betydning for den måde Hanne Mette vurderer sig selv og sine muligheder for opnåelse af en placering i anerkendelseshierarkiet ift. arbejdsmarkedet, jf. tema 4.

Oplevelsen af miskendelse fra skolen danner samtidig i Hanne Mettes livshistorie grundlag for det plot, som fortællingen er bygget op omkring. Plottet er den underliggende logik, der ligger til grund for livshistorien og rækkefølgen i dens begivenheder, og er i Hanne Mettes tilfælde en grundidé om, at forældrenes økonomiske situation og manglende sociale status i form af velansete job gjorde, at skoleledelsen så anderledes på hende end de gjorde på børn af bedre bemidlede forældre. Det er indirekte forældrenes økonomiske situation og status og direkte tiden i OBS-gruppen, der giver begivenhederne i Hanne Mettes livshistorie mening.

Set i et bourdieusk lys, kan Hanne Mettes habitus forstås som afgørende for udlægningen af livshistoriens plot. Habitus afspejler et sæt af erhvervede handlingsskemaer, præferencer og principper til brug for anskuelsen af verden. På den måde vil forskellige opvækstvilkår blandt børn skabe forskellige vilkår for internalisering af de objektive strukturer, hvorved aktørerne bliver i besiddelse af forskellige kapitalforskelle, som videre skaber forskellige vilkår for adgang til og deltagelse i forskellige felter (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 76). Aktørerne vil set i lyset af Bourdieus teori altid erfare verden ud fra den position i det sociale rum, som er tilgængelig for lige præcis dem. Med afsæt heri kan plottet i Hanne Mettes fortælling forstås som et udtryk for, at de vilkår hun voksede op under, har skabt bestemte vilkår for internalisering af de objektive strukturer. Forældrenes manglende besiddelse af kapital har haft indflydelse på hendes egne muligheder for at tilegne sig kapital, hvilket videre har haft betydning for hendes adgang til deltagelse i forskellige

felter (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 76). Der er her en sammenhæng mellem dels aktørernes position i et felt og dels dets dispositioner og livsstil – altså dets habitus. De præferencer, den enkelte har, vil derfor være tilpasset den enkeltes kapitalmæssige forudsætninger (Prieur og Sestoft 2006: 40). Hanne Mettes har i sit voksenliv ikke opnået hverken økonomisk, symbolsk eller social kapital, og hendes måde at skabe mening i livshistorien kan i lyset heraf forstås, som de præferencer, hun har herfor.

Rikke beskriver modsat Hanne Mette i hovedtræk sin skoletid som positiv. Hun har været ordblind men har kæmpet sig igennem både en studentereksamen og uddannelsen til pædagog. Samtidig har hun været god til matematik og har følt et særligt fællesskab med sin matematiklærer:

Så kom jeg i skole, og der havde jeg en rigtig god matematiklærer, vi havde også et fællesskab, og hun syntes – jeg er rigtig god til matematik og var det også dengang – og der fik jeg også lov til at være mig selv og det syntes jeg også, det har også været rigtig fedt og få lov til (Bilag 5: 32).

Også den del af Rikkens livshistorie, der vedrører skoletiden, er stærkt præget af det gennemgående plot, der som tidligere nævnt er en grundidé om, at Rikke i kraft af betydningsfulde morforældre og en kærlig mor, er sat i verden som en unik person, som kan og skal gøre en forskel for andre. Rikke fremhæver sin skoletid som god, netop fordi hun havde lærere, der havde forståelse for hendes særlige egenskaber:

Jeg har haft nogle ok lærere, ikke nogen som har gået ind under huden på mig og har sagt jah, men nogen som har haft en respekt for mig og som har sagt og har forstået: jamen Rikke er som hun er, hun gør det så godt hun kan og viljen til at ville hendes liv prioriterer vi højere end at hun er god til at læse og skrive og stave (Bilag 5: 41).

Igen trækker Rikke her på værdien af den symbolske kapital, som er skabt på baggrund af morforældrenes bedrifter, og som er afgørende for hele hendes måde at forstå sig selv på. På det konkrete niveau, får den symbolske kapital betydning for skolegangen, idet den hjælper hende til at klare sig igennem på trods af dårlige sociale vilkår.

Som Rikke fremstiller Marianne også sin oplevelse af undervisningen og lærerne positivt. Hun var særlig glad for sin dansklærer, som hun oplevede havde en stor social bevidsthed:

Hun var bare fantastisk, og hun var bare en stor inspiration synes jeg, og jeg er da sikker på at hun også er en af grundene til at jeg ville arbejde med mennesker, fordi jeg syntes at hun rent faktisk gav os noget som var godt - en respekt for hinanden og for den man er, at hvis det er sådan at nogen ser anderledes ud, jamen så ret på det i stedet for at drille dem (Bilag 6: 48).

Adspurgt forholder Marianne sig tvivlende overfor, om forældrenes økonomiske situation, påvirkede hendes skolegang:

Det ved jeg faktisk ikke om det gjorde, fordi jeg har altid været et af de der børn der følte mig udenfor. Min mor syntes absolut, at man skulle være moden nok til at komme i skole, så jeg var 8 da jeg kom i første klasse og jeg kunne læse fra jeg var 4 år, så der var ikke den helt store udfordring i at komme i skole og regne, jamen det kunne jeg jo også, for det havde jeg lært mig selv. (...) Jeg ved ikke om det har noget at gøre med at min far blev pensioneret, at jeg følte mig anderledes, det tror jeg jeg gjorde før, fordi jeg var på et andet stadie end de andre børn i min klasse, jeg var alt for gammel, jeg var 1 år – 1½ år ældre end nogen af dem plus at jeg var et enebarn der var blevet nurset ad helvede til og som kunne læse og som kunne alle de der ting. (...) Jeg læste historier for de andre børn på den anden skoledag i pixibøger, fordi dem kunne jeg jo læse (griner), så jeg fik sådan en underlig rolle i klasse (Bilag 6: 47).

Marianne antager, at den ringeagtelse hun oplevede blandt klassekammeraterne i skolen alene skal forstås ud fra hendes personlige egenskaber som barn. Citatet kan ses som et udtryk for den herskende diskurs, der i dag er til stede, hvor det enkelte menneske opfattes som alene ansvarlig for de forskellige hændelser – gode som dårlige – det oplever livet igennem. Dette understøttes videre i det følgende citat, hvor Marianne refererer til, hvordan hun oplevede ringeagtelsen fra de af hendes klassekammerater, hvis forældre havde et statusbetonet arbejde:

Måske var jeg også bare sart, det er også en mulighed, det ved jeg nu, hvor jeg er 45, at det kan godt være, at jeg var pivet, men det var sådan jeg oplevede det dengang (Bilag 6: 49).

Citatet optræder længere fremme i livshistorien, hvor Marianne er blevet stadigt mere refleksiv i sin fortælling. Citatet afspejler, at hun nu godt er klar over, at der også kan have været andre forklaringer i spil end kun de individorienterede, men hun tilkendegiver samtidig, at hun som barn netop opfattede sig selv som sart og pivet, når hun lod sig påvirke af kammeraternes ringeagtelse af hende.

Det plot som er gennemgående i Mariannes fortælling er en grundidé om, at forældrenes sociale situation og herunder farens manglende arbejde, har været afgørende for både

hendes sociale placering i kammeratskabsgruppen i skolen og for hendes valg af videregående uddannelse. Umiddelbart virker Marianne selv mindre bevidst om det gennemgående plot i fortællingen set i relation til specialets øvrige informanter men taler sig dog i stigende grad ind på det, som fortællingen skrider frem.

Set i lyset af Bourdieus teoriapparat, demonstrerer ovennævnte citater ligeledes tilstedeværelsen af et doxa. Hvert felt har sin egen særlige doxa, som er et udtryk for en mængde af viden med karakter af selvfølgeligheder, som agenterne ubevidst og ureflekteret handler ud fra og ikke stiller spørgsmålstejn ved (Järvinen 2007: 359).

Mariannes udsagn kan ses som common sense-forestillinger om, hvad der er normalt og unormalt – det er normalt at manglen på kapitalformer er udtryk for individuel fiasko mens det ikke er normalt at betragte det som et kollektivt anliggende.

Modsat de øvrige tre informanter, fortæller Susanne som den eneste om en oplevelse af, at hun har trivedes godt både fagligt og socialt gennem hele sin skoletid. Hun har ikke haft en oplevelse af, at lærerne betragtede hende anderledes end børn fra mere velstillede hjem. Samtidig henviser hun dog også igen til, at farens position kan have haft betydning for, at hun ikke har haft en oplevelse af at blive betragtet som anderledes:

Jeg tror, at du kunne måske godt finde nogen som har været i lignende situationer, som har været lige så små i samfundet som vi var, som har oplevet det mere [at børn fra lavere sociale klasser blev behandlet anderledes end børn fra højere sociale lag] end jeg har. Men jeg tror også at det er fordi, at min far han egentlig var lidt værdsat, selv om han var en lille mand (Bilag 4: 24).

Nok engang trækker Susanne her på betydningen af farens anerkendelse i lokalsamfundet og det bliver igen tydeligt, at den herved opnåede symbolske kapital giver Susanne en oplevelse af status og anerkendelse, hvilket gør, at den manglende økonomiske kapital ikke får betydning for den måde, som hun føler sit mødt og betragtet af skolens lærere. Citatet kan samtidig ses som en tilkendegivelse af, at der er nogen '*som har oplevet det mere end jeg har*' hvormed hun tilkendegiver en fornemmelse af de dominerende antagelser om klasseforskelle i samfundet. Når hun italesætter familien som 'små i samfundet' og sin far som 'en lille mand', forholder hun sig indirekte til de dominerende antagelser om, hvad der vil sige at have en betydningsfuld og anerkendt position i samfundet. Susanne forbinder med alt tydelighed ikke sin far med at have sådan en position i samfundet, men hun fremhæver ham på trods heraf som 'værdsat' – hvilket tydeligvis har haft stor betydning for både hendes selvforståelse og andres bedømmelse af hende. Når farens måde at være

'værdsat' på, ikke i Susannes øjne har berettiget ham til en betydningsfuld og anerkendt position i samfundet kan det være et udtryk for, at farens gerninger ikke var værdsat blandt de dominerende i samfundet men i stedet alene blandt de andre 'små mænd' i samfundet.

Der var kun én lærer, som Susanne ikke brød sig om. Hun var modbydelig og onskabsfuld og var hård mod de børn, hvis forældre ikke var noget. Hun kunne finde på at tjekke, om visse børn havde rent undertøj og rene strømper på, og nogle børn var så bange for hende, at de blev fysisk dårlige og besvimed før hendes timer. Men Susanne husker også den modsatte type af lærere - unge lærere der i lyset af 68'-oprøret havde fået øje for at hjælpe børnene fra mindre bemidlede hjem:

Jeg tror måske også at der var nogle lærere, som måske var sådan lidt omvendte, at hvor de næsten syntes at der da er så mange der tager sig af alle de store bønderes børn der, at de ligesom skulle fokusere lidt mere på resten, kan man sige. Det tror jeg faktisk, at jeg har oplevet, (...) jeg tror egentlig at der var nogen, der ligesom syntes, at de andre skal nok klare sig, der er så mange, der tager hensyn til dem. Det tror jeg faktisk at der var, nogen af de der lidt yngre lærere. Men du skal også tænke på, at jeg begyndte i 1964, og så har jeg kun gået i 4. klasse, da det var 68' og alt det der flower power og alt det der, og blomsterbørn og hele den ny kultur der kom der ikke også. Og det har de selvfølgelig, de har været unge dengang og vi fik jo også unge lærere, og der har de selvfølgelig også haft lidt af det der – revolution i sig (Bilag 4: 24).

Det skifte Susanne beskriver i lærernes tilgange til eleverne, afspejler det skifte i de samfundsmæssige diskurser, som var herskende i den sidste halvdel af 1960'erne og op gennem 1970'erne. Perioden var kendetegnet ved, at samfundsmæssige strukturer og betingelser blev anvendt som forklaringer på individuelle fiaskoer og problemer, og løsningerne herpå blev søgt via kollektive foranstaltninger. Samtidig var der i den periode fokus på at rette en indsats mod problemskabende strukturer i samfundet (Villadsen 2004: 179).

8.4.1. Delkonklusion tema 2

Det bliver tydeligt, hvordan både Hanne Mette, Susanne og Marianne alle tre italesætter betydningen af deres forældres tilstedeværelse eller mangel på symbolsk kapital som afgørende for, hvilken anerkendelse de selv bliver mødt med af ledelse og lærere i skolen. Rikke trækker på vigtigheden af sine morforældres kapitalformer, men af samme grund som de øvrige informanter, for at opnå status og en placering i anerkendelseshierarkiet.

Dette er interessant i en analytisk gennemgang, fordi vigtigheden af forskellige kapitalformer afbilleder anerkendte og dominerende opfattelseskategorier i samfundet og tegner et billede af statens påvirkning af de forskellige felter.

På trods af, at både Susanne og Marianne fortæller om bevidste handlinger fra lærernes side for at modvirke social ulighed blandt eleverne, tegner der sig et tydeligt billede af, at uddannelsesområdet her i form af folkeskolen, er præget af tilstedeværelsen af dominerende opfattelseskategorier, der legitimerer og anerkender besiddelsen af mest mulig symbolsk kapital som afgørende for den enkeltes placering i feltet. Det er interessant, at Susanne som den eneste af informanterne har haft forældre med en anset placering i feltet samtidig med, at hun er den eneste, der ikke har oplevet at føle sig anderledes i sin skoletid. Dette bekræfter netop billedet af, at forældrenes besiddelse af symbolsk kapital er betydningsfuld for, hvordan informanterne som børn har oplevet egen placering i anerkendelseshierarkiet og muligheder for opnåelse af symbolsk kapital.

8.5. Tema 3: Kammerater

Analysen af de foregående temaer har peget på, at forældrenes kamp om symbolsk kapital og en placering i anerkendelseshierarkiet i forlængelse heraf, har haft betydning for børnenes egne muligheder for at opnå anerkendelse. Hanne Mette, Rikke og Marianne italesætter alle emnet kammerater og betydningen heraf i deres fortællinger, mens jeg under interviewet med Susanne selv måtte spørge ind til emnet.

Hanne Mette peger på sin placering i OBS-gruppen som afgørende for, at det var vanskeligt for hende at komme ind og blive en del af det kammeratlige fællesskab i skolen. Hun oplevede, at nogle af børnene brugte det imod hende, at hun gik i OBS-gruppe, hvilket blandt andet indimellem ekskluderede hende fra deltagelse i kammeraternes fødselsdage. Hanne Mette beskriver - jf. plottet i hendes fortælling - en oplevelse af, at det var forældrenes manglende symbolske kapital, der blev afgørende for, at hun blev placeret i OBS-gruppen og dermed også degraderet fra fællesskabet blandt klassekammeraterne. Under interviewet spurgte jeg herefter Hanne Mette, om hun troede, at skolen havde skelet til, hvem forældrene var, når de havde udtaget børn til OBS-grupperne. Hertil svarede hun:

Ja det tror jeg bestemt det var, fordi af de børn der har været igennem gruppen har ikke været nogen, jeg kender ikke nogen af dem der har været af forældre med begge to arbejdende og sådan nogen ting, det har altid været af enlige forældre eller

hjemmegående forældre af en eller anden årsag, jeg ved jo aldrig hvorfor de har været hjemmegående, det tror jeg ikke vi har vendt så meget, men man snakker jo altid, og det har været folk af aleneforældre eller hvor forældrene var hjemme (Bilag 3: 14).

Hanne Mettes italesætter en oplevelse af at blive degraderet fra fællesskabet på baggrund af ringeagtelsen af hendes forældre – en ringeaftelse som skolen er med til at tydeliggøre overfor kammeraterne ved, at sende Hanne Mette i OBS-gruppe. Det bliver i Hanne Mettes livshistorie klart, at det ikke kun er den måde hun oplever skolen på, som får betydning for hende – måden hun oplever at bliver anset og vurderet på af både skolen som institution og som følge heraf også af hendes klassekammerater, har fået stor betydning for hende. Det fremgår tydeligt, at hun ikke har været i besiddelse af den mængde symbolsk kapital, som har været påkrævet for at opnå en plads i anerkendelseshierarkiet og dermed deltagelse i fællesskabet.

Hanne Mette har søgt at opnå anseelse i det sociale rum, ved at trække på den viden om teknologisk udstyr, som også var vigtig for hendes far at have. Hun oplevede, at dette fik positiv betydning for den måde, kammeraterne betragtede hende på, og for hendes muligheder for deltagelse i fællesskabet:

For et eller andet sted, så var jeg jo mere spændende, fordi jeg var med i de nye ting og jeg var... det har i hvert fald vist mig, at hvis man følger lidt med og sådan i nogle ting, så er man også mere in. Det har mere betydning end om man har penge nok. Du kan selvfølgelig også altid købe dine venner, men at du rent faktisk også er med og kan snakke med om nutiden betyder mere, vil jeg sige (Bilag 3: 15).

Hanne Mette havde også en interesse for musik, som ligeledes var medvirkende til at opnå anseelse blandt klassekammeraterne:

Så på den måde var det enormt godt for mig og komme i skole og komme op på den her centralskole i 7. klasse [familien er på dette tidspunkt flyttet fra København til Jylland], hvor det var meget fascinerende at jeg havde noget musik de aldrig havde hørt om og jeg kunne skaffe noget musik - min storesøster blev i København og skulle i huset derovre, så jeg havde hele tiden adgang til nye melodier som de slet ikke havde fået her over af. Så det blev lidt af et hit og det kan man jo godt gøre uden alt for mange penge (Bilag 3: 10).

Fortællingen demonstrerer, hvordan Hanne Mette har forsøgt at gøre sig gældende i det sociale rum ved at tilegne sig en højere grad af kulturel kapital end den hendes nye klassekammerater har - i form af teknisk og musisk viden. Tilegnelsen af denne viden

kommer her til at kompensere for familiens manglende økonomiske kapital, men den er dog ikke tilstrækkelig til, at Hanne Mette opnår en mere permanent placering i anerkendeshierarkiet. I dag – ca. 30 år senere – er det fortsat oplevelserne af at være holdt udenfor fællesskabet blandt kammeraterne, der er stærkest samtidig med, at oplevelsen også er et centralt element i livshistoriens plot.

Forholdet til kammeraterne blev yderligere vanskeliggjort af, at opvæksten i relativ fattigdom var skyld i, at Hanne Mette ikke havde mulighed for at deltage i fritidsinteresser sammen med klassekammeraterne:

(...) det gjorde så igen, at man jo ikke kom med de der kammerater med hen til det der gymnastik eller man ikke... selv om man derovre kunne have cyklet til tingene, så var der jo kontingenten og måske de sko man skal have til de forskellige ting – jamen de andre havde bare noget andet og snakke om, man var ikke med på holdet på samme måde, som man havde været, hvis man havde kunnet komme til nogen af de der sportsgrene (Bilag 3: 17).

Hanne Mette har således også her oplevet, at familiens manglende økonomiske kapital, har fået meget direkte konsekvenser for hendes oplevede muligheder for deltagelse i kammeratskabet.

Følelsen af at være anderledes og have vanskeligt ved at indgå i kammeratskab med andre børn, er også gennemgående i Rikkens fortælling og hendes forhold til kammerater. Hun beskriver flere gange i sin livshistorie en oplevelse og en følelse af, at hun er forskellig fra de andre børn:

Og klassen, jamen de var egentlige også lidt mærkelige, de syntes jeg var lidt mærkelig og det var jeg også, og det er jeg stadigvæk sådan lidt (griner). Jeg har min egen personlighed (Bilag 5: 32).

Rikke fortæller både om en tidlig barndom, en skoletid og et voksenliv, hvor hun ikke har haft nære venner. Om barndomstiden fortæller hun fx:

Jeg var ikke så god til det der med at være veninder og være alt sådan noget og lege pigeleg (Bilag 5: 31).

Hun tegner i sin fortælling også et billede af, at hun i teenageårene havde svært ved at indgå i relationer med særligt piger:

Jeg havde ikke så meget veninde tamtam og jeg gad det egentlig heller ikke. Jeg kunne sku ikke finde ud af det der med at gå på toilet samtidig med de der piger. Jeg kunne godt se hvad det var man skulle gøre, og jeg kunne også godt se, at det var meget smart, at man blev forelsket i ens venindes bedste ven, jeg kunne sagtens gennemskue det, jeg kunne bare ikke finde ud af det (Bilag 5: 34).

Hun tegner videre et billede af sig selv, hvor hun søger at bruge sin anderledeshed blandt kammeraterne positivt. Samtidig kommer også fortællingens plot – at Rikke er en særlig og unik person – frem i fortællingen:

Og senere blev jeg så, da jeg gik i 9. og 10. blev jeg den der lilla pædagog-en der gik i gummistøvler og nederdel, men der var en eller anden respekt om mig og accept og jamen det var der bare, jamen du er en del af os, ja du er anderledes, men det skal du have lov til at være. Jeg kom til Listen skole, og jeg følte nærmest, at de der piger havde malkekrænse på hovedet (...) men de var søde og rare, og jeg gav noget sprudlen i klassen, fordi de sad altid var så pæne, og jeg sagde læren imod og jeg sagde absolut også drengene imod og det gav noget liv i klasse lige pludselig men også en respekt, fordi jeg kunne jo godt lide de der drenge og kom sammen med min nuværende mand dengang også, og han blev også en del af Listen (Bilag 5: 41).

Rikke fortæller dog ikke om en oplevelse af at blive mobbet gennem sin skoletid. Hun fremlægger i stedet sin fortælling sådan, at hun efter eget ønske har trukket sig fra det øvrige fællesskab:

Men på en eller anden måde så prøvede lederen i klassen, altså hun prøvede sådan at starte noget mobning op og drillerier, men det blev ret hurtigt, jamen det blev – jeg reagerede ikke som hun ville. Jeg fik egentlig lov til at passe mig selv men var en del af klassen og alligevel ikke rigtig, så det var fint nok (Bilag 5: 32).

Rikkens fortælling tegner et billede af en pige, at der ikke har haft adgang til deltagelse i det kammeratlige fællesskab. Hun fastslår som vist flere gange i sin livshistorie, at det har forholdt sig sådan, men hun reflekterer ikke over grunden hertil. Tværtimod vælger hun tildels at fremstille situationen som selvvalgt – eller som noget der ikke har kunnet være anderledes på grund af hendes personlighed. Som tidligere nævnt, positionerer Rikke sig gennem hele sin fortælling stærkt op imod andres kategorisering af familien, og det er gennemgående, at Rikke ikke italesætter forhold, der kunne pege på, at hun på nogen områder levede op til fordommen. Dette kan være en mulig forklaring på, at Rikke ikke på noget tidspunkt omtaler den manglende deltagelse i kammeratskabet som et problem eller et tab. Samtidig peger citaterne fra tema 2 om betydningen af 'god maling og dyre pensler'

dog på, at anseelsen blandt kammeraterne *havde* en stor betydning for Rikkes selvforståelse og fortsat har det i dag.

Marianne fortæller som både Hanne Mette og Rikke om følelsen af at være anderledes og have svært ved at få adgang til deltagelse i kammeratskaber. Hun giver udtryk for, at hun syntes, det var besværligt at indgå i sociale relationer med sine klassekammerater og tegner et billede af forældres sociale status som afgørende for den position og anerkendelse, hun havde mulighed for at opnå blandt klassekammeraterne:

Jeg kan huske at jeg følte mig sådan som meget lavstatus fordi i min klasse der var der bankdirektørens søn, lægens søn og apotekerens datter – det var sådan byens spidser. Og meget tit, der var det sådan noget med: ”din far, hvad er det nu han laver” og de vidste godt hvad min far lavede, han lavede nemlig ikke noget vel. Da han mistede den der status, jamen der blev det så også brugt mod mig. (...) Det var noget, der var meget, meget vigtigt i skolen hvad ens far var. Og det lyder så matadoragtigt, men det er rigtigt, og det her var jo i 1970’erne (Bilag 6: 49).

I en bourdieusk optik fremstilles forældrenes manglende kulturelle og symbolske kapital her som afgørende for, at Marianne ikke får adgang til deltagelse i fællesskabet blandt klassekammeraterne. Hun har i stedet i barndommen søgt at tilkæmpe sig symbolsk kapital i form af imponerende resultater i folkeskolen, men dette har dog i henhold til hendes egen konstruktion af livshistorien ikke kunnet opveje hendes familiens manglende symbolske kapital.

Ved overgangen til gymnasiet lykkedes det Marianne at opnå en placering i anerkendelseshierarkiet. Det bliver så vigtigt for hende at opretholde den og undgå følelsen af at være anderledes, at hun opgiver kampen for social opstigning i form af gode skoleresultater i nogle år:

Jamen så fik jeg en anden status i klassen, fordi lige pludselig så havde jeg tabt 20 kg og vejede sådan 42 kg og var sådan en lille bitte mus lige pludselig, fik noget mere selvtillid, begyndte at rende med drenge i stedet for at gå til timer og sådan noget. Det var skægt (griner) og jeg fik en elendig studentereksamen. Jeg har en folkeskoleeksamen med et snit på 12, 8 tror jeg det er, jeg fik 13 i næsten det hele men min gymnasieeksamen det er sådan en 7,8 i snit (griner). Det var et prioriteringsspørgsmål, men det gav mig rigtig meget, fordi der fungerede jeg pludselig socialt, der blev jeg en del af det fællesskab der (Bilag 6: 50).

Det bliver tydeligt, at Marianne ændrer sin tidligere strategi, for at opnå den vigtige sociale accept og anerkendelse.

Også i Mariannes livshistorie afspejles tydeligt anerkendte og dominerende opfattelseskategorier i samfundet samt deres påvirkning af de enkelte felter. I barndommen tydeliggøres opfattelseskategorierne gennem klassekammeraterne, hvor både økonomisk og kulturel kapital blandt forældrene forplanter sig hos børnene og skaber dem en plads i anerkendelseshierarkiet blandt klassekammeraterne, netop fordi de er et udtryk for de anerkende kapitalformer i samfundet.

Mariannes fortælling eksemplificerer endvidere det, som Bourdieu betegner som symbolsk vold. Symbolsk vold hviler på miskendelse og er karakteriseret ved, at agenterne vurderer sig selv på baggrund af de dominerendes vurderinger og kategoriseringer samtidig med, at dominansforholdet ikke erkendes. Tit og ofte fremstår feltets sandheder så naturlige, at aktørerne frivilligt underkaster sig dem, hvorved de udsætter sig selv for symbolsk vold. Konsekvensen heraf bliver, at de domineredes handlinger kommer til at understøtte og bidrage til deres egen undertrykkelse. På den måde er symbolsk vold en ikke-tydelig form for tvang, som heller ikke genkendes som tvang (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 78). Det magiske i symbolsk magt ligger netop i, at visse reaktioner udløses automatisk, uden at man tænker over det, og med disse reaktioner tilkendegiver man, at man genkender og anerkender den magt, man står overfor (Prieur og Sestoft 2006: 51). Marianne demonstrerer netop dette i det følgende citat:

Fordi jeg har lige inde på facebook fået en besked fra en gammel klassekammerat: ”vil du ikke være med i vores gruppe, vi har lavet en gruppe for den gamle Sønder skolen”. Og det første jeg tænkte, da jeg så den besked det var: det var bankdirektørens søn, og det næste jeg tænkte det var: nu stopper du fandme [henvendt til sig selv] det er 28 år siden vi gik ud - slip det (griner). Så et eller andet sted, så har det jo gjort indtryk på mig, når det sådan er min første tanke, det irriterede mig rigtig meget (griner) (Bilag 6: 49f.).

Uddragene af Mariannes livshistorie er et eksempel på, at hun som barn har levet i en tilstand af miskendelse og symbolsk vold, hvor hun har vurderet og til dels fortsat vurderer sig med de dominerendes blikke. Kernen i social dominans omhandler herredømmet over perceptionskategorierne og vurderingskriterierne for, hvordan man opfatter, inddeler og vurderer verden (Prieur og Sestoft 2006: 51). Både Mariannes og klassekammeraternes vurderinger af hinanden kan forstås som et udtryk for de herskende anerkendte og dominerende opfattelseskategorier i samfundet, hvor en anerkendt position i form af

bestemte erhverv berettiger til symbolsk kapital, mens man mister sin anseelse og symbolske kapital, hvis man må opgive sit job. Samtidig viser citatet, hvordan Mariannes habitus i form af tillærte dispositioner for at handle på bestemte måder, bliver sat i spil og får betydning for hendes instinktive handlemåde. Citatet er dermed også et eksempel på, hvordan ydre strukturer er blevet til indre strukturer i form af mentale skemaer for opfattelse og klassifikation af verden. Der er på den måde tale om en handlemåde, der er blevet genaktiveret og sat i spil på sin egen måde i en ny situation, her mange år efter, at Marianne sidst har haft noget med sine gamle klassekammerater at gøre.

Susanne har som den eneste af specialets informanter ikke haft en oplevelse af at være anderledes og udelukket fra deltagelse i fællesskabet med klassekammeraterne. Hun oplevede ikke, at familiens økonomiske og sociale situation havde nogen betydning for den anerkendelse, hun havde blandt de andre børn i klassen:

Det er ikke sådan, at jeg er blevet mobbet mere end alle andre og mobbet specielt eller noget. Jeg har da haft perioder, hvor jeg ikke har været glad for at gå i skole, men det tror jeg også, at det har alle børn. Altså jeg tror ikke, at det er noget specielt for mig, det er det ikke (Bilag 4: 25).

Susanne har i dag bevaret venskabet til flere af de piger, hun har gået i skole med og betragter dem som en del af hendes netværk i dag. I forlængelse af plottet i Susannes livshistorie – at farens besiddelse af social kapital og anerkendelse i lokalsamfundet havde afgørende betydning for familiens anseelse i visse dele af lokalsamfundet – er det sandsynligt, netop dette også har haft betydning for Susannes muligheder for at deltage ligeværdigt i kammeratskabsgrupper, idet denne kapital har sikret hende en placering i anerkendelseshierarkiet.

8.5.1. Delkonklusion tema 3

Hanne Mette, Rikke og Marianne italesætter alle følelsen af at være anderledes og oplevelsen af at være ekskluderet fra at indgå i kammeratskabsgrupper i skolen på lige vilkår med andre børn. Susanne derimod, har altid følt sig fuldt accepteret og integreret i det kammeratlige fællesskab i skolen.

Resultatet af analysen har således store ligheder med de resultater, som Espersen kom frem til i sin undersøgelse *Opvækst med afsavn* i 2006. Her fremgik det, at mange af de børn, der vokser op i relativ fattigdom oplevede at være anderledes end deres klassekammerater

til trods for, at de i vid udstrækning havde de samme materielle goder som deres kammerater. Mere end halvdelen af undersøgelsens børn trivedes ikke i skolen, og mens nogle havde en oplevelse af ikke at passe ind i fællesskabet, fortalte andre, at de oplevede fysisk og psykisk mobning og konsekvent udelukkelse af fællesskabet. Undersøgelsen konkluderer, at der er en klar sammenhæng mellem økonomisk knaphed og dårlig trivsel, ikke kun de knappe økonomiske ressourcer, men også de knappe kulturelle og sociale ressourcer ser ud til at præge familierne (Espersen 2006: 8). Analysen af tema 3 peger i høj grad på de samme resultater, idet forældrenes mangel på symbolsk kapital ser ud til at have stor betydning for de muligheder for anerkendelse og deltagelse i kammeratlige fællesskaber, som informanterne har haft. Det er tankevækkende, at kammeratskaber blandt børn i så høj grad er påvirket, og tilsyneladende styret af, den mængde af symbolsk kapital, som forældrene er i besiddelse af. Dette peger på, hvor magtfulde dominerende opfattelseskategorier er i samfundet.

8.6. Tema 4: Opvækstens betydning for voksenlivet

Man fornemmer gennem alle fire livshistorier, at opvæksten i relativ fattigdom på forskellig vis har fået stor betydning for det voksenliv, kvinder har levet – herunder også for de mere betydningsfulde valg, som de har truffet.

Bourdieu hævder, at habitus-begrebet er velegnet til at analysere, hvordan de samfundsgivne objektive strukturer internaliseres kropsligt i aktørerne, idet habitus er internaliseringen af det sociale anskuet fra en bestemt position i et bestemt felt (Bourdieu & Wacquant 1996: 112). Habitus er et udtryk for handlemåder, der kan aktiveres og sættes i spil på sin egen individuelle måde i en ny situation (Bourdieu & Wacquant 1996: 39).

Habitusbegrebets funktion er at søge at forklare relationen mellem træge, objektive strukturer og aktørernes aktive handlinger, og det forbinder dermed struktur og aktør (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 77). Netop derfor er habitus-begrebet anvendeligt i en analyse af, hvordan opvækstens betydning for voksenlivet italesættes af informanterne.

Habitus afspejler et sæt af erhvervede handlingsskemaer, præferencer og principper til brug i anskuelsen af verden. På den måde vil forskellige opvækstvilkår blandt børn skabe forskellige vilkår for internalisering af de objektive strukturer, hvorved aktørerne bliver i besiddelse af forskellige kapitalforskelle, som videre skaber forskellige vilkår for adgang til og deltagelse i forskellige felter (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 76). Aktørerne erfarer altid verden ud fra den position i det sociale rum, som er tilgængelig for lige præcis dem.

Der er her en sammenhæng mellem på den ene side aktørernes position i et felt, og på den anden side dets dispositioner og livsstil. De præferencer aktørerne har, vil være tilpasset den enkeltes kapitalmæssige forudsætninger (Prieur og Sestoft 2006: 40).

Hanne Mette trækker i sin fortælling flere forskellige forhold fra sin barndom frem, som har betydning for det voksenliv, hun har levet frem til nu. Hun fremhæver betydningen af, at hun i sin skoletid lærte at se sig selv som en, der var bedst egnet til at varetage et praktisk betonet arbejde:

Jeg syntes ikke at jeg havde så mange valg i arbejdslivet, da jeg jo ligesom kom ud i alt den her krise, der måtte man jo tage hvad der var at tage, men på den anden side set, så har det nok også gjort, at man ikke lige har valgt... man står meget tilbage og tænker, at det her kan du ikke vælge, det her er du ikke god nok til. Det har i hvert fald i nogen år været det at komme igennem ved at tænke videre på min fars: ”selvfølgelig er du god nok til det” men det har gjort, at man ikke måske lige valgte at blive lægesekretær og skulle sidde der og se smart ud, jo det har det, det har haft en betydning. Det har gjort, at man mere har valgt jobbene som den slider i stedet for. Når man tænker job, så tænker man mere i stedet for: ”du må hellere tage et job, hvor du kan bruge dine kræfter og ikke dine evner”, det tror jeg bestemt. Og det var så også noget af det vi lærte i OBS-gruppen – hvorfor sidde og lave de der lektier, når man kan lave mad eller gøre rent i stedet for – det har de lært os (Bilag 3: 16).

Her eksemplificeres netop, hvordan ydre strukturer internaliseres og får betydning for mentale skemaer og den måde, som Hanne Mette forstår sig selv på. Dette får videre betydning for de uddannelses- og erhvervsmuligheder, som hun overvejer som ung.

Set i lyset af bourdieus teoriapparat tegner fortællingen et billede af, at Hanne Mette i sine overvejelser om uddannelse har søgt at tilpasse sig de dominerendes antagelser i samfundet. Når hun gør dette, er det på baggrund af hendes habituelle antagelser, der netop afspejler et sæt af erhvervede handlingsskemaer, præferencer og principper til brug i anskuelsen af verden. Frem for at kunne se sig selv som ’en smart lægesekretær’ falder det naturligt for hende at søge ind i rollen som en ’fysisk slider’. Den chanceulighed, der jf. afsnit 4.5 gør sig gældende på uddannelsesområdet, bliver her tydelig, idet den påvirker Hanne Mettes egne vurderinger af evner – eller mangel på samme – hvormed den begrænser hendes mulighedshorizont. I en bourdieusk forståelse har hun med andre ord ikke haft en oplevelse af, at være i besiddelse af tilstrækkelig symbolsk kapital, til at få adgang til en position som lægesekretær. I stedet er hendes selvforståelse blevet præget af den måde, som hun har følt sig vurderet på af lærere og klassekammerater i skoletiden.

Det centrale her er, at Hanne Mettes opvækstvilkår skaber vilkårene for internalisering af de objektive strukturer og dermed besiddelse af forskellige kapitalforskelle, som så igen er medvirkende til at skabe forskellige vilkår eller begrænsninger for adgang til og deltagelse i forskellige felter (Mik-Meyer og Villadsen 2007: 76).

Hanne Mettes fortælling er samtidig et eksempel på forekomsten af symbolsk vold. Det er karakteristisk for begrebet, at de dominerede, som i dette tilfælde Hanne Mette, er tilbøjelige til at nedvurdere sig selv og det, de står for, hvilket netop er det, hun gør her. Symbolsk vold er kendetegnet ved, at agenterne vurderer sig selv på baggrund af de dominerendes vurderinger og kategoriseringer, samtidig med at dominansforholdet ikke erkendes (Prieur og Sestoft 2006: 50).

Hanne Mette fik bistandshjælp som ung og kom ud at arbejde i et kommunalt beskæftigelsestilbud, da der ikke var noget arbejde at få. Hun oplevede, at det var svært at være ung i starten i 1980'erne og særligt fordi, hendes forældre ikke havde et netværk, der kunne hjælpe hende ind på arbejdsmarkedet:

Det var slet ikke nemt at være ung og det var slet ikke ung af nogle forældre, som bare var pensionister fordi de kunne ikke gå hen til en eller anden og sige: "Min datter kan i hvert fald arbejde, for det har de ikke selv vist" - altså i hvert fald ikke i dette her område. Så der var det bedst hvis man kendte nogen eller kendte nogen som var inde et eller andet sted, ellers så fik man ingenting (Bilag 3: 11).

Hanne Mette italesætter her betydningen af det Bourdieuske begreb social kapital. Social kapital er det netværk af familie, venner, kollegaer og andre, som et menneske har adgang til. Social kapital kræver tid, arbejde og ofte en sans for at begå sig i de rette cirkler. Derfor er denne kapitalform til en vis grad afhængig af økonomisk og kulturel kapital. Omvendt kan social kapital også være en forudsætning for at realisere økonomisk eller kulturel kapital (Prieur og Sestoft 2006: 92f.) Forældrenes og Hanne Mettes egen manglende sociale kapital får her betydning for, at det ikke lykkedes for Hanne Mette i en periode med høj arbejdsløshed at finde et ordinært job.

Hanne Mette har som sin far, også lagt vægt på, at følge med i udviklingen og give sine børn adgang til den nyeste elektronik, for at de har fået en viden herom, og har kunnet deltage i snakken herom med kammeraterne. Dermed har hun som voksen fortsat

barndommens og ungdommens kamp for social opstigning og en plads i anerkendelseshierarkiet:

Det er meget vigtigt, og lige sådan at følge med i alt hvad der kan følges med i af nytænkninger. Det er meget, meget vigtigt. Det kan godt være, at man ikke har råd til at ens børn har fået de her, efterhånden har det været walkman og diskman og hvad det ellers har været, men det har været vigtigt for mig også selv om jeg har været pensionist i mange år, har det været vigtigt for mig at mine børn har fået det. Det kan godt være, at de ikke har fået den dyreste model, men de har fået både det ene og det andet og musik og computer og hvad ved jeg. Der har altid været elektronik i huset, fordi vi kører en udvikling i dag, hvor du ikke kan klare dig hvis ikke du ikke kan noget elektronisk teknisk, og det er lige meget om det er en radio, pc'er eller hvad det er (Bilag 3: 14).

Trods det, at farens strategi i kampen for symbolsk anerkendelse ikke gav Hanne Mette muligheder for at få et andet liv, end det han selv havde, er det tilsyneladende den mest virkningsfulde strategi, hun har haft til rådighed i sit eget voksenliv.

Hanne Mettes barndom har også fået betydning for det, som hun har ønsket og prioriteret at give sine egne børn, sådan deres muligheder for at blive en del af en kammeratskabsgruppe er blevet bedre:

Det kan godt være, at økonomien ikke er så stor, men jeg får gjort de ting jeg vil, og jeg har formået at få mine børn igennem det de gerne vil, altså jeg tror ikke der findes så mange børn, som har haft så mange fritidsinteresser som mine for eksempel altså – hvad de ikke har prøvet af fritidsinteresser – fordi det var noget af det, jeg ikke fik lov til (Bilag 3: 16f.).

Fortællingen demonstrerer, hvordan hun har søgt at give sine børn en mulighed for deltagelse i det sociale rum, som hun ikke selv havde som barn. Når det bliver vigtigt for hende at understrege omfanget heraf i sin fortælling, viser hun netop, at det har været vigtigt for hende af få den anseelse, som hun har fornemmet at deltagelse i mange fritidsaktiviteter giver – både til hende selv men også til hendes børn.

Susanne peger på forskellige forhold af både materiel og immateriel karakter, som hun ser som betydningsfulde for den måde, hun har levet sit voksenliv på.

Som den tidligere analyse har peget på, var det farens besiddelse af social kapital i Susannes barndom, der bidrog til familiens symbolske kapital. Den positive betydning af social kapital, har Susanne videreført til sit voksenliv, hvor det er den kapitalform, som

hun fremhæver og har stræbt efter at sikre, og som hun italesætter som den mest værdifulde kapitalform:

Fordi at det er også klart, når man vokser op i et politisk hjem altså, og særligt når det er den slags politik, hvad skal man sige - den holdning til altså - jeg tror hvis man vokser op i et meget konservativt hjem så behøver man ikke at blive beriget af det, det ved jeg ikke, men det tror jeg bare ikke man behøver at gøre (Bilag 4: 20).

Susannes livshistoriske fortælling tegner samlet et billede af en person, hvis habituelle antagelser i meget høj grad er rettet mod erhvervelsen af social kapital, mens særligt økonomisk kapital ikke er vurderet højt:

Det er ikke et behov som jeg har[at købe nyt tøj], jeg ved ikke - nogen de bliver glade af at gå ud og handle og sådan det noget - det gør jeg egentlig ikke. Og det tror jeg da også er noget af det, der stammer derfra, altså på en eller anden måde, tror jeg det gør (Bilag 4: 27).

Man fornemmer således i Susannes fortælling, at vægtningen af den ”moralske velstand” i hjemmet bliver på den måde italesat som kompenserende for manglede økonomiske velstand. Denne røde tråd trækker Susanne også frem i fortællingen om sit voksenliv, hvor hun fremhæver betydningen af det værdigrundlag, som barndommen har skabt:

Det har også en stor betydning for mit voksenliv, at jeg er vokset op i en stor flok og en tæt familie med meget kærlighed i, det er der da ingen tvivl om, at det er nogle værdier, som jeg gerne vil give videre til mine børn – at det bedste man har, det er jo hinanden. Så det er der da ingen tvivl om at det er en stor betydning hvordan - og det tror jeg da det har for alle – ens barndom, det tror jeg, det har (Bilag 4: 29).

Hun gør dette mere konkret i det følgende eksempel:

Men er materielle ting en værdi? Det kan jo være et spørgsmål. (...) Fordi man kan jo godt opdrage sin børn til at have nogle andre værdier end reel værdi (Bilag 4: 18).

Det er vigtigt for Susanne at få manifistret sin oplevelse af, at besiddelsen af social kapital er mere betydningsfuld end besiddelsen af andre kapitalformer. Hun gør dette ved indirekte at tale nedsættende om den stræben efter kulturel og økonomisk kapital, som hun ser den unge generation være på jagt efter:

Og det synes jeg jo egentlig, det er det som jeg synes er synd for børn i dag, at tid det er blevet så kostbart, tiden er blevet en anden faktor synes jeg i dag end det var

dengang. Sådan en sommer der, jamen ved du hvad vi kunne spille Matador, vi kunne starte et spil Matador om mandagen, og så var vi jo ikke færdige før med det før lørdag aften. Det havde vi jo bare gang i, og det stod jo bare fremme og vi spillede jo. Det synes jeg er lidt synd for børn i dag, alting er jo: i dag skal vi dit og i morgen skal vi dat. (...) Det gør det, det tænker jeg på, at jeg vil gerne være sådan en bedsteforældre, som giver børn tid til altså at være sig selv, og man har tid til at - og det er jo ikke for at sige, at I ikke passer børnene ordentligt, altså den unge generation, for det gør I, indenfor de vilkår I har. Men man har ikke tid til at gå en tur, der tager 2 timer og gå ned i byen. Det er det som jeg gerne vil, for det er det jeg har oplevet var værdifuldt for mig (Bilag 4: 22).

Med afsæt i en bourdieusk fortolkning kan der argumenteres for, at Susanne frem for at stræbe efter kulturel og økonomisk kapital, i stedet forsøger at legitimere den sociale kapital som den bedste og mest betydningsfulde form for kapital, da det er den, hun selv er i besiddelse af. Målet er at få netop hendes egen besiddelse af kapital ophøjet til den mest betydningsfulde i samfundet, for dermed at opnå mest mulig anerkendelse og status i det sociale rum. Målet hermed er videre, at vinde definitionsretten af, hvad der er rigtigt og forkert – ligitimt og illigitimt.

En anden ting der er gennemgående for Susannes livshistorie er moderskabet. Som ung boede Susanne i en større provinsby sammen med sin nuværende mand og læste HF, da hun uplanlagt blev gravid med parrets første barn. Graviditeten betød, at Susanne opgav sin uddannelse og i stedet efter fødslen fik et ufaglært deltidsarbejde, som var foreneligt med familielivet:

Altså jeg har for eksempel kun arbejdet halv dags i alle de år, hvor vi havde små børn. (...) Og der kunne vi jo sagtens have valgt – vi kunne jo sagtens have brugt de penge, rigtig sagtens dengang børnene var små. Det er jo de senere år, at alle danskeres økonomi er blevet meget bedre, man har meget mere råd og sådan noget. Men vi havde da gamle møbler og en gammel bil, det ville vi hellere have, og så vi havde tid til vores børn. Og det er da helt sikkert noget, som stammer også fra min barndom af. At selv om man kunne sige: ”vi havde aldrig nogen penge, det skal vi i hvert fald have, når jeg får børn”, det kunne man måske også have valgt at udlede af det, så har det der vægtet mere med tiden sammen med sine børn – for os. Og det har jeg aldrig fortrudt i hvert fald (Bilag 4: 29).

Roller som mor giver anledning til, at det værdisæt, som Susanne bygger sin livshistorie op omkring, får fornyet betydning for hendes familie- og arbejdsliv. Moderrollen fremstilles som en moralsk identitet, der er med til at understøtte hendes egen oplevelse af at være et ordentligt menneske. Hun fremhæver i den forbindelse, som tidligere vist, gerne

sig selv og sine værdier frem for andres. Set i en bourdieusk optik søger hun også her, at legitimere andre kapitalformer end den kulturelle og den økonomiske.

Marianne beskriver sin opvækst i relativ fattigdom som havende betydning for voksenlivet på flere forskellige måder. For Marianne, har opvæksten i relativ fattigdom, der som tidligere nævnt betød, at familien i høj grad oplevede ringeagtelse i samfundet, medført, at det blev af stor betydning for hende at få en uddannelse og arbejdsrelateret status:

Men jeg tror at, jeg tror det er vigtigt for mig at have den der arbejdsstatus, det er ligesom om, at der er ikke nogen der må sige mig på, at jeg ikke klarer mig sådan karrieremæssigt. (...) Jeg tror at alt det der med status, det er blevet noget som har betydet noget for mig. Jeg vil være, jeg vil være nogen, jeg vil være pædagog, jeg vil have en karriere, jeg vil have den status det giver mig, og det er egentlig ikke noget verden skal se, det er noget jeg skal vide. (...). Men jeg må så også sige, at jeg kan godt lide at gå i skole, jeg kan godt lide at lære. Det har været godt at gå i skole, jeg synes det er godt at gå i skole. Hvis det var sådan at jeg havde økonomien til det, så ville jeg gå på universitetet, det er helt sikkert, men det har jeg bare ikke lige sådan en voksen SU – nej (griner) (Bilag 6: 52).

Med afsæt i en bourdieusk forforståelse, har det været vigtigt for Marianne at opnå social opstigning og komme til at gøre sig gældende i kampen om symbolsk kapital ved at tilegne sig kulturel kapital i form af uddannelse. Kampen for social opstigning er kendetegnet ved, at den sigter mod en mere fordelagtig placering i feltet, hvor der er en højere grad af anerkendelse til stede.

Som demonstreret i tema 3, har Marianne for ganske nyligt oplevet, hvordan hun fortsat i nogle sammenhænge er underlagt den miskendelse, som hun oplevede fra sine klassekammerater i skoletiden:

Og det første jeg tænkte, da jeg så den besked det var: det var bankdirektørens søn (Bilag 6: 50).

Mariannes fortælling tydeliggør her, hvor stor betydning barndommen, og dermed de tidligere habituelle erfaringer, har, også for voksenlivet, til trods for, at hun har søgt at tilkæmpe sig mere kulturel kapital og en anden placering i feltet i form af sin pædagoguddannelse og efteruddannelse.

Ligesom Marianne, har også Rikke taget en pædagoguddannelse og har dermed ligeledes taget del i kampen om social opstigning. Rikke fremhæver dog ikke betydningen af sin

uddannelse på samme måde som Marianne gør det. Den bliver i stedet en naturlig forlængelse af hendes barndoms kamp mod de dominerendes antagelser om, at hun ville ende som en 'social taber'. Denne udlægning er helt i tråd med plottet i Rikkes fortælling – der peger på, at Rikke er en unik person, der er skabt til at gøre en forskel for andre mennesker. Ligesom Marianne, italesætter Rikke også et ønske om yderligere social opstigning og peger her på, at hun vil være kvalificeret som politisk rådgiver:

Jo på en vis så kunne jeg godt tænke mig at få en eller anden større grad end just pædagog, men på den anden side, så er jeg også god til mit fag og får anerkendelse fra forældre og børn af det, men jeg render også ind i nogle problemer med det, fordi jeg er god til mit fag, det er så den anden side af det. Så lige nu der står jeg i et vadested omkring hvad det er jeg vil, om jeg skal fortsætte med at være pædagog eller om jeg skal læse videre eller om jeg skal noget helt andet eller... Jeg har også et stort politisk hjerte og jeg har også et samfundshjerte (...) men jeg kunne godt tænke mig at være en del af dem, som stod måske jeg ved det ikke, som stod bag ved nogen af dem, som kunne det og samle og sige, jamen det er den her vej (Bilag 5: 43).

I kampen for at gøre de dominerendes antagelser fuldt til skamme, stiler Rikke her mod optagelse i et akademisk og et politisk felt, der traditionelt er felter, hvor graden af symbolsk kapital og anerkendelse er høj.

Fortællingen peger på, at opvæksten i relativ fattigdom også i Rikkes tilfælde har fået stor betydning for de valg og det liv, som hun er kommet til at leve. Rikke reproducerer ikke sine forældres sociale position og bryder dermed, ligesom Marianne, med den chanceulighed på uddannelsesområdet, som undersøgelser jf. afsnit 5.5 har dokumenteret, er til stede. Men motivationen hertil, den produktive kraft, skabes netop af de opvækstbetingelser Rikke har haft, og herunder har særligt de strukturelle vilkår i form af de dominerende antagelser haft en rigtig stor betydning.

8.6.1. Delkonklusion tema 4

Livshistorierne tegner et tydeligt billede af, at opvæksten i relativ fattigdom har haft stor betydning for det voksenliv, som alle informanterne er kommet til at leve. Der tegner sig et billede af, at de strukturelle vilkår særligt i form af de dominerendes antagelser, har vist sig at være meget afgørende for informanternes selvforståelse og valg af uddannelse og erhverv. En af de ting, der adskiller kvindernes barndomsoplevelser, er deres institutionelle oplevelser. Hanne Mette fortæller som den eneste om en oplevelse af miskendelse fra lærere og ledelse i sin skoletid, mens de øvrige informanter udelukkende har positive erindringer om den måde, de følte sig mødt og anerkendt på af skolen som institution.

Hanne Mette italesætter netop betydningen af hendes oplevelser i skoletiden som afgørende for, at hun mistede troen på sig selv i forhold til at kunne tage en uddannelse og få et anerkendt job. De dominerendes vurderinger, her i form af lærere og skoleledelsens vurderinger, har aflejret sig i Hanne Mettes habitus og har fået betydning for hendes perception og handlemåder der er blevet afgørende for hendes tilgang til arbejdsmarkedet. Analysen tegner dermed et billede af, hvor betydningsfulde institutionelle oplevelser kan blive for et menneskes selvoplevelse og livsvalg, idet disse oplevelser internaliseres i individet, og dermed bliver en del af dets habitus. Habitus er netop kendetegnet ved, at den får betydning for de strategier, et menneske anvender gennem livet, og som igen får betydning for de valg, der kommer til at fremstå som naturlige, eksempelvis i forhold til uddannelse.

9. Konklusion

Konklusionen vil være baseret på en besvarelse af specialets hovedproblemformulering:

Hvilken livshistorisk betydning tillægger voksne børn af relativt fattige forældre deres opvækst i relativ fattigdom, og hvilke mekanismer peger livshistorierne på som centrale i forhold til skabelse og reproduktion af social ulighed?

Jeg har i specialet undersøgt, hvordan fire voksne kvinder gennem livshistoriske interviews italesætter deres opvækst i relativ fattigdom. Det har mod forventning vist sig, at de fire informanter kun i begrænset omfang direkte italesætter betydningen af manglende økonomisk kapital som betydningsfuldt. Den begrænsede refleksion over og omtale herom, kan ses som et udtryk for den herskende lighedstankegang og kulturelle modvilje mod en erkendelse af, at der eksisterer fattigdomsproblemer i Danmark. Samtidig tegner empirien et billede af, at informanterne opfatter både barndommens og voksenlivets hændelser som et udtryk for individuel succes eller fiasko. Det kan på den baggrund konkluderes, at det empiriske materiale afspejler virkningen af de diskursive strømninger, der gør sig gældende indenfor det socialpolitiske område. Empirien kan videre konkluderes at være et udtryk for tilstedeværelsen af et feltspecifikt doxa, hvor en bestemt viden har fået karakter af selvfølgeligheder, hvormed den ikke giver anledning til refleksion, men i stedet arbejder på et ubevist niveau – det er normalt at opfatte alle danskere som lige, og den ulighed der eventuelt måtte være til stede, opfattes som et udtryk for selvforskyldt individuel fiasko.

Til trods for, at informanterne selv kun i meget begrænset omfang tillægger fraværet af økonomisk kapital i barndommen betydning, tegner empirien ikke desto mindre, ved hjælp af metode og teori, et billede af, at der indirekte i høj grad italesættes sammenhænge mellem den måde barndommen blev oplevet på og manglende kapitalformer blandt forældrene.

Der tegner sig videre et mønster af, at manglen på eller tilstedeværelsen af kapitalformer blandt forældrene, har fået meget stor betydning, for den måde informanternes voksenliv er blevet. Det afgørende har ikke været, hvorvidt forældrene har været i besiddelse af eller stræbt efter social, kulturel eller økonomisk kapital, men derimod har det centrale været, at den opnåede kapital har kunnet valideres som symbolsk kapital i et givent felt.

Alle informanter trækker deres forældres besiddelse af eller mangel på symbolsk kapital frem som et helt essentielt aspekt. Det kan på baggrund af empirien konkluderes, at der er en tydelig sammenhæng imellem manglen på eller tilstedeværelsen af symbolske kapital og anerkendelse hos forældrene og de muligheder for en placering i anerkendelseshierarkiet, som informanterne har oplevet i barndommen. Der tegner sig dermed et mønster af, at mængden af symbolsk kapital i høj grad overføres direkte fra forældre til børn i barndommen, hvorved den kommer til at fremstå central for reproduktion af social ulighed. Informanterne har italesat betydningen af symbolsk kapital både i forhold til, hvordan de oplevede adgangen til deltagelse i kammeratskabsgrupper, hvordan de oplevede at blive mødt af lærere og ledelse i skolen samt hvilke muligheder og valg de har oplevet som tilgængelige i deres voksenliv.

Det kan endvidere spores i empirien, at forældrenes mængde af kulturel kapital har været meget afgørende for informanternes mulighed for anerkendelse og deltagelse i kammeratlige fællesskaber. Dette peger på, at anerkendte og dominerende opfattelseskategorier i samfundet fremhæver besiddelsen af økonomisk, kulturel og sociale kapital som afgørende og nødvendige, hvis en placering i anerkendelseshierarkiet ønskes. Informanternes forældre har på forskellige måder søgt at deltage i kampen om symbolsk kapital, men den har vist sig vanskelig. Kun i én af familierne lykkedes det forældrene selv at opnå symbolsk kapital i form af social anseelse i lokalsamfundet. I to af de andre familier, er det lykkedes for informanterne at få en videregående uddannelse, som har bidraget til familien med en vis symbolsk kapital – men de har måttet indordne sig under de dominerende opfattelseskategorier i samfundet, hvor det bl.a. er uddannelse, der giver adgang til en placering i anerkendelseshierarkiet.

Der tegner sig et noget mere uklart billede af, hvilken betydning, forældrenes besiddelse af symbolsk kapital har betydet for den måde, informanterne er blevet mødt på blandt lærere og ledelse i skolerne. Én af informanterne har i høj grad følt sig ringeagtet, mens de øvrige tre informanter ikke har haft samme oplevelse, selvom endnu en af informanterne fortæller, at det forholdte sig sådan, omend hun ikke selv oplevede det pga. farens position i lokalsamfundet. Det, der dog kan konkluderes, er, at den måde informanterne har følt sig mødt og anerkendt på blandt lærerne, har haft stor betydning for den måde, de siden hen i livet har vurderet egne evner og muligheder for via uddannelse af skabe sig en bedre placering i anerkendelseshierarkiet, end den forældrene havde.

Det empiriske materiale tegner et mønster af den betydning, som opvæksten i relativ fattigdom har fået for det voksenliv, som alle informanterne er kommet til at leve. Der

tegner sig et billede af, at de strukturelle og institutionelle vilkår særligt i form af de dominerendes antagelser, har vist sig at være meget afgørende for informanternes selvforståelse og valg af uddannelse og erhverv. Det kan på den baggrund konkluderes, at de dominerendes vurderinger har fået betydning for informanternes perception og handlemåder og dermed er blevet afgørende for konkrete essentielle valg.

Det kan samlet konkluderes, at analysen tegner et billede af hvilke mekanismer, som er centrale i forhold til skabelse og reproduktion af social ulighed. Billedet viser, at både de samfundsmæssige og institutionelle vilkår, som informanterne bevidst eller ubevidst italesætter i forbindelse med opvæksten i relativ fattigdom, får afgørende betydning for dannelsen af indre strukturer i form af mentale skemaer for opfattelse og klassifikation både af sig selv og omverdenen. Konkret peger livshistorierne på, at de dominerende antagelser i samfundet, såsom hvilke erhverv og uddannelser, der er at betragte som prestigefyldte, har størst betydning for den måde, som informanterne både i ungdommen og i voksenlivet har vurderet sig selv, deres evner og muligheder på, men også de institutionelle vilkår har stor betydning. Analysen peger på, at når de samfundsmæssige og institutionelle vilkår internaliseres i informanterne, bliver de afgørende ift. skabelse og reproduktion af social ulighed, fordi de fungerer kropsligt på et ubevidst og ureflekteret niveau. Konkret bliver erfaringerne fra en opvækst i relativ fattigdom internaliseret og kommer dermed til at udgøre en del af den menneskelige habitus, hvorved den får betydning for de strategier, et menneske anvender gennem livet, hvilket igen får betydning for de valg, der kommer til at fremstå som naturlige, eksempelvis i forhold til uddannelse. Dermed kan det slutteligt konkluderes, at livshistorierne i høj grad peger på strukturelle vilkårs betydning som centrale mekanismer i forhold til skabelse og reproduktion af social ulighed.

10. Perspektivering

Jeg har indledningsvist i specialet refereret til de undersøgelser, som Red Barnet og SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd i fællesskab har lavet i perioden 2002-2006. Undersøgelserne, der udelukkende arbejder på individniveau, konkluderer overordnet, at der er store forskelle blandt børnenes oplevede konsekvenser af en opvækst i relativ fattigdom (Sloth 2004). Den nyeste af undersøgelserne – *Opvækst med afsavn* – peger på, at børnene ikke oplever at lide store materielle afsavn, men på trods heraf alligevel i stort omfang oplever at være anderledes i forhold til deres øvrige klassekammerater.

Undersøgelsen konkluderer på denne baggrund, at der er en klar sammenhæng mellem økonomisk knaphed og dårlig trivsel (Espersen 2006: 6ff.).

Specialets empiriske materiale tegner et meget parallelt billede af konklusionerne i Red Barnets og SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærds undersøgelser. Men i kraft af sin strukturelle og teoretiske tilgang er specialet i stand til at påpege og forklare nogle af de sammenhænge, som det synes vanskeligt at forklare i undersøgelser, der alene opererer på individniveau. Specialet viser, hvordan det paradoks, der er imellem at børn tilsyneladende ikke oplever at lide materielle afsavn, men alligevel føler sig anderledes i relationelle sammenhænge, ikke er et udtryk for tilfældigheder, men i stedet blandt andet er et billede på virkningen af herskende og magtfulde diskurser i samfundet, hvor bestemte handlinger valideres til symbolsk kapital, mens andre ikke gør. Som specialet viser, får internaliseringen af diskurser ikke kun betydning for den måde mennesker opfatter og kategoriserer sig selv og verdenen på i barndommen – den får også i udstrakt grad betydning for selvopfattelsen og essentielle valg i voksenlivet. Det er derfor utilstrækkeligt, at man i undersøgelser med fokus på et så komplekst socialt problem, som opvækst i relativ fattigdom er, kun medtager forklaringer på individniveau, særligt hvis man ikke kun har til formål at se på de oplevede betydninger nu og her men også ønsker at kigge på, hvilke mekanismer der fremtræder centralt i forhold til skabelse og reproduktion af problemet.

Det er ikke mit mål med perspektiveringen af føre en kritik af de undersøgelser, som Red Barnet har lavet i samarbejde med SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd. Det er derimod mit ønske at synliggøre, hvordan forklaringer på strukturelt niveau kan supplere eksisterende undersøgelser på området, for dermed at skabe en mere nuanceret indsigt i de

mekanismer og processer, som har betydning for skabelse og reproduktion af social ulighed.

11. Abstract

This thesis examines, through life story interviews, how 4 adult women speak of their experiences when growing up in relative poverty. The aim is to uncover the mechanisms that become central in relation to the creation and reproduction of social problems, as portrayed in the life stories.

Methodically this thesis rests upon a narrative approach, while Bourdieu's theoretical framework constitutes the theoretical foundation. The narrative approach has enabled me to visualize patterns, coherences and tendencies in the empirical body, just as deviations and differences have been identified. Based on this and Bourdieu's theoretical framework it has been possible to set forth a set of hypotheses, factors and processes, which have been significant to the respondents both during their childhood and subsequently in their adult lives.

The analysis in this thesis indicates that the lack or presence of capital forms among the parents has been important to the way, in which the lives of the respondents have been formed. All the respondents point to their parents' lack or possession of symbolic capital as an essential aspect. Based on the empirical data it can be concluded in this thesis that there is a clear connection between lack or presence of symbolic capital in and recognition of the parents, and the way the respondents have seen their chances for an attractive place in the recognition hierarchy during their childhoods. This points toward the fact that the sum of symbolic capital is transferred directly from parents to children to a great extent, and it is thus central to the reproduction of social inequality. The respondents speak of the significance of symbolic capital both in relation to interaction with groups of friends, experiences with teachers and school management and as regards accessible choices in their adult lives.

Overall the analysis draws a picture of the mechanisms that are central to the creation and reproduction of social inequality. The picture that is drawn shows that both the societal and institutional conditions, which the respondents knowingly or unknowingly talk about in connection with growing up in relative poverty, are crucial to the creation of internal structures in the shape of mental schemes for perceiving and classifying both themselves and their surroundings. Concretely the life stories point out that the dominant assumptions in society as regards which industries and educations are prestigious, are also dominating the way the respondents view themselves, their abilities and possibilities. However also the

institutional conditions prove important. The analysis shows that when the societal and institutional conditions are internalized in the respondents, they become vital to the creation and reproduction of social inequality, because they function bodily on a subconscious and unreflected level. In practice the childhood experiences are internalized and become part of the human habitus, thus influencing the strategies a person chooses through life, which again influences which choices appear natural in relation to education. In conclusion the life stories are to a great extent pointing towards the significance of structural conditions as central mechanisms in the creation and reproduction of social inequality.

12. Litteraturliste

11.1 Faglitteratur

Antoft, Rasmus og Trine Lund Thomsen 2002: "Når livsfortællinger bliver en sociologisk metode" i *Liv, fortælling, tekst* af Michael Hviid Jacobsen, Søren Kristiansen og Annick Prieur (red). Aalborg Universitetsforlag.

Bourdieu, Pierre 1999: *Meditasjoner*. Oslo. Pax.

Bourdieu, Pierre 1997: *Af praktiske grunde*. Hnas Reitzels Forlag, København.

Bourdieu, Pierre & Loic Wacquant 1996: *Refleksiv sociologi*. Hans Reitzels Forlag, København.

Bourdieu, Pierre 1977: *Reproduction: in education, society and culture*. SAGE.

Borudieu, Pierre & Jean Passeron 2006 : *Reproduktionen. Bidrag til en teori om undervisningssystemet*. Hans Reitzels Forlag, København.

Chamberlayne, Prue, Joanna Bornat & Tom Wengraf 2000: Introduktion: the biographical turn. I Chamberlayne, Prue, Joanna Bornat & Tom Wengraf (red): *The Turn to Biographical Methods in Social Science – Comparative Issues and Examples*. Routhledge, London.

Collin, Finn 2003: *Konstruktivisme*. Roskilde Universitetsforlag.

Ejrnæs Morten, Gorm Gabrielsen og Per Nørrung 2005: *Social opdrift Social arv. 2.* udgave. Akademisk Forlag.

Ejrnæs Morten, Jens Guldager, Finn K. Hansen, Henning Hansen, Carsten Jørgensen og Filip Kruse 2004: *Sociologi og socialt arbejde*. Danmarks Forvaltningshøjskole.

Faber, Stine Tidemann 2008: *På jagt efter klasser*. Phd. - afhandling. Institut for Sociologi, Sociale Forhold og Organisation. Aalborg Universitet.

Fuglsang, Lars og Poul Bitsch Olsen (red) 2004: *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*. Roskilde Universitetsforlag.

Gullestad Marianne (1996): *Hverdagsfilosofier*. Universitetsforlaget AS.

Gústafsson, Jónas og Knud Ramian 2003: *Livshistorien – en vej til det menneskelige. Metodeudvikling*. Forfatterne og System A/S

Horsdal, Marainne 2004: *Livsløbets sprogstil. Fortælling som erkendelsesform og konstruktion* i Sven Halse (red.): "Livet som indsats. Livshistoriske satsninger og iscenesættelser." Syddansk Universitetsforlag.

- Järvinen, Margaretha og Nanna Mik-Meyer 2003: *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde*. 1. udgave, 4. oplag. Hans Reitzels Forlag, København.
- Järvinen Margaretha og Nanna Mik-Meyer 2005: *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Järvinen, Margaretha (2007): *Pierre Bourdieu* i Andersen, Heine & Kaspersen, Lars Bo (red.), "Klassisk og moderne samfundsteori", 4. udgave, Hans Reitzels Forlag.
- Jespersen, Jesper 2004: Kritisk realisme – teori og praksis: "En samfundsvidenskabelig metodologi med makroøkonomiske eksempler". I Lars Fuglsang og Poul Bitsch Olsen (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*. Roskilde Universitetsforlag.
- Kristiansen, Søren 2002: Det kvalitative kontinuum – om data og teoriudvikling i kvalitativ sociologi i "Liv, fortælling, tekst" af Michael Hviid Jacobsen, Søren Kristiansen og Annick Prieur (red). Aalborg Universitetsforlag.
- Kvale, Steiner 2003: *Interview*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Larsen, Jørgen Elm (2004): *Fattigdom og social eksklusion*. Socialforskningsinstituttet, København.
- Larsen, Jørgen Elm og Iver Hornemann Møller 2004: *Socialpolitik*. 1. oplæg, 2. udgave. Hans Reitzels Forlag, København.
- Maaløe, Erik 1999: *Case-studier af og om mennesker i organisationer : forberedelse, feltarbejde, generering, tolkning og sammendrag af data for eksplorativ integration, test og udvikling af teori*. Akademisk Forlag, København.
- Mathisen, Anders og Henriette Højbjerg 2004: "Sociologiske feltanalyser – om at anvende Bourdieus feltbegreb i historisk konkrete analyser". I Lars Fuglsang & Poul Bitsch Olsen (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*. Roskilde Universitetsforlag.
- Meeuwisse, Anna og Hans Swärd 2004: *Perspektiver på sociale problemer*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Mik-Meyer, Nanna og Kaspar Villadsen 2007: *Magtens former*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Møller, Sanne Nissen og Marianne Skytte (2004): *Mit barn er anbragt*. Socialforskningsinstituttet, København.
- Nielsen, Peter 2007: *Produktion af viden*. Nyt teknisk Forlag.
- Olsen, Henning 2002: *Kvalitative kvaler*. Akademisk Forlag, København.
- Olsen, Henning (2003): *Kvalitative analyser og kvalitetssikring* i *Sociologisk Forskning* nr. 1/2003
- Olesen Søren Gytz (red) 2000: *Pædagogiske praktikker. Om symbols magt og habitus i pædagogisk arbejde*. Forlaget PUC, Viborg-seminariet, Viborg.

Prieur, Annick og Carsten Sestoft 2006: *Pierre Bourdieu. En introduktion*. Hans Reitzels Forlag, København.

Rasborg, Klaus 2004: "Socialkonstruktivismen i klassik og moderne sociologi" I Fuglsang, Lars og Poul Bitsch Olsen (red): *Videnskabsteori i Samfundsvidenskaberne*. Gyldendal, København.

Roepstorff, Andreas 2003: "Laboratoriet. Stedet for erkendelse". I: Kirsten Hastrup, red.: *Ind i Verden. En grundbog i antropologisk metode*. Hans Reitzels Forlag. København.

Skytte, Marianne 2006: "Fattigdom og velfærd" I Schou, Carsten (red.): *Samfundet i pædagogisk arbejde: et sociologisk perspektiv*. Akademisk forlag. København.

Skytte, Marianne 2008: "Livshistorier som videnskilde i socialt arbejde". I Jacobsen, Michael Hviid og Keith Pringle(red.): *At forstå det sociale*. Akademisk Forlag, København.

Thagaard, Tove 2004: *Systematik og indlevelse - En indføring i kvalitativ metode*. Akademisk Forlag.

Villadsen, Kaspar 2004: *Det sociale arbejdes genealogi*. Hans Reitzels forlag, København.

Yin, Robert K. 1989: *Case study: design and methods*.

11.2 Rapporter

Arbejdernes Erhvervsråd (AE Rådet) 2008: *Fordeling og levevilkår 2008*. København.

Børnerådet og TrygFonden (2006): *En ensom kamp*.

Espersen, Laila Dreyer 2006: *Opvækst med afsavn*. Socialforskningsinstituttet og Red Barnet.

Finn Kenneth Hansen og Henning Hansen 2007: *Fattigdom og social ulighed i sundhed – rapport om Den Danske Nationale Handlingsplan*. Center for Alternativ Samfundsanalyse (CASA).

Huset Mandag Morgen, TrygFonden (2004). *Tryghedsrapport 2004*. København.

Hussein, Mohammad Azhar 2003: *Børnefattigdom i danske kommuner 1984-2001*. Socialforskningsinstituttet og Red Barnet.

Hussein, Mohammad Azhar 2004: *Børnefattigdom i Danmark 2002*. Socialforskningsinstituttet og Red Barnet.

Järvinen, Margaretha (2001): *Marginalisering – konstruktivistiske perspektiv på ordning og kaos*. Sociologi i dag, årgang 31. nr. 2/2001.

Red Barnet 2006: *Børnefattigdom i Danmark*. Pjece.

Sloth, Dorthe Agerlund (2004): *Færre penge end andre børn*. Socialforskningsinstituttet og Red Barnet.

11.3 Artikler

Andersen, John, Morten Ejrnæs og Jørgen Elm Larsen: 'Den forkætrede fattigdom' i *Uden for nummer*, 9. årgang, Nr. 17, 2008.

Information 08/01/2008: *Fattigdom kender ingen grænser*.

Ploug, Niels 2007: *Samfundsøkonomen*, nr. 4, 2007.

Socialkritik nr. 67, årgang 2000.